پێوەندی نێوان
کورد و کلدان

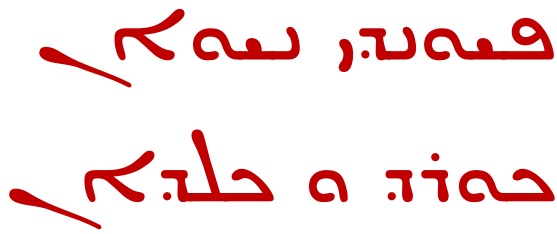

نووسینی: ڕێکار ئەحمەد

سوێد ساڵی ٢٠٢٢

پێشکەشە:

- **بە تێکۆشەرانی ڕێی ئازادی و وەکهەڤی.**
- **بەو مرۆڤانەی کە ڕاستییەکانی مێژوویی لەبەرچاو دەگرن و شەق لە دەمارگیری و ڕەگەزپەرستی دەدەن.**

ناوی بەرهەم: پێوەندی نێوان کورد و کلدان
بابەت: لێکۆڵینەوە
نووسینی: ڕێکار ئەحمەد
نرخ: ٣٠٠٠ دینار
تیراژ: ٥٠٠ دانە
چاپخانەی: کارۆ / سلێمانی
ژمارەی سپاردنی کتێبخانەکانی سوێد
ISBN: 978-91-985436-5-0

ژمارەی سپاردن: لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان، ژمارە (١٣٤٥)ی ساڵی ٢٠٢٢ ی پێدراوە.

پێڕست

بابەت **لاپەڕە**

پێشەکی ٧
ئارامی، ئاشووری، کلدان و سریان ١٣
کورد و کلدان ١٩
جێژنی هاوبەش ٢٩
کولتووری هاوبەشی کورد و کلدان ٤٣
نەژادی هاوبەش یان ئاوێتەبوون ٥٥
ڕۆژهەڵاتناس و مێژوونووسان چی دەڵێن؟ ٦٥
بیانۆی دینی بۆ ڕاونان و قڕکردن ٧٣
خەباتی هاوبەشی کورد و کلدان ٧٧
سەنگایی دەنگی 'گ' لە زمانی دێرینەدا ٨٥
زمانی کوردی و سوریانی ٨٩
وشەی هاوبەش و لێکچوو ١٠٥
گۆڕانی پیتی هەندێک وشە ١١٩
نێر و مێ لە زمانی سوریانی و کوردیدا ١٢٣
دەنگ و شێوەی پیتەکان ١٢٧
ئاکام ١٣٥
سەرچاوەکان ١٣٩

سپاس و پێزانین

لە ناخی دڵەوە زۆر سپاسی ئەو بەڕێزانە دەکەم کە کاتی خۆیان تەرخان کرد و وەڵامی پرسیارەکانی منیان دایەوە، بەو هۆیەوە پشکیان لە نووسینی ئەم بەرهەمەدا هەیە.

- بەڕێز کاک عەدنان ئێلیا.
- بەڕێز دکتۆر کەوسەر نەجیب.
- بەڕێز دکتۆر هاوژین صلێوە.
- بەڕێز سەلما تۆما کاکۆ.

هەروەها ڕێز و خۆشەویستی تایبەتم بۆ بەڕێزان کاک **کاوە مورشید** و **دکتۆر ناجح گوڵپی** هەیە، کە لە نووسینی ئەم بەرهەمەدا هاوکارم بوون.

لەجیاتی پێشەکی

مێژوونووسان لەو باوەڕەدان کە ڕۆژهەڵاتی ناڤینی گەورە کە لە چیای زاگرۆسەوە تا کەناراوی دەریای سپی نێوەڕاست درێژ دەبێتەوە، لانکەی ژیاری و شارستانێتی بووە و خەڵکی ڕەسەنی ئەو هەرێمەش یەک ڕەچەڵەکیان هەبووە. لەم بارەیەوە 'نینۆس مقەدەم نیا' لە پەرتووکی فێربوونی زمانی ئاشووریدا نووسیویەتی: " لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی گەورەدا نەژادێک دەژیان کە لە ڕووخساری دینی، نەتەوەیی، فەرهەنگی و زمانیدا هاوبەش بوون. هەموو نەتەوە و میللەتەکانی ئەو نەژادە، بە شێوەیەک لە شێوەکان خزم و هاوخوێن بوون" جا ئەوەی ئاشکرایە کە بە درێژایی مێژوو، هەردوو نەتەوەی کورد و کلدان[1] لە نیشتمانێکی هاوبەشدا ژیاون و دەژین. زێد و ژینگەی هەردوو نەتەوەکە وەک پەنجەکانی دوو دەست تێکەڵاون. کورد ئەو نیشتمانە بە کوردستان و کلدانەکانیش بە بێت نەهرین ناوی دەبەن. ڕاستییەکەی بێت نەهرێن یان

[1] - وشەی کلدان لەجیاتی کلدۆ (کلدانی، ئاشووری و سریان)ی دەنووسم، هەرچەندە هەندێک پێیانوایە کە ئەمانە لەیەکدی جیاوازن، بەڵام من پێموایە کە هەرسێکیان یەک نەتەوەن و جیا ناکرێنەوە. هەروەها هەر هەموویان پێڕەوی لە دینی کریستیان(مەسیحی) دەکەن و بەسەر ئایینزای جیاواز دبەشکراون.

میزۆپۆتامیا وەک بەشێکی نێو هەناوی کوردستان وایە. ڕووبەری کوردستان بەبێ میزۆپۆتامیا لە ڕووبەری ئەو نیشتمانە گەورەترە کە کلدانەکان بە بێت نەهرێن ناوی دەبەن. هەندێک جار تونددڕۆکانی هەردوو نەتەوە، نەتەوەی دووەم بە داگیرکار ناودەبەن و ئەستۆڤانی بە هاوپشکی ناکەن و ئەوەی دیکە ڕەت دەکەنەوە. ئەمەش هەڵەیەکی گەورە و دەردێکی کوشندەیە، تەنیا نەتەوەکانی تورک و عەرەب سوود لەو ناکۆکییە بێبنەمایە وەردەگرن.

لە ماوەی ڕابردوو، نووسینی کەسێکی تونددڕۆم خوێندەوە کە لە مالپەڕێکی عەرەبیدا بڵاوی کردۆتەوە، جەخت لەوە دەکاتەوە کە (دوای شەڕی چالدێران ١٥١٤ز، کورد هاتوونەتە ناوچەکە، لەو کاتەدا سوڵتانی عوسمانلی کوردی لەسەر سنووری نێوان عوسمانلی و سەفەوی جێگیر کردووە، دەنا کورد خەڵکی ناوچەکە نین). هەروەها مالپەڕێکی ئینتەرنێتی کە تایبەتە بە مێژووی ئاشوورییەکان (historyofassyrianscom.wordpress.com)

ڕاشکاوانە نووسیویەتی: (لا توجد أي وثائق تذكر الاكراد في تاريخ بلاد ما بين النهرين)، هەر ئەم مالپەڕ باس لە پڕۆسەی بەکوردکردنی دەکات و دەنووسێ: (الاكراد الصهاينة محتلون لأرض آشور. تاريخ الاكراد الصهاينة قصير جدا في العراق وهو (اقل من 140 سنة) وهم

ليسوا عراقيين ولا هم قومية ولا تجمعهم لغة واحدة، واصلهم غجر ويسمون أنفسهم أكراد أي مهاجرين أو غجر شرق اوربا التي هي قبيلة الخرز التي دخلت الديانة اليهودية وأتت لاحقا إلى فلسطين. ولكونهم غجر، لم يكن لهم أرض أو موقع جغرافي يدعى "كردستان" على أي خريطة جغرافية في التاريخ القديم والحديث). بێگومان ئەو زانیارییە هێندە ناڕاستن کە نووسەرەکانیان خۆیشیان باوەڕیان پێ نییە و ناتوانن بیسەڵمێنن. بۆ ئەمە مەبەستە چەندین نامەم بۆ ناردن، کەچی وەڵامیان نەدایەوە. ئەوان باش دەزانن کەسێک نییە بتوانێ و بڵێ کە زێد و نیشتمانی کوردانی ئێزدی شوێنێکی دیکە بووە جگە لە ئێزدیخان؟ کێ هەیە بتوانێ بسەڵمێنێ کە میدیەکان کورد نەبوون کە بە هاوکاری کلدانییەکان ئیمپراتۆریەتی ئاشوورییان ڕووخاند و شاری نەینەوایان ڕزگار کرد؟ کێ هەیە بیسەڵمێنێ کە ئەشکانی و ساسانییەکان کورد نەبوون؟ خۆ لە میژوودا ناوی گاوانی کوردی هاتووە کە چۆتە سعودیە و بۆتە موسڵمان، هەروەها باسی هۆزی گاوانی کوردیش کراوە و ئاماژە بە زێد و نشینگەی ئەوان کراوە کە ئێستا پێیدەگوترێ سەماوە (مەڵبەندی پارێزگای موسەننایە). دیسانەوە کێ هەیە بیسەڵمێنێ کە میرنشینی هەزبانی کە تا ساڵی ١١٣٩ی زایینی لە قەڵای هەولێر فەرمانڕەوایەتیان دەکرد، کورد نەبوون؟ کێ هەیە نکۆڵی

لەوە بکـــات کە میرنشـــینی مەڕوانـــی کە ســـاڵی ٩٨٣ی زایینـــی لە میافـــارقین دامەزرا و دەســـتەڵاتەکەی تـــا نزیـــک تکریـــت دریـــژە دەبـــۆوە و ســـاڵی ١٠٨٥ی زایینـــی لە لایەن ســـەلجوقیەکانیەوە ڕووخێنـــرا، کـــورد نەبـــوون؟ کـــێ هەیە نکـــۆڵی لەوە بکـــات کە ســـەلاحەدینی ئەیـــووبی کە ســـاڵی ١١٣٧ی زایینـــی لە تکریـــت لە دایـــک بـــوو، هەروەهـــا لە ٤ی ئـــازاری ١١٩٤ کـــۆچی دوایـــی کـــرد، لە ســـەردەمی خۆیـــدا تـــوانی دەوڵەتـــی ئەیبـــوونی دابمەرزێنـــێ و چەنـــدین ســـاڵ لە ســـــوریا و لوبنـــــان و ئـــــوردون و فەلەســـــتین دا فەرمـــــانڕەوایەتی بکـــات، کـــورد نەبـــوو؟ خـــۆ ئەوانەی ئاماژەیـــان پێـــدرا، هەر هەموویـــان پـــێش هـــاتنی بنەمـــاڵەی عوسمانی و دامەزراندنی دەوڵەتی عوسمانلی بوونە.

ســـەبارەت بە هەبـــوونی کـــورد لە موســـڵ، گەڕۆکـــی نـــاوداری بەریتـــــانی، جاکســـــۆن کە ڕۆژی ٢٥ی تەممـــــووزی ١٧٩٧ ســـەردانی موســـڵی کـــردووە، نووســـیویەتی[2]:" شـــارەکە پـــڕە لە دانیشـــتوان و هەمـــوو جـــۆرە دیـــن و نەتەوەیەکـــی تێـــدایە، بەڵام زۆریـــنەی دانیشـــتوانەکەی کـــوردن و زمـــانی کـــوردی لە نێو ماڵ و لە جادە و شەقام و بازاڕدا باڵادەستە"

لە لایەکـــی دیـــکەوە هەر لە مـــاوەی ڕابـــردوودا، نووســـینی کـــــوردێکم خوێنـــــدەوە و بانگەشـــــەی ئەوە دەکـــــات کە

[2] - الفريـــق الـــركن الـــدكتور عبـــدالعزيز المفتـــي، ولايـــة الموصـــل والحقـــوق الكردية بعد الحرب العالمية الأولى.

سوریانەکان بە هاوڕێیەتی سوروسی یۆنانی (سوروس فەرمانڕەوای ئەنتاکیا) هاتوونەتە شوێنی ئێستایان و خەڵکی ناوچەکە نین. دیارە ئەم زانیارییەش هەم هەڵەیە و هەمیش چەواشەکاری زۆری تێدایە، چونکە سوریانەکان نەوەی کلدۆ(کلدان و ئارامیەکان)ن، ئەوانیش لە سەردەمی ئەکەدیەوە هاتوونەتە ناوچەکە و ماونەتەوە. ئێستا ئەمە یەکلایی بۆتەوە کە نەتەوەی کلدۆ (کلدان) دووەمین نەتەوەی ناو ئەو نیشتمانەیە کە ئێستا بە کوردستان دەناسرێ، واتە هەردوو نەتەوەکە هاوبەش و هاونیشتمانن، بۆیە لە دەستپێکدا دەبێ ڕێبەر و لایەنە سیاسیەکانی هەردوو نەتەوە کار بۆ وەکهەڤی و یەکسانی بکەن و هەوڵی بنبڕکردنی توندڕۆیی و ڕەگەزپەرستی بدەن. خۆ ئەگەر زمانی سوریانی لە تەک زمانی کوردیدا ببێ بە زمانی فەرمی لە هەرێمی کوردستان، سوودێکی زۆر بە دۆستایەتی و پێکەوە ژیانی ئەو دوو نەتەوەیە دەگەیەنێ.

منداڵ بووم و دەمبینی کە هەندێک خزم لە بەرتلەوە[3] دەهاتن و سەردانیان دەکردین، خۆیان بە خزمی نزیکی ئێمە دەزانی. ئەوان کلدان و ئێمەش کورد بووین.

---

[3] - بەرتلە بە سوریانی (ܒܪܬܠܐ) ، شارۆچکەیەکی کریستیان نشینە و لە ڕۆژهەڵاتی شاری موسڵ هەڵکەوتووە، ژمارەی دانیشتوانەکەی زیاتر لە سی هەزار کەس دەبێ کە کریستیانی ئەرتۆدۆکس و کاسۆلیکن، بەڵام لە گوندەکانی دەوروبەری شارەکەدا، شەبەکەکان جێوارن.

هەروەها زۆر جاران گوند و ئاوایی کلدان و کوردم بە تەنیشت یەکەوە دەبینی، بیرم لەوە دەکردەوە کە ئایا ئەم دوو نەتەوەیە یەک ڕەچەڵەک و سەرچاوەیان هەبووە و بەهۆی دینەوە لێک جیابوونەتەوە؟ یان یەکێکیان هاتووە و خاکی ئەوی دیکەی داگیر کردووە؟

بێگومان جیاوازی ڕامانی دینی نەتەوەکان لەیەکدی هاوێر دەکات، تەنانەت تیر و هۆزی یەک نەتەوەش بەهۆی ڕێباز و بیر و باوەڕی دینییەوە لە یەکدی دەترازێن، نموونەی بەرچاویش عەشیرەتی شێخانی، مزوری و ئێزدیەکانن. من پێموایە ئەگەر کێشەی دینی نەبێ، هیچ جیاوازییێک لەنێوان نەتەوەی کورد و کلداندا نییە.

لەم بەرهەمەدا بە پێی توانا هەوڵ دەدەم کە خوێندنەوەیەکی ڕاستوێژانە بۆ بنەچەی کلدان و کورد بکەم. هەروەها لە ڕێی بەڵگەی مێژوویی و پەیقی هاوبەشی نێوان هەردوو زمانی کوردی و سوریانی، ئاکامی باش بە دەست دێن. تەنانەت ئەگەر داب و نەرێت و کولتووری هەردوو نەتەوەکەیش هەڵبسەنگێنین و نموونەی جلوبەرگ بەراورد بکەین، لەسەر ڕاستە ڕێیەکی گرنگ دەگیرسێینەوە. هیوادارم لە ڕێی ئەم بەرهەمەوە هەندێ ڕاستی خۆیا بن و هەردوو نەتەوەکەش سوودی لێوەربگرن و لێکۆڵینەوەی زیاتری بەدوادا بێ.

ئارامی، ئاشووری، کلدان و سریان

هەتا ئێستا کریستیان (مەسیحی) یەکانی ڕۆژهەڵاتی ناڤین لە نێو خۆیاندا لەسەر ناوێکی هاوبەش ڕێکنەکەوتوون، هەریەکە و خۆی بە نەتەوە ڕەسەنەکە دەزانێ، ئەمەش لە ناولێنانی حزب و ڕێکخراوەکانیاندا ڕەنگی داوەتەوە. هەندێک دەڵێن کە سریان یان سوریانی بەهۆی زمانی ئینجلەوە سەری هەڵداوە، هەندێکی دیکە دەڵێن هەرچەندە کە ئیمپراتۆریەتی ئاشووری مێژوویێکی دوور و درێژی تۆمار کردوە، بەڵام ئاشوور لە ناوی بنەماڵەیەکەوە هاتووە و هیچ پێوەندی بە ناوی نەتەوەکەوە نییە، هەندێکی دیکە دەڵێن کلدان بەچینی بازرگان گوتراوە و ناکرێ وەک ناوی نەتەوە پێوانەیان بۆ بکرێ. هەندێک لە مێژوونووسانی عەرەب وێەودی کریستیانەکان بە نەتەوە نازانن و پێوانەی دوو ئایینزای مەسیحیان بۆ دەکەن. لێرەدا بەداداچوونێکی خێرا بۆ ئەو ناوانە دەکەین.

یەکەمین جار لەلایەن ئاشوورییەکانەوە ناوی **ئارامی** بە ناوی هۆزی "ئەخلامو" وەک هۆزێکی کۆچەر و گەڕۆک تۆمار کراوە. دواتر ئارامییەکان لە ناوچەکانی نێوان پالمیرا لە ناوەڕاستی سوریا و لە دوورگەی فرات جێوار بوون، سەرەنجام شانشینەکانی ئارامییان پێک هێنا؛ پاشان لە کۆتاییەکانی سالانی ٢٠٠٠ پ. ز

دەستەڵاتی خۆیان فراوان کرد. بەو هۆیەوە هاوسەنگی لە شامی کۆندا تێکچوو. دواتر بەهۆی هێرشی گەلانی سەر دەریا، ئیمپراتۆری هیتی لە ئەناتۆلیا و باکووری سووریا ڕووخا، هەروەها دەستەڵاتی میسری کۆن لەسەر وڵاتی کەنعانیەکان لە کورتی دا و فەرمانڕەوایەتی کاسی لە بابل بەرەو لاوازی ڕۆیشت.
لە تۆمارەکانی تگلات بلاسەری یەکەم (1116-1076 پ.ز)، پاشای ئاشووری باس لە بیست و هەشت هێرش و پەلامار بۆ سەر ئارامیەکان کراوە و ناوی ئەخلامۆ نەهاتووە. ڕاستییەکەی ئارامییەکان وازیان لە بەرگریکردن نەهێنا، سەرەنجام توانیان ئاشووریەکان لە ڕۆژئاوای فورات وەدەر بنێن و لە نیوەی سەدەی نۆیەمی پێش زایین، میرنشینی ئارامییان لە شام دروست بکەنەوە. پاشان دەسەڵاتی خۆیان بۆ سەر باشووری سوریا دریژکردەوە، دواتر فەلەستین و چەندین شوێنی دیکەیشیان گرتەوە و لە نێوان ساڵەکانی (٧٣١-٧٠٣ پ.ز) لەسەر کورسی بابل دانیشتنەوە، بەڵام دوای ئەوە ئاشووریەکان زۆر بە تووندی لێیاندان و شاری بابلیان وێران کرد و ئارامییەکانیان بۆ ناوچەکانی دیکە ڕاگوێزا، بەڵام چوونکە زمانی ئارامی بەهێز بوو، بااڵدەستی خۆی سەپاند. تەنانەت تا هێرشی عەرەبی ئیسلام بۆ سەر سوریا، زمانی ئارامی هەر پڕ هێز و بە توانا مابۆوە.

کلـــدانیەکان نەوەی کلـــدۆن، دەســـتێکی باڵایـــان لە فەلەکناســـی، کشـــتوکاڵ، بازرگـــانی و کیمیاگەریـــدا هەبـــوو. گەورەتـــرین شـــار یـــان پێتەختـــی کلـــدانییەکان، **بەیـــت یـــاکین** بـــوو کە لە لای چەپـــی ڕووبـــاری فـــورات، لە نێـــوان بەســـرە و ناســـریەی ئە مـــڕۆدا هەڵکەوتبـــوو. فەرمانڕەوایـــانی کلـــدانی بە پاشـــای بەیـــت یـــاکین نـــاودەبران، بەڵام ئەوان خۆیـــان بە پاشـــای بـــابلی دادەنـــا. زمـــانی کلـــدانی نزیکـــایەتی لەگەڵ زمـــانی ئاشـــووریدا هەبـــوو، بەڵام دواتـــر زمـــانی ئـــارامی جێـــی گـــرتەوە. نەبوکودنەســـری دووەم(بوختونەســـر) پاشـــای کلـــدانی، بـــۆ مـــاوەی چـــل ســـاڵ فەرمـــانڕەوایەتی کـــرد و تـــوانی میســـریەکان بشـــکێنێ و ئۆرشـــەلیمی پـــایتەختی یەهودیەکـــان داگیـــر و وێـــران بکـــات، دوو پاشـــای یەهـــوودی و هەزار مرۆڤـــی یەهـــوودی بەدیـــل گـــرت و بـــۆ بـــابلی هێنـــانەوە. لەســـەردەمی ئەو پاشـــایەدا ئەستێرەناســـی و بیرکـــاری زۆر پێشـــکەوت، لەو کـــاتەدا شـــەڤ و ڕۆژ بـــۆ بیســـت و چـــوار دەمژمێـــر، هەر دەمژمێرێـــک بـــۆ شەســـت خـــولەک و هەر خولەکێکیش بۆ شەست چرکە دیاریکرا.

کلـــدانییەکان دوژمنـــی سەرســـەختی ئاشـــووریەکان بـــوون، بەڵام دۆســـتی نزیکـــی میـــدی و عیلامیەکـــان بـــوون. لە ئاکامـــدا لە ســـەردەمی نەبوپۆلاســـەری پاشـــای بابـــل، کلـــدانی و میـــدیەکان پـــێکەوە هێرشـــیان کـــردە ســـەر دەوڵەتـــی ئاشـــوور و لە ســـاڵی ٦١٢ پ. ز، توانیـــان شـــاری نەیـــنەوا

ڕزگـار بـکەن و کۆتـایی بە دەسـتەڵاتی بنەمـاڵەی ئاشـووری بهێنن.

ئاشـــووریەکان تیرەیەکـــی ئەو نیـــوەدووڕگەی عەرەبـــی بـــوون، هەزارەی چـــوارەمی پـــێش زایینـــی، بەهۆکـــاری وشکەســـاڵییەوە بەرەو میزۆپۆتامیـــا هـــاتن. ئەدی شـــێر ســـەبارەت بە ئاشـــووریەکان دەنووســـێ[4]: " نەتەوەی ئاشـووری یەکێـک لە نەتەوە بەهێـز و دەمارگیرەکـان بـوو، کە شـــێلگیرانە مەیلـــی شـــەڕ و کوشـــتنی هەبـــوو، بەو هـــۆیەوە پاشـــاکانیان توانیـــان وڵاتـــی زۆر داگیـــر بـــکەن و نەتەوەی دیـــکە بە چـــۆک دابهێـــنن، هەمـــوو ســـاڵێک لە بەهاران مژدەی داگیرکاریان ڕادەگەیاند"

لە مـــاوەی نێـــوان (1814-1781 پ.ز) ئیمپراتـــۆریەتی ئاشـــووری پەڕەی گـــرت و ژمـــارەی دانیشـــتوانی لەدەرەوەی ناوچەکانیانـــدا زیـــادی کـــرد، بەو هـــۆیەوە بـــۆ یەکەمـــین جـــار گرژیـــان لەگەڵ نەتەوەکـــانی دیـــکە دروســـت کرد و هێرشیان کردە سەریان و شەڕیان پێفرۆشتن.

مێژووســـــــەکان لەو بـــــــاوەڕەدان کە دەســـــــتەڵاتی ئاشـــــووریەکان ڕەشـــــترین و دڕنـــــدەترین دەســـــتەڵاتی ڕۆژهەڵاتـــــی ناوەڕاســـــت بـــــووە. پاشـــــاکانی ئاشـــــووری بەرامـــبەر نـــاحەز و دوژمنەکانیـــان زۆر دڵـــڕەق و بێبەزەیـــی

[4] - ادي شير، تاريخ كلدو و آثور، المطبعة الكاثوليكية للاباء اليسوعيين في بيروت سنة ١٩١٢، ص ٩.

و درێـــدە بـــوون، فەرمانیـــان بە ســـەربازەکانیان دەکـــرد کە پێســـتی دیلەکـــان لـــێ بـــکەنەوە و چاوەکانیـــان دەربێـــنن و بە درێـــدەترین شـــێوە بیـــانکوژن. پاشـــاکان شـــانازییان بەو کـــارانە کـــردوە و نووســـیویانە کە گۆشـــتیان لە لێـــوی دیلەکـــان کـــردۆتەوە و بە ســـــەگەکانیان داون. وێـــڕای هەمـــوو ئەوانەشـــەوە، ئاشـــوورییەکان توانیـــان شارســـتانی لەســـەر جەســـتەی نەتەوەکـــانی دیکەدا بـــۆ خۆیـــان چـــێ بـــکەن، پەرتوکخـــانەی ئاشـــوور پانیپـــال یەکـــێکە لە کـــارە ناوازەکـــانی ئەو پاشایە بوو.

زمـــانی ئاشـــووری دێـــرین لە نێـــو بنەمـــاڵەی زمـــانە ســـامییەکاندا جێـــی بـــۆ کـــراوەتەوە کە نزیکـــایەتی یەکجـــار زۆری لەگەڵ ئەکەدی و بابلیـــــدا هەبـــــووە، بەڵام دواتـــــر زمـــانی ئـــارامی تـــوانی خـــۆی سەرپشـــک بکـــات و شـــوێنی زمـــــانی ئاشـــــووری دێـــــرین بگـــــرێتەوە. هەنـــــدێک لە ئاشـــوورییەکان بە هـــیچ شـــێوەیەک کلـــدانی و ســـوریانی بە نەتەوە نـــــازانن و پێیـــــانوایە کە ئەوانـــــیش تیرەیەکـــــی ئاشـــــوورین. لەم بـــارەیەوە دەڵـــێن: (بـــۆ یەکەم جـــار لە مێـــــــــــــژوودا، لە ســـــــــــــاڵی 1552دا، لە لایەن ڕۆژهەڵاتناســـەکانەوە نـــاوی کلـــدان پەیـــدابوو، ئەویـــش وەک تیرەیەکـــی مەســـیحی کاســـۆلیکی باســـی لێـــوەکرا. ئەوێ ڕۆژێ مژدەهێنەرانـــی ڕۆژئـــاوا لە ڤاتیکـــانی کاســـۆلیکەوە بـــۆ میزوپۆتامیـــا هـــاتبوون". هەروەهـــا ســـریانی وەکـــوو نـــاوی نەتەوەیەک ڕەت دەکەنەوە و دەڵـــــــــــێن: "ئەوانە نەوەی

جوولەکەکانی ئەنتاکیان و سەت ساڵ لەمەوبەر لە لایەن کلێسەی ئەنتاکیاوە ئەو ناوەیان لەسەر دانراوە کە هیچ پەیوەندییان بە ئاشووریيەوە نیيە و زمانی سریانیش پاشماوەی زاراوەی ئەکەدی- ئاشووریيە کە لە بابل قسەی پێدەکرا"

سەمیر عەبدە دەنووسێ[5]: " سریانەکان دانیشتوانی ڕەسەنی سوریەن، بەهۆی کلێسەی ڕۆژهەڵاتەوە هەتا ئەمڕۆکە ماون، بە زاراوەی ڕۆژاوا و ڕۆژهەڵات لە فەلەستین و سوریە و لوبنان و نێوان دوو ڕووبار (بەینەلنەهرێن) و وڵاتی فارس و وڵاتی عەرەبدا دەژین، سریانی لە ژینگەی سوریەدا پەروەردە بووە". هەندێک پێیانوایە کە یۆنانیەکان وشەی سریانیان لەسەر ئارامی داناوە، بەڵام مەتران یوسف داود دەڵێ[6]:"سریانە دێرینەکان، ئەوانەی تا ئێستا لە وڵاتی ئاشوور و کوردستان و وڵاتی شامدا ماونەتەوە، بە زمانەکەی خۆیان دەڵێن سریانی"

لەم بەرهەمەدا وشەی کلدان لە جیاتی (کلدان، سریان و ئاشوور)ی دەنووسم. ناکرێ هەرسێ ناوەکە پێکەوە بنووسین، بەڵام زمانەکە بە سوریانی دەنووسم.

---

[5] - سمیر عبده، السریانیة- العربیة الجذور و الامتداد، منشورات دار علاءالدین الطبعة الثانیة، سوریة، دمشق ۲۰۰۲، ص۱۳.

[6] -اقلیمیس یوسف داود الموصلي، اللمعة الشهیة في اللغة السریانیة، طبع في الموصل في دیر الآباء الدومیبکیین ۱۸۷۹.

کورد و کلدان

کـورد و کلـدان دوو نەتەوەی دێرینـی ڕۆژهەڵاتـی نـاڤینن. هەزاران سـاڵ پـێکەوە و لە تەنیشـت یەکدیـدا ژیـاون. کلدانیەکان(کلـدۆ)ن، هەروەهـا کـوردیش نەوەی سـۆمەریەکانن. خـۆ ئەگەر ئەمەش تـا ئێسـتا بە بەڵـگەی مێژوویـی سەرڕاسـت نەکـرابێتەوە، بە دیـوێکی دیـکەوە، دەکـرێ بڵێـین کە کلـدان نەوەی ئیمپراتـۆریەتی بـابلی نـوێ و کوردیش نەوەی ئیمپراتۆریەتی میدیا(ماد)ن.

سـۆمەریەکان وەک یەکەمـین گەل و نەتەوەی میزۆپۆتامیـا ناویـان هـاتووە، لە هەزارەی شەشـەمی پـێش زایینیـدا فەرمانڕەوایەتیـان کـردووە. بە هـۆی نووسـینی سـەر خشـتەکانەوە، مێـژووی خۆیـان تۆمـار کـردووە، بەڵام لە ڕێـی هیتییەکـانەوە، لە هەزارەی سـێیەمی پـێش زایینـدا نـاوی سـۆمەریەکان تۆمـار کـراوە. **ئەحـمەد سووسـەی** مێژوونـووس بە خسـتنە ڕووی تۆمـاری سـۆمەریەکانەوە، جەخـت دەکـاتەوە[7] کە ئەوان لە کێوەکـانەوە بەرەو باشـووری میزۆپۆتامیـا ڕۆیشـتوون. واتە سـۆمەریەکان لە چیاکـانەوە بەرەو باشـوور ڕۆیشـتن و جێـوار بـوونە. بە

[7]- احمـد سوسـة، تـاريخ حضـارة وادي الرافـدين فـي ضـوء مشـاريع الـري الزراعيـة والمكتشـفات الاثاريـة والمصـادر التاريخيـة، ج1, دار الحريـة للطباعة، بغداد، 1983, ص 549.

گریمانی زۆرەوە، دەبێ سۆمێریەکان لە زنجیرە چیاکانی زاگرۆسەوە بەرەو ئەو شوێنە ڕۆیشتبن کە دواتر شارستانییان تێدا دامەزراندووە.
مێژوو دەگێڕێتەوە کە گروپێک بە ناوی ئەکەد لە (٢٨٠٠پ.ز) بەرەو نیشتمانی سۆمەریەکان کۆچیان کرد و لە باکووری خاکی میزۆپۆتامیا (نێوان دوو ڕووبار) و نزیک بەغدادی ئێستا جێوار بوون، پاشان لە ساڵی ٢٥٠٠ پ. ز لە ئاکامی ناکۆکی و ململانێی بەردەوام، بە سەر سۆمەریەکاندا سەرکەوتن. دواتر سۆمەریەکان لە هێرشێکی چاوەڕوان نەکراودا توانیان ئەکەدیەکان دەرپەڕێین و دەستەڵاتی خۆیان زیندوو بکەنەوە. دووبارە زمانی سۆمێری ڕەواجی پەیدا کردەوە و وەک زمانی فەرمانڕەوایەتی سەر پشک کرا و شوێنی زمانی ئەکەدی گرتەوە. دوای ئەوە دیسانەوە ململانێ و کێشەی نێوان سۆمێری و ئەکەدی سەری هەڵدایەوە، سەرەنجام هەردوو نەتەوەی سۆمێر و ئەکەد ڕێککەوتن و نیشتمانێکی هاوبەشیان بەناوی ئەکەد و سۆمێر دروست کرد. لە زەمانی **سارگۆن** پاشای ئەکەدی، لە ساڵی ٢٣٣٤پ. ز توانیان دەستەڵاتی خۆیان لە کرمانشانەوە تا شام و دەریای سپی ناوەڕاست درێژ بکەنەوە. ئەکەدییەکان بۆ ماوەی سێ سەت ساڵ دەستەڵاتیان هەبوو، دواتر لە ساڵی ١٧٥٠ی پێش زایین، 'گانداش'ی سەرۆکی کاسییەکان کە جێواری زاگرۆس

بوون(کاسیەکان لە ناوچەی لورستانی ئێستادا دەژیان)، لە ڕێی دەشتی زەهاو و باکووری ئیلامی ئێستاوە، هێرشی کردە سەر ئەکەدیەکان و نیشتمانەکەیانی لێ داگیرکرد و دەستەڵاتی کاسیەکانی بەسەر ناوچەکەدا سەپاند. ئیدی بەو هۆیەوە کاسییەکان بۆ ماوەی پێنج سەت ساڵ لە بابلدا فەرمانڕەوایەتیان کرد.

هەر سەبارەت بە هاوپەیمانی نێوان کلدانی و میدیەکان، دەبێ ئاماژە بە پەیماننامەی نێوان **کیاگسار(کەیخوسرەو)**، پاشای میدی و **نەبوپۆلاسەر**، پاشای کلدانی بکەین[8] کە پێکەوە ڕێککەوتن و لە ساڵی ٦١٦ پێش زایین هێرشیان کردە سەر شاری نەینەواوی پێتەختی دەوڵەتی ئاشووری و گەمارۆیان دا و دواتر لە ساڵی ٦١٢ پێش زایین داگیریان کرد و کۆتاییان بە دەستەڵاتی ئاشووریەکان هێنا. هەر سەبارەت بەو هاوپەیمانییەی نێوان میدیا و کلدان، فازل ئوسولیان، لە لاپەڕە هەشتی پەڕتووکی "نەورۆز ئەفسانە نییە، ڕووداوێکی میژوویی" نووسیویەتی: (سەرەنجام سپای کەیخوسرەو پادشای ماد و نابوپالاسار پادشای بابل لە ساڵی ٦١٢ پ.ز.دا گەمارۆی نەینەوایان دا، سێ جاران لە قەراخی 'شورا'ی نەینەوادا نەبەردیان کرد، هیچیان سەرنەکەوتن. لە مانگی 'ئاب'ی ساڵی ٦١٢پ.ز بەهۆی

[8] - ن.و.پیگولوسکایا، تاریخ ایران، ترجمه: کریم کشاورز، پیام، تهران ١٣٥٣ خ، ص ١٤.

گێڕانەوەی ئاو بۆ ناو نەینەوا، توانرا دیوارەکانی نەینەوا بڕووخێنن و لە ناو شارەکە سوپای ئاشوور بەیەکجاری تەفروتونا بکەن و ئاگر لە کۆشک و سەراکانیان بەردەن)

بە پێی ئەو گێڕانەوەیەی مێژوو، باپیرانی کلدان و باپیرانی کورد بە هاوبەشی ئیمپراتۆریەتی ئاشووریان ڕووخاندووە. دواتر فەرمانڕەوایەتی میدیا و کلدانی(بابلی نوێ)یان بە شێوەیەکی باشتر گەشە پێداوەتەوە. هەروەها بەپێی تۆمارە مێژوویەکان[9] پاشای میدیا (ماد) هاوسەرگیری لەگەڵ کچی نەبوپۆلاسەری کلدانی کردوە کە بە شادوختی بابلی ناسراو بوو. بەرهەمی ئەو هاوسەرگیرییە کچێک بەناوی **ئامیتیس** و کوڕێک بەناوی **ئێشتۆڤیگۆ** بوو، کە دواتر ئەو کوڕە بەختی ئەوەی هەبوو تاجی پاشایەتی لەسەر بنێ.

ئەگەر بمانەوێ مێژووی هاوبەشی کورد و کلدان بنووسینەوە، دەبێ کاتێکی یەکجار زۆر تەرخان بکەین، ئەمە ئەرکی مێژوونووسانە و هیوادارم کە هەنگاوی کردەیی بۆ هەڵبگرنەوە، چونکە ئێستا کەسانێک هەوڵی نووسینەوەی مێژووی ڕابردوو دەدەن کە ناتوانن دەست لە ڕک و کینە هەڵبگرن، مخابن ستەمی گەورە لە دیرۆک دەکەن و ڕاستییەکان دەشێوێنن، یان بەسەر هەندێ قۆناغی گرنگی مێژوو پازدەدەن، بەوهۆیەوە مێژووی

[9] - هووخشتره https://fa.wikipedia.org/wik

دێـــرین بە چەواشـــەکاری و ناڕاســـتی دەرخـــواردی نەوەی ئێســـتا و داهـــاتوو دەدەن. تـــۆوی نـــاکۆکی و ناتەبـــایی لە نێـــوان هەردوو نەتەوەی کـــورد و کلدانـــدا دەچێـــنن، مەبەســـتیانە لەو پەنـــایەوە تەمەنـــی خۆســـەپاندن و داگیرکـــاری خۆیـــان درێژتـــر بـــکەنەوە. زۆربەی ئەو نووســـەرانەش خۆیـان لە پەنـای تیـۆری ئەفسـانەیی ئـاری و ســامی دەشــارنەوە، یــان ئەفسـانە و داسـتانی هەڵبەسـتراو دەکەن بە ســـەرچاوەی لێکۆڵینەوەکانیـــان. زۆرێـــک لەو نووســـەرانە عەرەبـن یـان گۆشـکراوی رۆشـنبیری عەرەبـن و بە مەبەســـت یـــان لە بێئاگـــاییەوە پشـــت بە داســـتانی ئەفســـانەیی کـــورِ و نەوەکـــانی نـــووخ پێغەمـــبەر دەبەســـتن. هەنـــدێکی دیـــکە پێـــداگری لەســـەر ســـامی و زمـــانە ســـامییەکاندا دەکەن، ئەمە لە کاتێکـــدا کە دەمـــێکە ئەو تیـــۆرییە هەرەســـی هێنـــاوە و خۆشـــیان بـــاش دەزانـــن کە نووســـینەوەی مێـــژوو بەبـــی بەڵـــگە و بە خواســـتی نووســـەرانەوە نـــابێ. ئەفســـانەی کـــورِ و نەوەکـــانی نـــووخ لە ســـەرچاوەکانی دینـــی یەهـــوودیەوە وەرگیـــراون و هـــیچ ســـەنەد و ڕاســـتییەکییان تێـدا نیـیە. لەم بـارەیەوە **کەشـیش نینـۆس مەقـدەس نیـا** دەنووسـێ[10]: " لە ســەدەکانی دوایـی، بە فراوانبـــوونی ڕۆژهەڵاتناســـی و زمانناســـی لە ئوروپـــا و

[10] - کشیش نینوس مقدس نیا، خود آموز زبان آشوری، اول تیر ۱۳۸۷ خورشیدی،www.brasheet.com

ڕۆژئاوا، بیردۆز و ناونیشانی جۆراوجۆر پێشنیار کران، کە زۆرینەیان لەسەر بنەمای زانیاری ناڕاستی یۆنانی دێرین و سەرچاوەکانی دیکەی ئایینزایی بڕیاریان لێدرا و ئەمڕۆ وەکوو بابەتی سەرەکی پێشوازی لێکراوە و بە ڕاست هەژمار کراون!! بەڵام ئێستا زۆرێک لە ئاشوورییناسانی سەردەم لەو باوەڕەدان کە زانیاری بەردەست لە دیرۆک و سەفەرنامەکانی یۆنانیانی دێرین، بە بەراورد بە بەڵگەی ئاشوور و بابل پڕ لە هەڵە و کێماسی زۆرن" ئەمڕۆ دەبێ لە ناوی زانستی وردتر سوود وەربگیرێ. بۆ نموونە چەمکی نەتەوە و زمانەکانی سامی کە لە ساڵی ١٧٨١ی زایینی لە لایەن شلۆتزەری(Ludwig von Schlözer August) نەمسایی بە ئاماژە بە نەتەوە و زمانەکانی هاوخێزانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، پێشنیار کرا؛ ئەم چەمکە لە ناوی سامی کوڕی نووخ، وەک باوکی ئاشوور و زۆرێک لە نەتەوەکانی دیکەوە خەملێندرا. شلۆتزەر نەتەوەکانی عیلامی و لیدیەکانیشی لە بنەماڵەی سامی دانابوو[11]، بەڵام دواتر لێکۆڵینەوە نوێکان ئەو بۆچوونەیان ڕەت کردەوە و بە بەڵگە سەڵماندیان کە بە هیچ شێوەیەک نەتەوەکانی عیلامی و لیدی و زمانەکانیان لە دوور و

[11] - عامر سلیمان، اللغة الاکدیة(البابلیة- الآشوریة)، دارالکتب للطباعة و النشر، موصل،١٩٩١م، ص ٦٦.

نـزیکەوە پێوەنـدییان بە بنەمـاڵەی نـاودێری سـامیەوە نیـیە. ئیـدی ئەم چەمـکە چیتـر جێـی پەسـند نیـیە، لەم ڕوانـگەیەوە دەبـێ لێکـۆڵینەوە و شـرۆڤەی دیـکە سـەبارەت بە سـۆمەر و کلدان، ئارامی و دیتران بکرێ.

ڕاسـتە کە هەنـدێک زمـان لەیەکـدییەوە نـزیکن و پەیڤـی هاوبەشـیان لەنێوانـدا هەیە، ئەو نـزیکییە یـان سـەرچاوەی لە یەکـڕەچەڵەکییەوە گرتـووە یـان بەهـۆی تـێکەڵاوی و پـێکەوە ژیـان و هاوسـێیەتییەوە پەیـدا بـووە، بەڵام لە ڕێـی زانسـتی ئـانترۆپۆلۆژی(Antropologi) و سیماناسـییەوە ئەو بیـردۆزە ڕەت کـراوەتەوە کە بـاس لە سـامی و ئـاری بـوونی ڕەچەڵەکـی هەنـدێک نەتەوە کـراوە؛ دەمـێکە ئورۆپاییەکـان وازیـان لە خەیـاڵبڵاوی و ئەفسـانەگەرایی هێنـاوە، کەچـی تـازە بە تـازە نووسـەرانی ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاست جەخت لەسەر پتەوی ئەو بیردۆزە دەکەنەوە.

ئەگەر لەسـەر بنەمـای زانسـتی ئـانترۆپۆلۆژی و سیماناسـییەوە، ئەنـدامەکانی جەسـتەی مرۆڤـی عەرەب و کلـدان بەراورد بکەیـن، نەک هاوبەشـی لەنێوانیـادا نیـیە، بەڵکـو زۆر لە یەکـدییەوە جیـاوازن. بەو هۆیەشـەوە تیـۆری ئانترۆپۆلۆژی سەرتاپای ئاری و سامی هەڵتەکاندووە.

بـۆ یەکەمـین جـار لە مێـژوودا دەسـتەواژەی سـامی نەژاد[12] بـۆ چەنـد نەتەوەیەک لە سـاڵی ١٧٧٠ی زایینـی لە لایەن

[12] - سامی_(قوم)/https://fa.wikipedia.org/wiki

ئەندامانی قوتابخانەی مێژوونووسانی گۆتینگنەوە بەکار هات. (Göttingen School of History) ، کە سەرچاوەی لە ئەفسانەی داستانی نووخەوە گرتووە. بە پشت بەستن بە تەورات کە باس لە سێ کوڕەکەی نووخ (نووح)، واتە سام، حام و یافث کراوە. ئەو چەمکەش بۆ گرێدانی عیبری، عەرەب و ئاشووری دەکارکراوە. ئەو پۆلێن کردنە ئەگەر بۆ مەبەستی زمانەوانی و نزیکایەتی نێوان زمانەکان بێ، بە ئاسایی وەردەگیرێ و ڕێی تێدەچێ، بەڵام ئەگەر مەبەست یەکڕەچەڵەکی بێ، ڕەت دەکرێتەوە.

لە ڕوانگەی دینی ئیبراهیمی و ئەفسانەی سامییەوە هەموو مرۆڤایەتی نەوەی کوڕەکانی نووحن!! کە لە چیای جودی دابەزیوون. ئەم ئەفسانەیە خۆی لەگەڵ خۆیدا ناکۆکە، باشە ئایا تەنیا کوڕەکانی نووخ لە نێو کەشتیەکەدا بوون؟ ئەگەر وابووبێ، دەبێ بگوترێ کە نووخ تەنیا خۆی و کوڕەکانی خۆی دەرباز کردووە. خۆ ئەگەر مرۆڤی دیکەشی تێدا هەبووبێ، بۆچی ئەوان زاوزێیان نەکردووە و نەوەیان نییە؟

جێی ئاماژە پێکردنە کە تا یەکەمین شەڕی جیهان، نەتەوەی کلدان واتە کلدۆ، سریان و ئاشووری لە نێو قەڵەمڕەوی عوسمانلیدا دەژیان، لەو خاکەی کە ئێستا لە جوگرافیادا بە باکووری عێراق، باشووری تورکیا و ڕۆژهەڵاتی سووریا ناسراوە، واتە ڕاستەوخۆ ناو

هەناوی نیشتمانی کوردستان دەگرێتەوە. بەو هۆیەشەوە بمانەوێ و نەمانەوێ پێوەندی یەکجار قوڵ لە نێوان نەتەوەی کورد و کلدانەدا هەیە و نابێ ڕێ بە ڕەگەزپەرست و دوژمنان بدرێ کە ناکۆکی و ململانێ لە نێوانیاندا دروست بکەن.

زۆر جاران وشەی سریان یان سوریان لە جیاتی کلدان یان ئاشوور بەکاردەهێنرێ، بەڵام بە پشت بەستن بە نووسینەکانی ئەدی شێر، دەکرێ بنووسین کە هیچ کاتێک وشەی سریان ئاماژە نەبووە بۆ نەتەوەیەکی دیاریکراو، بەڵکو بۆ پەیڕەوانی دینی عیسا مەسیح دەکارکراوە. چۆن بە پەیڕەوانی دینی موسا پێغەمبەر دەگوترێ یەهودی و چۆن بە پەیڕەوانی دینی محەمەد پێغەمبەر دەگوترێ ئیسلام، بە هەمان شێوەش سریان وەک هاوواتای کریستیان و مەسیحی سوودی لێوەرگیراوە.

مخابن لە دوای تەواوبوونی یەکەمین جەنگی جیهان و بە دنەدانی ئینگلیز و فەرەنسیەکان، کێشە و ململانێ لە هەندێ شوێندا لە نێوان ڕێبەرانی کورد و کلدانەکان ڕوویدا، لە هەمووشیان ناخۆشتر کوژرانی مارشەمعون، ڕێبەری ئاینی نەستووریەکان، لەلایەن پاسەوانانی سمکۆی شکاک بوو.

جێژنی هاوبەش:
نەورۆز و چارشەمباسۆر و ئاکیتۆ

نەورۆز وەکوو جێژنێکی نەتەوەیی پیرۆز دەکرێ. هەموو ساڵێک لە ٢١ی مانگی ئازار، نەتەوەی کورد و زۆربەی نەتەوەکانی دیکەی وەک فارس، بەلوچ، ئازەری، ئەفغانی، تاجیکی و پەشتۆن بەبۆنەی جەژنی نەورۆزەوە ئاهەنگ دەگێڕن، چوونکە بە سەرەتای ساڵی نوێی دادەنێن. سەبارەت بە جەژنی نەورۆز دکتۆر میهردادی بەهار[13] جەختدەکاتەوە کە بەر لە هەخامەنشیەکان(فارسەکان)، لە نێو دانیشتوانی ولاتی کۆنی ئێرانزەمین(میدیا)دا باوبووە و هەخامەنشیەکان لەوانەوە وەریانگرتووە. ئەمەش بەڵگەی ئاشکرایە کە پادشاکانی ولاتی میدیا ڕێوڕەسمی نەورۆزیان بەڕێوەبردووە. واتە نەورۆز پێشینەی مێژوویی لە ناو کوردستاندا هەیە. لە لایەکی دیکەوە لە نووسراوەکانی پەهلەوی و مانیدا، واتە لە سەردەمی فەرمانڕەوایەتی ئەشکانی و ساسانی زۆر بە تێر و تەسەلی باسی جەژنی نەورۆز کراوە. هەروەها باس لەوە کراوە کە ڕۆژێک

[13] - دکتر مهرداد بهار، از اسطوره تا تاریخ. چاپ هفتم، پائی ١٣٧٦ خورشیدی.

پـێش جەژنـی نەورۆز، خەڵـک سـەردانی گـۆڕی مردوانیـان کردووە.

وەک دەزانـــدرێ کە رۆژی ســـێزدەهەمینی نەورۆز وەک رۆژی ســـێزدەبەدەر نـــاودێرکراوە و داب و نەریتـــی ڕەنگـــاوڕەنگی هەیە، بە درێژایـــی مێـــژوو شـــێوازی جۆراوجـۆری بەخـۆیەوە بینیـووە، دەکـرێ ئامـاژە بەم داب و نەریتـانە بکەیـن: (گرێـدانی سـەوزە، سـەوزە خسـتنە نێـو ئـاو، خـواردنی کـاهوو، لێنـانی چێشـتی جۆراوجـۆر (بەتـایبەتی شـلەی ڕشـتە و یـاپراخ)، فرێـدانی 13 بەرد (لە دەسـتپێکدا تـایبەت بە نـاوچە کوردنشـینەکان بـوو، ئێسـتا ناوچەکـانی دیـکەی ئیـران و ئەفغانسسـتانیش پەیـرەوی لێـــدەکەن) ڕاســـتییەکەی گرێـــدانی ســـەوزە زیـاتر گەنجـان ئەنجـامی دەدەن؛ گرێـدانی سـەوزە واتـای گرێـدانی ژیـان لەگەڵ سروشـت بەرجەسـتە دەکـات، هەتـا بەو چەشـــنە بە بەردەوامـــی تـــازە و نـــوێ بمێنـــنەوە. لە نـاوچە کوردنشـینەکاندا لە کۆتـایی ڕۆژی سـێزدەبەدەر هەر کەســـە 13 دانە بەرد بەرەو پشـتی خـۆ فـڕێ دەدات، تـا بەڵا و کێشـە و گرفـت دوور بکەوێـتەوە، هەروەهـا لەگەڵ هەر بەردێکدا ئاواتێکی باش بۆ خۆیان دەخوازن.

لەو ڕۆژەدا بەرنـامەی شـادی بەکـۆمەڵ لە شـوێنە گشـتییەکانی سروشـت بەڕێـوەدەبەن، شـایی دەگێـڕن و هەڵـدەپەڕن، ئەمەش بە واتـای هەنگـاوی سـەرەکیی شـادی ئەو ڕۆژە لێکدەدرێتەوە.

خـــۆراک و چێشـــتێک کە بڕیـــارە لە دەرەوە بخـــوڕێ، لە مـــاڵەوە لێـــدەنرێ، دواتـــر لەگەڵ خۆیـــان دەیـــبەنە دەرەوە، بـــۆیە ئیـــدی پێویســـت بەوە ناکـــات لەوێ ئـــاگر بـــکەنەوە، خـــۆ ئەگەر پێویســـت بە هەڵکردنـــی ئـــاگریش هەبـــوو، دەبـــێ دار و چێـــوی وشـــک یـــان ســـووتەمەنی تـــایبەت لەگەڵ خۆیانـــدا بـــبەن، نـــابێ لـــک و چڵـــی دار و درەخـــت بشـــکێنن و ئـــاگری پـــێ بـــکەنەوە. فارســـەکان پێیـــانوایە کە بەر لە هـــاتنی ئیســـلام یەکەمـــین پاشـــا کە گرنگـــی بە نەورۆز داوە " کـــوروووش" بـــــووە. دوای ئیســـــــلامیش "مـــــــحەمەد جەلالەدیـــــن مەلەکشاهـــ"ی ســـەلجوقی بـــووە کە گرنگـــی و بـــایەخی بە نەورۆز داوە. فارســـــەکان دەڵـــێن ڕۆژمێـــری ئێســـــتای ئێران(کـــۆچی هەتـــاوی) بە فەرمـــانی ئەو و بە کۆشـــش و لێهـــاتوویی عـــومەری خەییـــام ڕێکخـــراوە، ســـەری ســـاڵ و نەورۆزی تێـــدا دیـــاری کـــراوە، بەڵام مێژوونووســـان و لێکـــۆڵەرانی شوێنەوارناســـی لە ســـەر ئەوە کـــۆکن کە بەر لە زەردەشـــــتیش، نەورۆز و جەژنـــــی ســـــەری ســـــاڵ هەر هەبـــووە، واتە لانـــی کەم مێـــژووی زیـــاتر لە ســـێ هەزار ســـاڵەی پـــێش زایینـــی هەیە و لە میزۆپۆتامیـــادا پەیـــدا بـــووە. مەلای جەزیـــری لە دیوانەکەیـــدا ئامـــاژە بە جێژنـــی نەورۆز کـــردووە، ئەحـــمەدی خـــانیش لە شـــاکاری مەم و زینـــدا بە نەورۆز دەســـتپێدەکات و بـــاس لە نەورۆز و چـــوونەدەرەوە و گرنگی ئەو ڕۆژە دەکات.

ڕاستییەکەی بیر و بۆچوونی جیاواز سەبارەت بە سێزدەبەدەر هەیە. هەندێک دەڵێن: (چوونکە ساڵ دوازدە مانگە، ئیدی ئەوەشیان کردۆتە سێزدە)، بەڵام پیاوانی ئایینی پێیانوایە (لەم ڕۆژەدا ئادەم و حەوا لە بەهەشت دەرکراون!!) مخابن هەتا ئێستا بە تەواوی ڕوون نەبۆتەوە کە بۆچی ڕۆژی سێزدەبەدەریان هەڵبژاردووە و بۆچی لە ماڵ دەچنە دەرێ و ڕوو لە دەشت و کێو دەکەن؟ لەوانەیە هەربە ڕێکەوت ئەو ڕۆژە دەستنیشان کرابێ و دواتر جێی گرتبێ.

جگە لە نەتەوەی کورد، ژمارە سێزدە لە لای ژمارەیەکی زۆر لە کلدانییەکانیش وەکوو شووم چاوی لێدەکرێ.

لە لایەکی دیکەوە ڕۆژی چوارشەممە سووری لە زۆر ناوچەی کوردستاندا یادی دەکرێتەوە، وەک بۆنەیەکی کولتوری پیرۆز و دێرینی باب وباپیران لێی دەڕوانرێ، دەگوترێ کە لە زەمانی کۆندا خەڵکی ئێوارەی ڕۆژی سیشەمەیان بە ساڵی نوێ هەژمار کردووە، واتە لە بەیانیەوە تا نیوەڕۆ ساڵی کۆن و لە نیوەڕۆشەوە تا شەو و ڕۆژانی دواتر بە ساڵی تازە پێوانە کراوە. ڕاستییەکەی لای بەشێکی خەڵکی ئێریانا لە نیوەڕۆی سێشەمەوە ساڵی نوێ دەست پێدەکات، بەڵام ڕۆژی دواتر(چوار شەممە) وەک یەکەمین ڕۆژی ساڵی نوێ هەژمار دەکرێ. چوارشەمە سووری لە زەمانی زەردەشتدا

نەبـــووە، دەگـــوترێ دوای نەمـــانی زەردەشـــت بـــۆ ســـوور گـــۆڕدراوە (ســـوور بەمانـــای جێـــژن و شـــادی). ڕاســـتییەکەی پێغەمـــبەر زەردەشـــت، ڕۆژێـــک پـــێش ســـاڵ گـــۆڕین، یـــادی خـــودای دەکـــردەوە و ســـپاس و ستایشـــی یەزدانـــی دەکـــرد؛ بـــۆ ئەو مەبەســـتەش ئـــاگری دەکـــردەوە. لەو زەمـــانەدا چەنـــد ڕۆژ پـــێش چوارشـــەممە ســـووری و ســـێزدەبەدەر، خێزانەکـــان بـــۆ هـــاتنی ســـاڵی نـــوێ ئامادەکاریـــان دەکـــرد، دوایـــین چوارشـــەممەی ســـاڵ، وەک چوارشـــەممە ســـووری دەســـت پێـــدەکات و مـــاوەی ١٣ ڕۆژبەردەوام دەبێ.

بـــۆ ســـاڵی نـــوێ، دەبـــێ ناومـــاڵ پـــاک و خـــاوێن بکـــرێتەوە و ئەنـــدامانی خێـــزان هەمـــو خۆیـــان پـــاکژ بـــکەنەوە و بەرگـــی نـــوێ لەبەربـــکەن و گـــوڵاو پڕژێنیـــان بـــکەن. دواتـــر ئەنـــدامانی خێـــزان لەســـەر خـــوان و ســـفرەی حەوت ســـین کـــۆدەبنەوە. بێگومـــان چانـــدنی گەنـــم، نـــۆک، نیســـک و مـــاش یەکێـــک لە ســـیما دیـــار و پیرۆزەکـــانی ســـفرەی حەوت ســـینن. هەروەهـــا ســـیر، ســـرکە، ســـنجو، ســـەوزە، ســـماق، ســـێو، ســـکە(دراوی ئاســـن و مـــس) لەســـەر خـــوانەکە دادەنـــرێن. لە هەنـــدێ شـــوێن هـــێلکە و شـــەربەیەک ئـــاو ئامـــادە دەکـــرێ و نارنجێـــک لەســـەر شـــەربە ئـــاوەکە دادەنـــێن، ئینجـــا لەگەل ســـاڵی نـــوێ لێـــی دەخـــۆنەوە ، چەرەزات و شـــیرینی و هەنگـــوین، هەروەهـــا لە هەنـــدێ شـــوێنی دیـــکەش حەوزی "ماســـی"ش دادەنـــێن کە ماســـی ســـووری تێـــدایە. لەهەمـــووی گرنگتـــر

ئەوەیە کە مۆمێک یان چرایەک لەسەر خوانچەکە دادەنێن، چوونکە ڕووناکی لە لای زەردەشتیەکان پیرۆزی خۆی هەیە، بێگومان ئاگریش هەر پیرۆزە و وەک چاوگەی ڕووناکی پێوانە دەکرێ. ئێستا وا باوە کە پەرتووکی پیرۆز لەسەر سفرەکە دابنرێ. بۆ ئەم مەبەستە موسڵمانان قورئانی پیرۆز، مەسیحی ئینجیلی پیرۆز و زەردەشتیەکانیش ئاڤێستای پیرۆز دادەنێن.

دیارە خوان وسفرەی حەوت سین بەم شێوەیە وێنا دەکرێ: ئاو نیشانەی ڕۆشناییە؛ سەوزە نیشانەی ژیانەوە و ژینی نوێیە؛ مۆم و چرا نیشانەی تەمەن درێژیە؛ ماسی نیشانەی بێدراگ(ڕزق) و ڕۆزەیە؛ نان و سکەی دراو نیشانەی داهات و خێری زۆرترە؛ هەنگوین بۆ شیرینکردنی ژیان و دڵخۆشکردنی ئەندامانی بنەماڵەیە؛ سنجو بۆ دوور کەوتنەوە لە ئازار و بەفیرۆچوونی ڕەنج و ماندوبونە؛ سیر بەو واتایەیە کە دەروونی مرۆڤ لە گرژی و هەڵچوون بە دوور بکەوێتەوە؛ هەروەها سەمەنی نیشانەیە بۆ دورکەوتنەوە لە نەخۆشی و دەرد و بەڵا؛ دیارە "سین"ەکانی دیکەش هەریەکەیان بۆ مەبەست و نیازێک دادەنرێن. لەیەکەمین چرکە کە ساڵ نوێ دەبێتەوە، ئەندامانی خێزان ئاو دەخۆنەوە، پاشان سەیری خۆدیک (ئاوێنە) دەکەن، هەروەها بۆ پێشوازی لە ساڵی نوێ خواردنێکی نایاب دروست دەکرێ. لە چوارشەممە سوورەوە بۆ ماوەی

١٣ ڕۆژ ڕوو لە دەشت و کێو دکەن، بەو شێوەیەش سێزدەبەدەر بەڕێ دەکەن.

چارشەمما سۆر جەژنێکی دینی ئێزدییە. هەر ساڵ لە یەکەمین چوارشەممەی مانگی نیساندا، بە گوێرەی ساڵنامەی کۆن، جەژنە پیرۆزە دەکرێ، بە لێکدانەوەی بیر و باوەڕی ئێزدیان، هەموو ساڵێک خوای گەورە فریشتەیەک لە حەوت فریشتەکەی خۆی بۆ سەر زەوی ڕەوانە دەکات، مەبەستیش ئەوەیە کە خراپەکاری بنبڕ بکات، باشی و چاکە بڵاوبکاتەوە. لەم جەژنەدا جڤاکی ئێزدیان هێلکە دەکوڵێنن و ڕەنگیان دەکەن؛ هێلکە نیشانەی ئافراندنی گێتییە. بەگوێرەی بۆچوونی ئێزدیان، ئەگەر هێلکە نەکوڵێندرێ، شێوەی گێتی دروست نابێ. لە ناو هێلکەدا شێوەی خۆر هەیە، ئەویش زەردێنەکەیەتی. بەیانی ڕۆژی جەژن، ئێزدیەکان زوو لە خەو هەڵدەستن و ڕوو لە هەتاو دەکەن، چونکە خۆر (هەتاو) بۆ هەموو جیهانیان خواپەرستی دەکات. دواتر بەرەو دەشت و کێو دەڕۆن، گوڵی سوور دەچنن، لەگەڵ قالکی هێلکەکان بە دەرگەی ماڵەکانیانەوە هەڵیاندەواسن. هەر لەو ڕۆژەدا بۆ میوانەکان، مەڕێک دەکوژنەوە و شیرناتی دابەش دەکەن. هەروەها وەک دابێکی باو، خێزانەکان سەردانی مەزارگەکان دەکەن و سەر لە گۆڕی مردوان دەدەن. لەو ڕۆژەدا نابێ کەس کار بکا، هەروەها لە مانگی نیساندا نابێ کەس پڕۆسەی هاوسەرگیری ئەنجام بدات.

ڕاستییەکەی لە یەکەمین چوار شەممەی مانگی نیساندا، ساڵی ئیزدی نوێ دەبێتەوە. دیارە زۆربەی جاران یەکی نیسانی لە ساڵنامەی ڕۆمی دەکەوێتە چوار شەممە، ئەوکاتە ساڵی ئێزدی نوێ دەبێتەوە.

زەگموک یان **ئاکیتۆ** جەژنی ساڵی نوێی بابلیەکان بوو، هەموو ساڵێک لە سەرەتای مانگی نیسان تا ١٠ی مانگ بەردەوام دەبوو کە دەکاتە یەکەمین مانگی بەهار. لە زەمانی فەرمانڕەوایەتی بابلی نوێ (کلدانییەکان)دا هەموو ساڵێک بە شێوازێکی تایبەت پێشوازی لێدەکرا و بە شکۆوە یادی دەکرایەوە و ئاهەنگیان بۆ دەگێڕا. وشەی ئاکیتۆ یان ئاکتیۆم لە وشەی سۆمەری ئەکیتی سنونم واتە درووێنەی جۆ هاتووە. لە هەزارەی دووەمی پێش زایین، جەژنوارەی ئاکیتۆ لە هەموو شار و شارۆچکەکاندا بەڕێوەدەچوو، هەمیشە نوێنەری پاشای میدیا بەشداربیان لە جەژنوارەکاندا دەکرد، هەروەها کاتێک کوروش هەخامەنشی ئیمپراتۆریەتی میدی ڕووخاند و دواتریش دەستی بەسەر شاری بابلدا گرت و داگیری کرد، بەڵام ڕێی لە بەڕێوەچوونی جەژنوارەی ئاکیتۆ نەگرت. مێژوونووسان جەخت دەکەنەوە کە جێژنی ئاکیتۆ بۆ زەمانی سۆمەریەکان دەگەڕێتەوە.

دکتـــۆر میهـــردادی بەهـــار[14] پێیـــوایە کە جەژنـــی یەکەمـــی بەهـــار و جەژنـــی یەکەمـــی پـــاییز هـــی ســـۆمەریەکان بـــوون، چـــونکە هەمـــوو جەژنەکـــانی ڕۆژهەڵاتـــی ناوەڕاســـت و میزۆپۆتامیـــا ڕاســـتەوخۆ لە ژێـــر کـــاریگەری دینەکـــانی ســـۆمەریدا بـــوون. واتە جەژنـــی ئـــاکیتۆ هـــی ســـۆمەریەکان بوو، دواتر ئەکەد و بابلیش پەیڕەوییان لێکرد.

بەگـوێرەی ســەرچاوەی ئـاییننی کە هـی زەمـانی سـلوکیەکانە و مـاوەتەوە، بەڕێـوەبردنی جەژنـی 'ئـاکیتۆ' تۆمـار کـراوە و تێیـــدا هـــاتووە: (چـــوارەمین ڕۆژی جەژن ئەفســـانەی بندەهشـــنی دووبـــارە دەکـــرایەوە، هەشـــتەمین ڕۆژ پەیـــکەری مەردۆخ(مەردۆک) لە پەرســـــتگەی گەورەی ئێســـــاگیلا هەڵـــدەگیرا و بـــۆ جێـــی تـــایبەتی کە لە دەرەوەی شـــاری ئـــازین بـــوو، دەگـــوازرایەوە. لەوێ ئاهەنگیـــان دەگێـــڕا و خۆیـــان شـــاد دەکـــرد، کەچـــی لە یـــازدەمین ڕۆژدا دووبـــارە پەیـــکەری مەردۆخ بـــۆ بابـــل دەگێـــڕدرایەوە. ڕاســـتییەکەی جەژنـــی ئـــاکیتۆ هـــیچ پێوەنـــدی بە دینـــی کریســـتیانەوە نیـــیە، بەڵام ســـوریانییەکان وەک جێژنـــی ســـەری ســـاڵی نـــوێ پێوانەی دەکەن و ئاهەنگی بۆ دەگێڕن.

لێکـــۆڵەرانی ناســـراوی وەک **میهـــرداد بەهـــار** و **کەتـــایۆن مەزداپـــور** ڕیشـــەی جێژنـــی ئـــاکیتۆ بـــۆ داســـتانی گلگـــامیش و خـــــوای عەشـــــتار دەگێـــــڕنەوە. ئەوان پێیـــــانوایە کە

[14] - دکتر مهرداد بهار، از اسطوره تا تاریخ، چاپ هفتم، پائیز ۱۳۷٦، ص۳٤٥

سۆمەریەکان ئاکیتۆیان بە واتای باشبوونی کەش و هەوا و هاتنی وەرزی بەهار دادەنا، بەڵام لە سەردەمی بابلیەکان بۆ ڕیش شاتم (سەری ساڵی نوێ) گۆڕدرا، هەروەها لە سەردەمی سۆمەریەکاندا گۆڕانی کەش و هەوای پاییزیش بە زگموک ناونرابوو.

واتای ئاکیتۆ بە زمانی ئەکەدی بە چەمکی ڕەوش گرێدراوە، ئەو جەژنە لە بیست و یەکەمی مانگی ئازار تا یەکەمین ڕۆژی مانگی نیسان بەردەوام دەبوو، بەڵام لە سااڵنامەی جۆرجیدا لە ٢٥ی ئازار تا ٢ی نیسان و لە سااڵنامەی بابلیدا لە ١٥ی ئازار تا ٢١ی مانگی ئازار بەردەوام دەبوو. وێڕای ئەوانەشەوە بە گوێرەی گۆڕانی ئاو و هەوا گۆڕانی بەسەردا دەهات و باوەڕی ئەفسانەیی بەوی پێدەدرا. بەگوێرەی بۆچوونی **بنیامین سامر** دێرینەناس و ئوستازی زانکۆی **نییو وسترن**، ئەوانە باوەڕی سروشتگەراییە و پێوەندی بە دینەوە نییە. کەچی مێژوونووسانی وەک جی سمیث و جۆلی بیدمید، مێژووی ئاکیتۆ ڕاستەوخۆ ڕێورەسمی ئایینیە و پەیوەندی بە خوای بابلیەکانوە هەیە. مەراسیمی دوازدە ڕۆژەی ئاکیتۆ بە تەواوی لە پرسی مەردۆخ (خوای داهێنان و ئافراندن)ەوە وەرگیراوە. بێگومان مەردۆخ لە کن بابلیان و تەنانەت لای ئاشووریەکانیش پایەی بەرز و بڵندی هەبووە. هەر بۆیە کاهنی مەزن لە پەرستگەی مەردۆخ لە ئێساگیلا، هەڵکەوتوو لە باکووری شاری بابل

بە نیشانەی ڕاگەیاندنی سالّی نوێ، بۆ ماوەی یەک هەفتە مەراسیمی پەروەستەبوونی دەستپێدەکرد. هاوزەمان دەبوایە پاشا بەرەو پەرستگەی نەبو (هەڵکەوتوو لە شاری بورسیپا، لە حەڤدە کیلۆمەتری باشووری بابل) بڕوات و ڕێوڕەسمی ئایینی ئەنجام بدات. پاشا شەوێک لەوێ دەمایەوە و لە بەردەم بتی مەردۆخدا کڕنووشی دەبرد و دوعای دەکرد و داوای لێخۆشبوونی دەکرد، لە کاتی کڕنووش بردندا مژدەی هاتنی سالّی نوێیان پێدەدا.

لە شەشەمین ڕۆژی ئاکیتۆدا بتی نەبو بۆ پەرستگەی نینۆرتا، ئەو جێیەی کە نەبو تێیدا بەسەر دوایین ئەهریمەندا سەرکەوتبوو، دەگوازرایەوە. دواتر سەرجەم بتەکان بۆ بەردەم مەردۆخ بۆ بابل دەبران. لەوێ سیاسەتی سالّی نوێ ئاشکرا دەکرا. دواتر خواکان بە نێو شاردا دەگێڕدران، خەڵک شاییان دەگێڕا و هەڵدەپەڕین و گۆرانیان دەچڕی. ئەو جەژنوارەیە تا ڕۆژی یازدەی مانگی نیسان دردێژەی دەکێشا.

ئەوەی ئاشکرایە کە سالّی سوریانی لە یەکی نیساندا نوێ دەبێتەوە، هەروەها سالّی ئێزدییش لە یەکەمین چوارشەمەی مانگی نیسان (کە زۆربەی جاران یەکەمین چوار شەممە لەگەڵ یەکی نیسان هەڵدەکەوێ) نوێ دەبێتەوە. دیارە لە دێرینەدا سالّی کوردیش هەر لە یەکی نیساندا نوێ بۆتەوە، بەڵام کاتێک کوروشی هەخامەنشی دەستەڵاتی خۆی سەپاند، ڕۆژی یەکەمی

خۆ ئامادەکردنی بۆ جێژنی سەری ساڵ، واتە ٢١ی مانی ئازاری وەک یەکەمین ڕۆژی ساڵی نوێ دیاری کرد.

ڕاستییەکەی لە دەیەی پەنجای سەدەی ڕابردوو(١٩٥٠)دا، نەتەوەپەرستانی ئاشووری ساڵنامەی ئاشووریان دانا، هەروەها بە سروش وەرگرتن لە مەزندەی ئەوەی کە یەکەمین پەرستگەی ئاشووری لە ٤٧٥٠ی پێش زایین دامەزراوە، بە گیانی ناسیۆنالیستی ناوی ئەکەدی جەژنی بەهار، ئاکیتۆ زیندوو کرایەوە. ئامانج ئەوە بوو کە گیانی نەتەوەیی زیندوو بکرێتەوە و بۆ وەدەستهێنانەوەی مافی زەوتکراویان تێبکۆشن. هەر بۆیە ئێستا ساڵانە ئەم یادە دەکرێتەوە. جاران لە هەندەران ڕێوڕەسمی جەژنی ئاکیتۆ یان خاب نیسان بەڕێوەدەچوو، ئێستا لە باشوور و ڕۆژئاوای کوردستانیشدا ئەم یادە بە شکۆوە بەڕێوەدەچێ.

لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان، بەتایبەتیش لە شارەکانی ورمێ، سەلماس، کرمانشا، کلدانی (نەستووری و ئاشووری) هەفتەیەک پێش هاتنی جەژنی ئاکیتۆ، ماڵەکانیان پاک و تەمیز دەکەنەوە.بەبۆنەی جەژنی ئاکیتۆ ئاهەنگ دەگێڕن. سەمای شێخانی دەکەن. واتە جەژنی ئاکیتۆ لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان و ئێران هاوشێوەی جەژنی نەورۆزە، هەم خانە تەکانی دەکەن، هەمیش گەنم دەچێنن و سەردانی گۆڕی مردوانیان دەکەن. لە

ماوەی دوازدە ڕۆژدا بەبۆنەی جەژنی ئاکیتۆ، هاوشێوەی جەژنی نەورۆز خۆشی بەردەوام دەبێ.
لێکچووی زۆر لەنێوان جەژنی نەورۆز و جەژنی ئاکیتۆدا هەیە، ژمارەیەک لە لێکۆڵەران ئاماژەیان بەو وێکچوونە کردووە. لەم بارەیەوە پرۆفیسۆر **ئارتور کریستنسن،** ڕۆژهەڵاتناس و ئێرانیناسی ناسراوی دانمارکی لە پەرتووکی "ئێران لە زەمانی ساسانیاندا" نووسیوویەتی:[15] "نەورۆز جێژنی بەهارییە و پاشماوەی جەژنی 'زەگموک'ی بابلیەکانە و وەک دریژە پێدەری ئەو ماوەتەوە"
هەر سەبارەت بە پێوەندی نێوان نەورۆز و ئاکیتۆ. فەرد ئاپریم لە بەراوردکاری نێوان نەورۆز و ئاکیتۆدا دەنووسێ "ڕیشەی ئاکیتۆ و داستانی زوحاک، پاشای ئاشووری پێچەوانە دەکاتەوە. ڕاستییەکەی ڕەگی نەورۆز بۆ هەزارەی چوارەم و پێنجەمی پێش زایینی دەگەڕێتەوە، واتە هێشتا ئەو هۆزانەی بەناوی ئاریایی بۆ ئێرانزەمین کۆچیان نەکردبوو"
هەر لەو پێوەندەدا دەبێ بگوترێ: کە یەکەمین ڕۆژی ساڵی کۆچی هەتاوی(ساڵی ئێرانی) و یەکەمین ڕۆژی ساڵی کوردی بۆ ڕیشەی هاوبەشی نەورۆزی دێرین و

[15] - کریستنسن، آرتور. ایران در زمان ساسانیان (ترجمه رشید یاسمی)، تهران: مؤسسه انتشارات نگاه، ۱۳۸۷.

جەژنی ئاکیتۆ دەگەڕێنەوە. دیرۆکنووسان دەڵێن کە دوای ڕووخانی ئیمپراتۆری ئاشووری، جەژنی ئاکیتۆ بە ناوی (خاب نیسان / ܢܝܣܢ ܟܒܝܫ) ناسرا، هەروەها بە گوێرەی سالنامەی گریگۆری لە ٢١ی ئازارەوە بۆ یەکی نیسان گۆڕا. واتە پێشتر هەردوو جەژنەکە لەیەک ڕۆژدا بوونە، هەروەها ڕێوەڕەسمەکانیشیان هاوشێوەی یەکدی بووە.

کولتووری هاوبەشی کورد و کلدان

ئەوەی بەرچاوە کە شێوازی جلوبەرگی هەردوو نەتەوەی کورد و کلدانی زۆر لە یەکدییەوە نزیکن. هەروەها شایی و هەڵپەڕکێی هەردوو نەتەوە هاوشێوەن و هاوێر ناکرێن. تەنانەت ئاوازی گۆرانییە فۆلکلۆرییەکانیشیان وەکهەڤن، تەنیا ئەگەر بە وشە و ڕستەکان، لە یەکدی جیا بکرێنەوە.

سەبارەت بە کولتووری هاوبەش یان پێوەندی و تێکەڵاوی نێوان کلدان و کورد، تۆماس چەرمە (Tomas Çerme) نووسیویەتی[16]: " نەبوونی لێکۆڵینەوەی پێویست و کۆمەڵایەتی، ئانترۆپۆلۆجی، زمانەوانی ومێژوویی لەسەر کلدانەکان گرفت و سەرلێشێواوی دروست دەکات، بەڵام ئەگەر سەیری پێکهاتە کولتوورییەکانیان بکەین، چەند توخمێکی هاوشێوە دەبینین، بەتایبەتی لەو ناوچە کولتووریانەی کە ئێزدییەکانی تێیدا دەژین، لێکچوونێکی گرنگ لە نێوان نەریتەکانی ئێزدی و کلدانیەکاندا هەن، بۆ نموونە دەتوانین بڵێین هەندێک لە ئێزدییەکانی ناوچەکە بە

[16] -Tomas Çerme, Süryani Halkı, Dil, Kültür Ve Tarihi Üzerine Düşünceler, 2016-05-09. https://hyetert.org/2016/05/09/suryani-halki-dil-kultur-ve-tarihi-uzerine-dusunceler.

تێپەڕبوونی کات، بوونەتە کلدان؛ بەو شێوەیە ڕەوشت و نەریتەکانیان بۆ ناو کلێسای سوریانی گواستۆتەوە. بۆ نموونە، ئەمڕۆ زمانی بەشێک لە کۆمەڵگەی سوریانی لە سوێد، کوردییە واتە بە کوردی دەدوێن. نموونەیەکی دیکە بازنێکە لە زمانی کوردی و لە دینی ئێزیدی بە ناوی 'سەمبار/ زەمبار' کە لە پارچەی حەوت ڕەنگ پێکهاتووە، لە کاتی جەژنی مەزندا لە پێش جەژنی ڕۆژهەڵات هەڵگیراوە، ئەو وێنانە کە ڕەنگەکانی خۆر هەڵدەگرن، هێمای کولتووری خۆرن، لە هەمان کاتدا ئەو نەریتە، نەریتی شەمسی ئەرمەنی (منداڵانی خۆر، ئارڤۆرتیک)یشە" ئەمەش خۆی لە خۆیدا لێکچوون و هاوشێوەیی لە نێوان کولتووری سوریان و کورددا خۆیا دەکات.

پێوەندی نێوان کورد و کلدان لە ترۆپکی خۆیدا بووە، لەم پێوەندەدا ناوچەی تۆرعەبدین لە باکووری کوردستان بە نموونە هێنراوەتەوە. ئاماژە بەوە کراوە کە ژن بە ژنە لەنێوان بنەماڵە کورد و کلدانیەکان وەک نەریتێکی ئاسایی درێژەی پێدراوە. لەلایەکی دیکەوە شێوازی ئاهەنگی هاوسەرگیری کورد و کلدانەکان زۆر لەیەکدی دەچن. لەم بارەیەوە تۆماس چەرمە دەنووسێ: " ئاهەنگی هاوسەرگیری کلدان و کورد لە یەک دەچن و وەک یەکن، لە مۆزیکدا ئەو دوو نەتەوەیە هاوبەشن"

دەکــرێ لێــرەدا هەنــدێک وێــنە بەراورد بکەیــن و دواتــر ڕامانی خۆمان دەربارەیان دەربببڕین.

لەڕێـــی ئەم وێنـــانەوە، دەردەکەوێ کە دیـــن ڕێگـــری لەبەردەم جلـــوبەرگی هاوشـــێوە دروســـت نەکـــردووە، واتە مرۆڤەکـــانی لە یەکـــدی هـــاوێر نەکـــردووە، ئەوەتـــا ئێـــزدی، موسڵمان و کریستیان جلوبەرگی هاوشێوەیان پۆشیوە.

هەروەها ئەگەر سەیری ئەم وێنانەش بکەین، دیسانەوە دەردەکەوێ لە دەستپێکدا تا ئەم دواییانەش هیچ جیاوازی لە نێوان جلوبەرگی ژنانی کورد و کلدان لە شوێنە جۆراوجۆرەکاندا نەبووە.

کورد

کلدان

مۆزیکی کلدان

مۆزیکی کوردی

جۆرەکانی هەڵپەڕکێ لە نێوان کورد و کلدانـدا هەم لەیەک دەچـــن و هاوشـــێوەن هەمـــیش کـــێش و ســـەروای هۆنراوەکـــان و ئـــاوازی گۆرانیەکانیـــان کتومـــت وەکـــوو یەکـــن. تەنـــانەت ســـوود وەرگـــرتن لە دەهـــۆڵ و زورنـــا و

شـــێوەی پـــێ بەرزکـــردنەوە و ســـەرچۆپی کێشـــان و ڕەشـــبەڵەک تەواو وەکھەڤـــن و هـــیچ جیـــاوازی لە نێوانیانـــدا نییە.

هەمـــوو ئەو وێنـــانەی کە خـــرانەڕوو، پێشـــان دەدەن کە جلـــوبەرگی ژن و پیـــاوی کـــورد لەگەڵ جلـــوبەرگی ژن و پیـــاوی کلـــدان هاوشـــێوەن. هەروەهـــا بە شـــێوەی ناوچەکـــانەوە دەگـــۆڕێ، جلـــوبەرگی کـــورد و کلـــدانیان (ســـوریانیان)ی نـــاوچەی بادینـــان لەیەک دەچـــن و ئەوانەی ناوچەی سۆرانیش دیسانەوە هەر لەیەک دەچن.

شـــێوازی بەســـتی مێـــزەر، دەســـرۆک، پشـــتدێن و خشـــڵ و زێڕەکانیشـــیان هەر هاوشـــێوەن. ژنـــی کـــوردی و کلـــدان ئەنگوچکیـــان هەیە و پیـــاوی کـــورد و ســـوریانیش فەقیـــانە (ســـۆرانی)یان هەیە. هەرچەنـــدە بە تێپەڕبـــوونی کـــات، وردە وردە شـــێوازی جلـــوبەرگ نەک لە کوردســـتان، بەڵکـــو لە هەمـــوو جیهانـــدا گـــۆڕانی بەســـەر دادێ و هەوڵ دەدرێ لەگەڵ خواســـت و پێویســـتیەکانی زەمـــان و قۆناغەکـــان بگـــونجێنرێ. ڕاستییەکەیشـــی بـــاری ئـــابووری و پێشـــکەوتنی هـــزری مرۆڤـــایەتی و ڕامـــانی نـــوێ کاریگەرییـــان

لەســـەر شـــێوازی جلوبەرگیشـــدا هەیە. جـــاران ژنـــانی کوردســـتان بە کـــورد و ســـوریانەوە بـــۆ داپۆشـــینی ئەنـــدامانی جەســـتەیان، جلـــی فراوانیـــان یـــان پـــان و پڕڕیـــان لەبەر دەکـــرد، بەڵام ئێســـتا بەمەبەســـتی ســـووککردنی بـــاری قورســـی ئـــابووری، پۆشـــینی جلـــوبەرگ بەرەو ســـادەیی و ئاسایی دەڕوات.

بێگومـــان لە ســـەدەی ڕابـــردوودا هـــیچ پیـــاوێکی کـــورد و ســـوریان ســـەریان ڕووت نەدەکـــرد، هەمووییـــان مێـــزەر یـــان کـــڵاوی دریژیـــان لەســـەر دەنـــا، بەڵام دوای ڕووخـــانی دەســـتەڵاتی عوســـمانلی و هـــاتنی ئورووپییەکـــان بـــۆ نـــاوچەکە، ئیـــدی وردە وردە ســـەر ڕووتـــی ڕەوتـــی ئاســـایی وەگـــرت و وەکـــوو مۆدێـــل پێـــڕەوی لێکـــرا، بەتـــاییەتیش مامۆســـتای

فێرگە و کارمەندانی حکومەت هەم سەریان ڕووت کرد و هەمیش چاکەت و پانتۆڵیان لەبەر کرد. مخابن ئێستا تەنیا گوندنشینان جلکی باپیرانیان دەپۆشن، بەڵام لە شارەکاندا لاسایی کردنەوەی جلکی ئورووپایی بە بیانۆی بە

مۆدێلەوە وەک پێشکەوتن لێی دەڕوانرێ، کەچی هێشتا زۆربەی شارنشینەکانێش بۆ جێژن و ئاهەنگەکان جلی ڕەسەن و نەتەوەیی لەبەر دەکەن و جەمەدانی دەبەستن.

کورد و کلدانیەکانی ناوچەی بادینان پشتدێنەکانیان بە شێوەی دێرین دەبەستن، واتە لە پێشەوە گرێی لێدەدەن و گرێ پێچی دەکەن. هەروەها کلدانیانی ناوچەی کۆیە.

جلەوبەرگیان هاوشێوەی کوردانی ئەو دەڤەرەیە، دەکرێ بگوترێ کە کتومت وەک یەکن.

وێڕای ئەوەی کە ئاماژەمان بە کولتوور و داب و نەرێتی هاوبەش کرد و ئاشکرامان کە لێکچوون و هاوشێوەیی لە شێوازی لەبەرکردنی جلوبەرگ و هەڵپەڕکێ و گۆرانی، هەروەها لە شێوازی بەستنی پشتدێن و مێزەر و جەمەدانیدا هەیە، بەڵام ئەگەر لە ژێر ڕۆشنایی زانستی ئانترۆپۆلۆژیاوە خوێندنەوە بۆ سیمای کورد و کلدان بکەین، دەبینین کە لووتی هەردووکیان گەورەیە، هەروەها لە قەد و بەژنیشدا هاوشێوەن، هەروەها بڕۆی

مرۆڤی کورد و کلدان لەیەکدییەوە نزیکن و بواری نێوان لووت و لێوی سەرەوە زۆرە، ئەو ڕوخسارانەش بە تەواوی لە نەتەوەکانی دیکەدا جیایان دەکاتەوە. دەکرێ بگوترێ کە شێوەی لووتی کورد و کلدان بە لای لووتی مرۆڤی سۆمەری دەشکێتەوە.

ئەوەتا لە وێنەی یەکەم مرۆڤێکی کلدان و لە وێنەی دووەم مرۆڤێکی کورد پێشاندراون، ئەگەر سەیری لووتیان دەکەیت، زۆر لەیەکدی دەچن. لووت و چەنگەی هەردووکیان درێژە و بە ئەندازەیەکی زۆر لە لووتی مرۆڤی سۆمەری دەچێ.

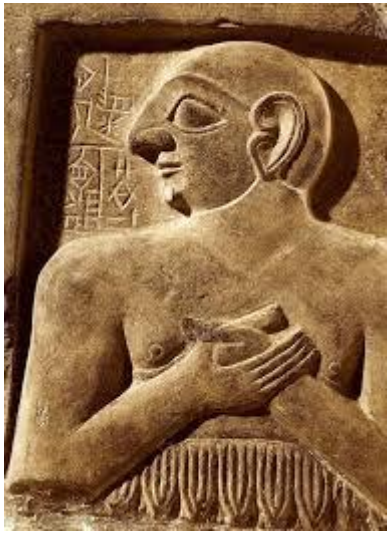

هەروەها لەم پەیکەرەدا زۆر بە ڕوونی لووتی مرۆڤی سۆمەری بە گەورەیی و درێژی پێشاندراوە.

لێکۆڵەر و تۆژەران، بەتایبەتی ئەوانەی کار لەسەر سیماناسی دەکەن، ڕاشکاوانە بانگەشەی عەرەب و تورک سەبارەت بە یەکنەژادیان لەگەڵ سۆمەری ڕەت دەکەنەوە.

نەژادی هاوبەش یان ئاوێتە بوون؟

دەوڵەتی ئاشوور یەکجار بەهێز و بە توانا بوو، بەڵام هەرگیز نەیتوانی بوو کە هەموو زێدی میدەکان بە تایبەتی لە ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا داگیر بکات، بەو هۆیەوە هەمیشە خەڵکی نیشتمانی میدیایان بۆ شوێنەکانی دیکە، بەتایبەتی بۆ نزیک دەریاری سپی ناوەڕاست دەگواستەوە. هەروەها خەڵکی ئارامی زمانیان دەهێنا و لەو شوێنانەی کە خۆیان مەبەستیان بوو، جێواریان دەکردن. لەم بارەیەوە لە مێژوودا تۆمارکراوە، لەو خاکەی کە ئێستا بە باشووری کوردستان (باکووری ڕۆژهەڵاتی عێراقی ئێستا) دەناسرێ و ناوچەکانی سەرسنووری ئێستای ئێران، خەڵکانێک پەیدابوون کە[17] بە زمانی ئارامی بئاخڤن کە دواتر بە زمانی سوریانی ناسرا. واتە پێکەوەژیانی باپیرانی کورد و کلدان شێواز و ڕەنگی دیکەی بەخۆیەوە گرت. پڕۆسەی ئاوێتەبوون بە شێوەیەکی خێراتر و بە کردەوە دەستی پێکرد.

ئەدی شێر، سەرۆکی کەشیشەکانی سعێردی کلدانی نووسیویەتی[18]: "لەو شارانەی ئاشوور کە لە مێژوودا ناوی هاتووە و دەتوانین شوێنەکەی دەستنیشان بکەین،

---

[17] - تاريخ ايران، ن.و.پيگولوسكايا، ترجمه: كريم كشاورز، پيام، تهران ١٣٥٣ خ، ص ٥٦.

[18] - ادي شير، تاريخ كلدو و آثور، المطبعة الكاثوليكية للاباء اليسوعيين في بيروت سنة ١٩١٢، ص ٥.

قەڵای شـــەرگاتە، کە لە مێـــژووی کلـــدانی مەســـیحیدا نـاوەکەی بە **شـاری کـورد** یـان شـاری قـرد یـان شـاری قـورت هـاتووە" ئەمەش بەڵگەیەکـی دیـکەی پـێکەوە ژیـان و هاونیشـتمانیبوونی کـورد و کلـدان لەسـەردەمی دەسـتەڵاتی ئاشوورییەکاندا سەرڕاست دەکاتەوە.

دکتـۆر عـامیر سـولەیمان لە لاپەڕە چـل و سـێی پەڕتـووکی "اللغـة الاکدیـة (البابلیـة- الآشـوریة) دەڵێ:"گوتیەکـان کە دانیشـتوانی چیاکـان بـوون و هـاتن و وڵاتـی بابلیـان داگیرکـرد و چەنـدین سـەدە فەرمانڕەوایەتیـان کـرد، تەنیـا نـاوی پاشـاکانیان بە زمـانی خۆیـان مـاوەتەوە، دەنـا ئەوان زمـانی خۆیـان لەبیـر کـرد و زمـانی ئەکەدییـان وەرگـرت، هەروەهـا کاسـییەکانیش (زێـد و شـوێنی سـەرەکی کاسـیەکان، لوڕسـتانی ئێسـتا بـووە- نووسـەر) کە هـاتن و بابلیـان داگیرکـرد و بـۆ مـاوەی چـوار سـەت سـاڵ فەرمانڕەوایەتیـان کـرد، ئەوانـیش زمـانی خۆیـان فەرامـۆش کـرد و زمـانی ئەکەدییـان سەرپشـک کـرد، بەڵام هەنـدێک وشەی زمانی کاسی لە نێو زمانی بابلیەکان جێگیر بوو"

ئەم دانپێـدانانەی دکتـۆر عـامیر سـولەیمان ئەوە دەگەیەنـێ کە زۆریـنەی دانیشـتوانی وڵاتـی بابـل کە بە کلـدانی ناسـراون، نەژادی هاوبەشـیان لەگەڵ ئەکەدیەکانـدا نیـیە، بەڵام زمانی ئەکەدیان وەرگرتووە.

سـەبارەت بە ئـاوێتەبوونی کـورد و کلـدان، نووسـەری بە توانـا سـۆران حەمەڕەش لە لاپەڕە سـێزدەی پەڕتـووکی

کـــورد کێـــیەدا دەنووســـێ: "یەکێـــک لە میژوونووســـە بابلیەکـــان کە زۆربەی میـــژووی نـــاوچەی بابـــل و میســـۆپۆتامیای نووســـیوە، کە نـــاوی بێرسۆســـوس (Bersosus) بـــووە و لە ســـەدەی ســـێیەمی پـــێش زایینـــدا ژیـــاوە، کاتێـــک کە میـــژووی ســـەرەتای دروســـتبوونی مـــرۆڤ و دواتـــر کە میژوویـــی بابـــل دەگێـــڕێتەوە، ئەو رابـــردوو دەگەڕێنێـــتەوە بـــۆ زیـــاتر لە ســـێ هەزار ســـاڵ پ.ز. ئەو میژوونووســـە دەڵێـــت کە لەســـەرەتای حـــوکمڕانی بابلـــدا، میـــدەکان دەســـتەڵاتدار بـــوون و لە کـــۆی هەشـــتاو شـــەش پاشـــای ئەو وڵاتە، هەشـــتا و چواریـــان لە میـــدەکان بـــوون و تەنهـــا دوانیـــان کلـــدانی بـــوون. هەروەهـــا بێرسۆســـوس دەڵێـــت کە دوای حـــوکمڕانیکردنی ئەو دەســـتەیە دیســـان میـــدەکان بابلیـــان گـــرتەوە و دەســـتەی دووهەمـــی حوکمڕانەکـــان میـــد بـــوون کە هەشـــت پاشـــایان بـــۆ مـــاوەی ٢٢٤ ســـاڵ گرتبـــووە دەست"

هەرچەنـــدە کە هەتـــا ئێســـتا بە ئاشـــکرا بـــاس لە هـــاونەژادی نەتەوەی کـــورد و کلـــدان نەکـــراوە، چـــونکە بیـــردۆزی ئەفســـانەیی ئـــاری و ســـامی وەک مـــۆتەکە بەربینگـــی لە میژوونووســـان گرتـــووە. ئەو بیـــردۆزە، کلـــدانی لە نێـــو بـــازنەی ســـامیدا جێـــوار کـــردووە و کوردیشـــی لە نێـــو گروپـــی ئاریـــدا چەقانـــدووە. ڕاســـتییەکی حاشـــا هەڵنەگـــرە کە زمـــانی کـــوردی لە نێـــو گروپـــی ئاریـــدا جێـــوار کـــراوە و زمـــانی کلـــدانیش وەک ئەنـــدامێکی بنەمـــاڵەی ســـامی پێـــوانەی

بـۆ کـراوە، بەڵام دیسانیشـەوە نەژاد و ڕەچەڵەکـی سـامی و ئـاریبوون سـەرتاپای هەڵە و ناڕاسـتە، نەتەوەی کـورد ئـاری نیـیە و خەڵکـی ڕۆژهەڵاتـی نـاڤینە. وێـڕای هەمـوو ئەوانەشـەوە گومـانی تێـدانییە کە ئـاوێتەبوون لە نێـوان هەردوو نەتەوەکەدا هەیە، چ ئەو کلـدانیانەی کە دینـی زەردەشـتیان وەرگرتـووە و دواتـریش لەنێـو بـۆتەی نەتەوەی کـوردا مـاونەتەوە، چ ئەو کـوردانەی کە دینـی کریسـتیانیان وەرگرتـووە و دواتـر لە نێـو بـۆتە نەتەوەی کلدان، سریان و ئاشووریدا ماونەتەوە.

لێـرەدا جـارێکی دیـکە ئامـاژە بە قسـەکانی کەشـیش نینـۆش مەقـدەس نیـا، دەکەیـن کە نووسـیویەتی: " لە لانـکەی شارسـتانێتی ڕۆژهەڵاتـی نـاڤینی گەورەدا کە لە زنجیـرە چیاکـانی زاگرۆسـەوە تـا لێوارەکـانی دەریـای سـپی ناوەڕاسـت دریـژ دەبـۆوە، نەژادێکـی تـایبەت دەژیـا کە ڕوخسـارەکانی دینـی، فەرهەنگـی و زمـانی هاوبەشـی هەبـوو. هەمـوو نەتەوە و گروپەکـانی ئەو نەژادە، بە زۆرێک لە جۆرەکان، خزم و هاوخوێن بوون"[19]

ئـاری و سـامی وەک یەکڕەچەڵەکـی بەتەواوی ناڕاسـتە، بەڵام ئەگەر بـۆ هـاوخێزانی زمانەکـان پـۆلێن بکـرێ، کارئاسـانی بـۆ تۆژینەوەکـان دەکـات. دێرۆکنـاس و

[19] - کشیش نینوس مقدس نیا، خود آموز زبان آشوری، اول تیر ۱۳۸۷ خورشیدی، www.brasheet.com

ڕۆژهەڵاتناسان لەو باوەڕەدان کە هەبوونی پەیوەندی و نزیکایەتی زمان لە نێو گروپێکدا مەرج نیە کە ئەندامانی ناو هەمان گروپ، نزیکایەتی و پێوەندی یەک نەژادی و یەک ڕەچەڵەکییان هەبێ. لەم سۆنگەیەوە ئاماژە بە دەنگی پیتەکانی "پ، ژ، گ، ۆ، ێ" دەدەین، لە نێو هەردوو زمانی کوردی و سوریانیدا هەن، بەڵام لە عەرەبیدا نەبووە و نیە. تەنیا عەرەبی سوریا کە نەژادی سوریانی و کوردیان هەیە، لە توانایاندا هەیە کە دەنگی پیتی 'ج' بە 'ژ' دەربڕن، هەروەها میسریەکانیش کە نەژادی قیبتیان هەیە، دەنگی پیتی 'ج' بۆ 'گ' دەگۆڕن و دەتوانن دەری ببڕن. کەچی وێڕای ئەوانەشەوە، ڕۆژانە لەمالا و لەولا دەبیستین کە هەندێک لە کلدانیەکان خۆیان بە کورد دەزانن و دەڵێن: چۆن کوردی ئێزدی و کوردی یارسان و کوردی موسڵمان هەن، ئێمەش کوردی کریستیانین. هەروەها مێژوو جەخت دەکاتەوە کە عەشیرەتی بندیان، پێشتر لەسەر دینی کریستیان(مەسیحی) بوون، دواتر دینی خۆیان گۆڕی و ئێستاش کوردی موسڵمانن. عەشیرەتەکانی مزووری و شێخانی پێشتر پەیڕەوییان لە دینی ئێزدی دەکرد، دوایی کە دینی خۆیان گۆڕی، ئێستا کوردی موسڵمانن.

ساڵی ١٩٨٩ بە دوای تۆژینەوەی لایەنە شاراوەکانی ژیان و شۆڕشەکەی سمکۆی شکاک دەگەڕام، باسی کەسێکیان بۆ کردم کە یاوەری ماڕ شەمعون بووە و

ئێستا لە گوندی میراوەی شنۆدا دەژی. لەگەڵ برای بەڕێزم کاوە مورشید بۆ گوندی میراوەی شنۆ ڕۆیشتین، لەوێ بە دیداری حاجی مەروان میهەنپەرست شاد بووین. ئەوێ ڕۆژێ تەمەنەی نزیکەی ١٣٧ ساڵ دەبوو، لەلای نەوە و نەدیدەکانی خۆی دەژیا. حاجی مەروان گوتی: من بە دین موسڵمان و کورد بووم، بەڵام لە نێو مااڵی مارِ شەمعون (مار بنیامین شمعون)دا دەژیام، کە ڕێبەرێکی ڕۆحی مەسیحیەکانی ڕۆژهەڵات بوو، زۆر جاران بە ئێمەی دەگوت: ئێمە و ئێوە (واتە کلدان و کورد) یەک ڕەچەڵەکمان هەیە و یەک نەتەوەیین، بەڵام دین لە یەکدی هاوێری کردووین، دەبێ ڕۆژێک بێ یەکبگرینەوە و تورکی داگیرکار لە خاکی باپیرانمان دەربکەین).

دینی دێرینی ڕۆژهەڵاتی ناڤین هی هەموو دانیشتوانی ڕۆژهەڵات بووە. داب و نەرێتی هاوبەشیان هەبووە، تەنانەت جێژن و ڕێوڕەسمی هاوبەشیشیان هەبووە و میترایی و ئێزدی بوونە. دواتر بەسەر زەردەشتی، سامری و مانەوی دابەش بوون، دواتر دینەکانی یەهودی و کریستیان و ئیسلام پەیدابوون، ئەوانیش لایەنگر و پێڕەوانی خۆیان پەیدا کرد. بە کورتی ئێستا دینەکانی ئیسلام، مەسیحی، یەهودی، ئێزدی، زەردەشتی، سامری(Samaritanism)، شەبەک(Shabakism)، مەندایی، یارسان لە ڕۆژهەڵاتی

ناوەڕاستدا هەن. بەهۆی جیاوازی دین و بیر و باوەڕ کێشەی گەورە بەسەر دانیشتوانی ڕۆژهەڵاتی ناڤیندا هاتووە، هەتا ئێستا تووندڕۆیی و دەمارگیری هەڕەشە لە پێکەوە ژیانی نەتەوەکانی ناو سنووورەکان دەکات. دواین هەڕەشەش داعش بوو کە ئێزدی و کریستیانەکانی کردە ئامانج و بە هەزاران کەسی لێ کوشتن و بازاڕی سەبایە و ئەنفالکردنی زیندوو کردەوە.
ئەوە یەکلایی بۆتەوە کە دین کاریگەری ڕاستەوخۆی لەسەر نەتەوە و زمانەکاندا هەیە. بە ملیۆنان مرۆڤ دوای ئەوەی دینی ئیسلامیان پەسند کرد، زمانی عەرەبیشیان سەرپشک کرد و پشتیان لە زمانی باپیرانی خۆیان کرد. ئەگەر بەو لێکدانەوەیە بێ، دەکرێ بڵێین لەوانەیە کاتێک دینی زەردەشتی پەیدابووە، زۆرێک کە میدیش نەبوون، واتە کلدانی بوون و دینی زەردەشتیان پەسند کردووە. بەهەمان شێوە زمانی میدیان سەرپشک کردووە. هەروەها کاتێ دینی کریستیان پەیدابووە، زۆرێک کە نەسرانیش نەبوونە، دینەکەیان پەسند کردووە و زمانی ئارامی یان سوریانیان پەسند کردووە. باشترین و بەرچاوترین نموونەش پەیڕەوانی دینی یەهوودیە، هەموویان یەکنەژاد و ڕەچەڵەک نین، ڕەنگەکانی ڕەش و سپی و زەردیان تێدا هەیە، کەچی هەموشیان خۆیان بە یەهودی و جولەکە دەزانن. زۆرێک لەو جولەکانە کە هێشتا نەچووبوونە ئیسرائیل

زمـــانی عیبرییـــان بە باشـــی نەدەزانـــی، بەڵام دوای دامەزرانـــدنی دەوڵەتـــی ئیســـرائیل، لە هەمـــوو کـــونج و قـوژبنێکی جیهـان، مووسـاییەکان ڕوویـان لە ئیسـرائیل کـرد و دواتـر زمـانی دێرینیـان فەرامـۆش کـرد و ئێسـتا بە زمـانی عیبری دەئاخفن.

گومـانی تێـدا نیـیە کە زمـانی دیـن کـاریگەری ڕاسـتەوخۆی لە دروســـتکردنی نەتەوەکـــان و هێشـــتنەوەیاندا هەبـــووە. لەم پێوەنـــدەدا، تۆمـــاس چەرمە [20]ئامـــاژەی بەوە کـــردووە کە لە ســـەدەی شەشـــەمی زایینیـــدا، هۆزەکـــانی بەنـــی لەحـــم و بەنـــی جـــوزام و بەنـــی گاســـان کە نزیـــک دەریـــای ســـپی ناوەڕاســـت (لە نـــاو جوگرافیـــای ئێســـتای ســـووریادا دەژیـــان) ســـووریانی نەبـــوون، بەڵام دوای ئەوەی دینـــی کریستیانیان پەسند کرد، ئیدی بوون بە سوریان.

ســـەبارەت بە ڕامـــانی پاشـــای ساســـانی ســـەبارەت بە کریســـتیانەکان، حســـام مـــورتەزەوی لە مێـــژووی مەســـیحەت لە ئێـــران نووســـیویەتی[21]: "لە شـــاری ئێدیســـا (ڕوهـــا / ئورفـــا) فێـــرگەی ئیلاهیـــات هەبـــوو کە مەیلـــی بە نەســـتووریوس پەیـــدا کردبـــوو، بەو هـــۆی ئەو ڕامـــانەوە زۆر

[20] - Tomas Çerme, Süryani Halkı, Dil, Kültür Ve Tarihi Üzerine Düşünceler, 2016-05-09.
https://hyetert.org/2016/05/09/suryani-halki-dil-kultur-ve-tarihi-uzerine-dusunceler.

[21] - حسام مرتضوی، تاریخ مسیحیت در ایران،
https://en.calameo.com/read/004475107641822046240

جاران داخرا و فیڕخوازەکانی کە هاوواڵاتیانی ساسانی بوون، بۆ زێدی خۆیان گەڕانەوە و پلەی باڵای دەوڵەتیان وەرگرت. یەکێک لەوانە ناوی **بارصئوما** بوو لە دەرباری فەیروز شای ساسانیدا پۆستی باڵای وەرگرتبوو، فیڕگەیەکی لە شاری نسێبین دامەزراند کە ناوبانگی لەوەی ئێدیسا زۆرتر بوو. دامەزراندنی ئەو فیڕگەیە گەورەترین خزمەتی بە کلێساکانی ئێران (قەڵەمڕەوی ساسانی) کرد، چوونکە کەشیش و قەشەکان بۆ خزمەت و مژدەپێدان بە سەرتاسەری وڵات دەگەڕان و دینی کریستانیان بڵاو دەکردەوە و ڕۆژ بە ڕۆژ پێشدەکەوتن. لە کۆتایی سەدەی پێنجەمی زایینی کریستیان لە کوردستان و سەرزەمینی ئێران پێشکەوتنی بەرچاوی بە خۆیەوە بینی. کارێکی دیکەی بارصئوما ئەوە بوو کە بە مۆڵەتی پاشا بە هاوڕێیەتی هێزی نیزامی سەری لە کلێسا جۆراوجۆرەکان دەدا و هانی دەدان تا ڕێنوێنیەکانی نەستوریوس پەسند بکەن"

دیارە ئەو هەنگاوەی فەیرۆز پاشا هاندەرێکی باش بووە تا کورد و نەتەوەکانی دیکە ڕوو لە دینی کریستیان بکەن، بێگومان هەموو ئەوانەی کە باوەڕیان بە عیسا پێغەمبەر و دینەکەی دەهێنا، سەرەنجام وەکوو سوریان ناسران.

مارکۆ پۆلۆ لە ساڵی ١٢٧٠ز، سەردانی ڕۆژهەڵاتی کردوە و سەبارەت بە موسڵ نووسیویەتی[22]: "لە ناوچە شاخاویەکانی ئەم میرنشینەدا نەتەوەیەک بە ناوی کورد دەژین، هەندێکیان مەسیحی نەستۆری و یەعقوبین و هەندێک دیکەیان موسڵمانن، کوردەکان شەڕکەر و ئازان، هەندێک جاران ڕێ لە کاروانی بازرگانەکان دەگرن و ڕووتیان دەکەن".

لەو سۆنگەیەوە، دەنووسین: ئەگەر دینی کریستیان نەبوایە، ئێستا کلدان، سریان و ئاشووری لەیەکدی هاوێر دەبوون و زمانێکی یەکگرتوویان نەدەبوو، ئەوەتا ئێستاش بە هۆی پەرش و بڵاوی و دووری نێوانیان زاراوە و بنزاراوەی یەکجار زۆریان هەیە. بۆ نموونە بنزاراوەی سوریانیەکانی ورمێ بە ئورمژنایا(ئورمژیانا) و بنزاراوەی سوریانیانی سەلماس بە سالامس (سەلمسنایا) دەناسرێ، هەروەها بنزاراوەکانی خەڵکی عینکاوە، شەقڵاوە، هەرۆمەتە و قەرەقووش جیاوازییان لەگەڵ یەکدی هەیە.

[22] - مارکۆ پولو، سفرهای مارکوپولو، ترجمه: رامین گلبانگ، انتشارات کوشش، تهران، چاپ اول، زمستان ١٣٦٣، ص ١١٦.

ڕۆژهەڵاتناس و مێژوونووسان چی دەڵێن؟

ڕۆژهەڵاتناس و مێژوونووسان، زۆر شتیان سەبارەت بە هەردوو نەتەوەی کورد و کلدان نووسیوە، هەروەها پسپۆڕانی سیماناسی و ئانترۆپۆلۆژی، واتە ئەوانەی بەراوردی نێوان ئەندامانی جەستەی مرۆڤەکان دەکەن، لێکۆڵینەوەیان کردوە و ڕای خۆیان دیارکردوە. لێرەدا ئاماژە بە بۆچوونی هەندێک لەوانە دەکەین.

ویلهیلم گێزنیوس (Wilhelm Gesenius) ڕۆژهەڵاتناسی ئەڵمانی و مامۆستای زانکۆ کە لە ساڵانی ١٧٨٦ تا ١٨٤٢ ژیاوە دەڵێ: کورد و کلدانی یەک نەژادن. هەروەها **فریدریش هێلوالد زێتستی** نەمسایی (von Hellwald setzt)[23] دەڵێ: (بەبێ شرۆڤە کورد و کلدان یەکن).

ویلیام کێنێت لۆفتوس (William Kennett Loftus) ئەرکۆلۆژی و شوێنەوارناسی بەریتانیا کە لە نێوان ساڵانی (1858 تا 1820) کە ساڵی ١٨٤٩ پشکنینی بۆ شاری ئوروکی سۆمەری کردوە، لەو باوەڕەدابووە کە

[23] - Sores Welat Demir, Auf Der Suche Nach Spuren Der Heimatliebe / In Search Of Traces Of Homeland. Jan 2001 SWD Group.

کـــورد و کلـــدانیەکان شـــانازی بە هـــاونەژادی خۆیـــانەوە دەکەن[24].

دکتـۆر مـحەمەد ڕەشـید ئەلفیـل وتەیەکـی **ویلیـام ڕیـپلەی** هێنـــــاوەتەوە کە گوتـــــوویەتی: " کوردەکـــــان نەوەی کلدانییەکانن They are the descendants of the chaldeans"

هەروەهـــا **ســـیدنی نێتلـــۆتن فیشـــەر** کە مێژوونووســـێکی نـــاوداری ئەمریکـــایە، ســـەبارەت بە کـــورد نووســـیویەتی[25]: "لایەنـــــی کەم لە ٢٤٠٠ پ.زایینـــــیەوە، کوردەکـــــان لەم خـــاکەی ئێســـتایاندا دەژیـــن، کوردەکـــان لە کـــۆمەڵە گروپـــی دەریـــای ســـپی ناوەڕاســـت و تێکەڵاویەکـــی زۆریـــان لەگەڵ ئەرمەکاندا هەیە"

هێنـــری فیلـــد، کە مامۆســـتای زانســـتی مرۆڤناســـی بـــوو، ســـاڵی ١٩٠٢ لە دایـــک بـــووە و ســـاڵی ١٩٨٦ کـــۆچی دوایـــی کـــردوە، لێکـــۆڵینەوەیەکی مەیـــدانی سیماناســـی و مرۆڤناســـی لە عێـــراق، لەســـەر کـــورد، عەرەب، تورکمـــان، یەهـــودی و ســـائیبەکان ئەنجـــام داوە، ســـەبارەت بە لێکچـــوونی کـــورد و مەســـیحیەکان دەڵـــێ[26]: ڕێـــژەی ســـەری کـــورد نزیکـــایەتی

[24] - William K. Loftus: *Travels in Chaldea and Susiana.* Robert Carter & Brothers, New York 1857.

[25] - Sydney Nettleton Fisher,The Middle East: A History, 1959

[26] - Henry Field, The anthropology of Iraq, Chicago 1940.

یەکجـــار زۆری لەگەڵ ڕێـــژەی ســـەری مەســـیحیەکانی عێراق هەیە"

ویلیـام.ز. ریـپلەی کە سۆسـیۆلۆژیکی نـاوداڕە، لە بەشـی چـواردەهەمین پەڕتووکەکەیـدا نووسـیویەتی: (کـورد و کلـدان یەکسـانن بە یەک)[27] هەروەهـا پێیـوایە کە مرۆڤـی کەنـاراوی دەریـای سـپی ناوەڕاسـت (میـدیترانە) تـا دەگـاتە ئەو خەڵـکەی کە لە هەرێمەکـانی ڕۆژئـاوا و باشـووری ئێـران دەژیـن و باڵادەسـتن، لە مـرۆڤە دێرینەکـانی جیهـانن و یەک نەژادن.

مەســعودی لە لاپەڕە ١٢٢ی بەشـی دووەمـی (مـروج الـذهب) دا ڕاشـکاوانە دەڵـێ کە کـورد پشـتیان لە زمـانی خۆیـان کـردوە و زمـانی دیترانیـان وەرگرتـوە، بەڵام ئەم بۆچـوونەی مەسـعودی ڕەت دەکـرێتەوە چـوونکە سـەرچاوەی لە ڕەگەزپەرسـتی نەتەوەیـی گرتـووە و بانگەشـەی ئەوە دەکـات کە کـورد لە بنەڕەتـدا لە نەژادی عەرەبن.

هەنـدێک دەپرسـن و دەڵـێن: چـۆن دەبـێ زمـانی کـوردی لە بنەمـاڵەی هینـد و ئـوروپی بـێ و لەگەڵ کلدانییەکانیشـدا هـاونەژادبن، لەکاتێکـدا ئەو زمـانەی کە کلـدانییەکان قسـەی پێ دەکەن لە نێو بنەماڵەی سامی دایە؟

[27] - William Z. Ripley, The Races of Europé, printed in Great Britain by butler and Tanner Ltd., Frome and London, 1899.

ڕاستییەکەی ئەگەر بە گوێرەی تیۆری زمانی ئاری و سامی لە ڕاستییەکان بڕوانین، زۆر بێ واتا دێتە بەرچاو، بەڵام ئایا تۆژەران ئەو ڕاستیانە نابینن کە پێشتر ئاماژەمان پێکردن، لە تێکەڵاووون و پێکەوەژیان، کولتوور و جلوبەرگی هاوبەش تا دەگاتە دەیان وشەی هاوبەش. ئایا وشە هاوبەشەکانی نێوان زمانی کوردی و سوریانی زۆرترن یان وشە هاوبەشەکانی نێوان زمانی کوردی و زمانی سوێدی یان زمانی ئەڵمانی؟

ڕاستییەکی مێژوویی کە زمانی دین و زمانی فەرمانڕەوا کاریگەری یەکجار زۆریان لەسەر تاک و دەستە و نەتەوەکاندا هەیە. بۆ نموونە بااڵدەستبوونی زمانی ئارامی لە وڵاتی کلدانەکان و دواتریش سەرپشککردنی دینی کریستیان، واتە زمانی سوریانی، بێ چەند و چۆن کاریگەری خۆی هەبووە، ئەوانەی چوونەتە سەر دینی مەسیحی، ئیدی بە ویستی خۆیانەوە زمانی سوریانیان هەڵبژاردووە، یان بە خشکەیی زمانی سوریانی جێی زمانی دایکی گرتۆتەوە. نەتەوەکانی باکووری ئەفریقیا بەهۆی ئیسالامبوونیانەوە هەم دینی پێشوویان گۆڕی و هەمیش زمانی عەرەبیان سەرپشک کرد. هەروەها خەڵکی سکۆتلەندی و ئیرلەندا بە بەهۆی داگیرکاری و دەستەاڵتی ئینگلیزەکانەوە زمانی دایکی خۆیان فەرامۆش کرد و زمانی ئینگلیزیان سەرپشکر کرد.

پـوختەی ڕامـانی مینۆرسـکی سـەبارەت بە کـورد ئەوەیە کە کـــورد لە ڕەســـەنی ئـــارییە، بەڵام لەگەڵ نەتەوە و نەژادی دیـــکە تێکەڵاوبـــوونە، واتە کـــورد تـــێکەڵاوەیەکە لە تیـــرەی جۆراوجۆری گەڕۆک، لە یەکنەژاد و یەک خوێن نین[28].

دکتـــــۆر مـــــحەمەد ڕەشـــــید ئەلفیـــــل لە لاپەڕە ١٥ی پەڕتـــووکەکەی خۆیـــدا دەنووســـێ: (کوردەکـــان ئـــاری و گـــورجی نـــین، بەڵکـــو نەتەوەیەک لە نەتەوەکـــانی کەنـــاراوی دەریـــای ســـپی ناوەڕاســـتن، بـــۆ کێوەکـــان کۆچیـــان کـــردوە، ســـیما و بەژن و بالاییـــان واتـــای چیانیشـــینی نـــادا، بەڵکـــو لە دەشتەوە بەرەو شاخ ڕۆیشتوون)

لێکـــۆڵینەوە و تـــۆژینەوەی ئـــانتڕۆپۆلۆژی بـــایەخ بە زمـــان و دیـــن و فەرهەنـــگ نـــادات، چـــونکە دەکـــرێ کەســـێک لە نەژادێکـــی دیـــاریکراو بـــێ و دایـــک و بـــاوکی پەیـــڕەوی لە دینێکـــی دیـــاریکراو بـــکەن، بەڵام ئەو دینـــی خـــۆی بگـــۆڕێ یـــان کـــۆچ بکـــات بـــۆ وڵاتێکـــی دیـــکە و زمـــانی خـــۆی بگـــۆڕێ. بێگومـــان لە ڕابـــردوودا هەبـــووە و ئێســـتاش بەردەوامە. لە چـــل ســـاڵی ڕابـــردوودا، دەیـــان هەزار کـــورد ڕوویـــان لە ئەوروپـــا و هەنـــدەران کـــرد، بێگومـــان منـــداڵی ئەوانە ئەگەر زمـــانی کوردیشـــیان لەبیـــر بمێنـــێ، بەڵام نەوەکانیـــان پشـــت لە زمـــانی کـــوردی دەکەن و زمـــانی ئەو وڵاتە سەرپشـــک

[28] - دکتـور محمـد فتحـي الشـاعر، الاکـراد فـي عهـد عمادالـدين زنکـي، جامعـة المنوفية، دار العاريف ١٩٩١، ص٦.

دەکەن کە تێیدا دەژین. لەوانەیە سێ بۆ یەک دایک و باوک لەسێ ولاتی جیاواز جێوار ببن، دواتر نەوەی ئەو برایانە دەبن بە ئەندامی سێ نەتەوەی جیاواز.

بۆچوون و لێکدانەوەی هەموو ڕۆژهەڵاتناس، مێژوونـاس و سیماناسەکان سەبارەت بە کورد ڕاستن، وێڕای ئەوەی هەندێک دەڵێن لە گروپی نەتەوەکانی کەناراوی دەریای میدیترانە و هەندیکی دیکە دەڵێن لە نەژادی ئاری و زۆرینەش دەڵێن لە میدیەکانن، چوونکە نەتەوەی کورد تێکەڵاوەیەکە لە نەتەوە دێرینەکانی میزۆپۆتامیا و زاگرۆس و قەفقاس، دواتر گروپەکانی دیکەی وەک کیمیری و سکای و سکیتیەکان لە سەردەمی ئیمپراتۆریەتی میدیادا هاتوون و لە نێویدا تواونەتەوە.

دکتۆر محەمەد ڕەشید ئەلفیل لە لاپەڕە ٥٠ی پەرتووکەی خۆیدا سەبارەت بە دینی مەسیحی لە کوردستان دەنووسێ: "لە سەدەی پێنجەمی زایینی، دینی مەسیحی لە کوردستان پەیدابوو، کلێسا و دێری تایبەت بەخۆیان هەبوو، هەتا ئێستاش لە هەندێ قەزا و ناحیەی پارێزگای موسڵ و سلێمانیدا کوردانی مەسیحی هەن"

لە ئینسیکلۆپێدیای جوولەکەدا هاتووە[29]: " لەوانەیە زێدی ڕەسەنی کلدانیەکان ئەو شوێنە بووبێ کە ئێستا بە نیوەدوورگەی عەرەبی دەناسرێ، لە کاتێکی نادیار و بە

[29] - https://www.jewishencyclopedia.com/articles/4213-chaldea#anchor2

هۆکاری نادیارەوە بۆ سەر زەمینی وشکی دەریای کە ئێستا بە کەنداوی فارسی ناسراوە، کۆچیان کردبێ. وا پێدەچی کە لەگەڵ دەرکەوتنی ئارامی و سوتویەکان لە بابل هاوزەمان بووبێ. هەرچەندە دەگوترێ کە ئەوانیش لە نەژادی سامی بوون، بەڵام جیاوازییان لەگەڵ ئارامییەکاندا هەبوو. سین ئەح ئیریبا (سەنحاریب) پاشای ئاشووری لە نووسراوەکانی خۆیدا ئاشکرای کردوە، کاتێک ئەوان دەستیان بەسەر هەموو زەویەکاندا گرت و بوون بە خاوەنی هەموو زەویەکان، ئیدی ناوەکەیان لەگەڵ بابل هاوواتابوو، هەرچەندە کە داگیرکاریش بوون، بەڵام بە خێرایی لە نێو فەرهەنگی بابلیدا توانەوە"

هەر لە کۆنەوە، وشەکانی کلدۆ و گوردۆ دوو وشەبوون و بۆ ناوی دوو نەتەوەی نێو یەک نیشتمان جێی قسەوباس و لێکدانەوە بووە.

ڕاستییەکەی، وشەی 'کەلدۆ' یان 'کلدان' لە میژووودا تۆمار کراوە و بە زمانی ئەکەدی گوتراوە مات کەلدو (māt Kaldu)، هەروەها ئاشوورییەکانیش بە کلدانیەکانیان گوتووە 'بێت کەلدۆ'، بە کوردەکانیشیان گوتووە 'بێت گۆردۆ'، 'بێت قوردۆ' یان 'بێت قوردایێ'. ئەدی شێر سەبارەت بە ناوی شەرگات، نووسیویەتی: یەکێک لەو شارانەی ئاشوور کە لە میژووودا ناوی هاتووە و لە دیرۆکی کلدانی نەسرانیدا ناوەکەی بە

شـــاری کـــورد، شـــاری قـــرد و شـــاری قـــورت هـــاتووە کە ئێستا بە قەڵای شەڕگات ناسراوە"

لێـــرەدا خۆیـــا دەبـــێ کە لەمێـــژوودا، لە نێـــو خـــاکی میزۆپۆتامیـــادا ئامـــاژە بە هەردوو نـــاوی کلدۆ(کلـــدان) و گوردۆ(کـــورد) کـــراوە. هەنـــدێک پێیـــانوایە کە **کلـــدۆ** یـــان **کلـدان** واتـای چینـی بازرگـان دەدات و **گـورد** یـان **گـوردۆ** واتـای بـوێر و ئـازا دەگەیەنـێ و بنەمـاڵەی جەنگاوەرەکـانی گرتۆتەوە.

لە ڕوانـــگەی ڕاســـتی مێژوویـــی و ئانترۆپۆلۆژیـــدا، دەبـــێ بگـوترێ کە ئێسـتا هـیچ نەتەوەیەکـی سـەر گـۆی زەوی نیـیە کە لە نەوەی یەک نەژاد و یەک خـــوێن مـــابێتەوە، هەمـــوو نەتەوەکـــان کەم تـــا زۆر لەگەڵ نەژاد و نەتەوەی دیـــکەدا ئـــــاوێتەبوونە، واتە پێکهـــــاتەی و تـــــێکەڵەی نەژادی جۆراوجۆرن.

بیانۆی دینی بۆ ڕاونان و قڕکردن

بێگومان زۆر جاران فەرمانڕەوایان دینیان کردووە بە بیانۆ بۆ کوشتاری دیتران. نەتەوەی کلدان لەو پڕۆسەیە بەدەر نەبووە، بەو هۆیەوە چەندین جار وەبەر شاڵاو کەوتوون و هەوڵی قڕکردنیان دراوە. لەو پێوەندەدا بۆ زۆر دوور ناڕۆین، لە سەردەی هەژدەی زایینی کاتێک سوریانەکان داوای سەربەخۆیی خۆیان کرد و ئامادە نەبوون سەرانە بە میری بەدرخانییەکان بدەن، میر بەدرخان بە دنەدانی سوڵتانی عوسمانلی و بە پشتیوانی نوروڵڵا بەگی میری هەکار هێرشی کردە سەر سوریانەکان، دەگوترێ لەو هێرشەدا نزیکەی دە هەزار کەس کوژران، ژن و منداڵ بە دیل گیران و بردران. ئەمەش بیانۆیەکی باش بوو تا عوسمانلیەکان دەست لە کاروباری ناوەخۆی میرنشینی بەدرخان وەربدەن و دواتر میرنشینەکە لەناو ببەن. لەو نێوەندەدا گورزی کاریگەر بە هەردوو نەتەوەی سوریان و کورد کەوت. لەلایەکی دیکەوە جینۆسایدی سوریانەکان ܡܠܟܐ ܣܘܪܝܝܐ لەلایەن عوسمانلیەکانەوە بەرنامەڕێژی بۆ کرابوو، لە سەرەتای یەکەمین شەڕی جیهان، بە دەستووری سوڵتان عەبدولحەمیدی دووەم، جینۆسایدی غەیرە موسڵمان، واتە ئەرمەنی، ئێزدی، یۆنانی و سوریانی دەستی پێکرد، لەو هێرشەدا کەسانی لاشەڕی

سوریانی لە هەکاری، تورعەبدین. سعێرد و ورمێ و لە زۆربەی شار و شارۆچکەکانی دیکەدا خوێنیان ڕژێنرا، کە بۆ ماوەی ساڵەکانی ١٩١٤ تا ١٩١٥ بەردەوام بوو. وەک دەگوترێ هۆزە عەرەبییەکان، هەرچەندە کە سەربازی سوپای عوسمانلیش نەبوون، بەڵام بەشداریان لە کوشتاری مەسیحیەکاندا کرد، هەروەها کوردانی ناو سواری حەمیدیەش لە کوشتاری ئەرمەنیەکاندا بەشداریان کرد. بە گوێرەی سەرچاوەکان لەو هەڵمەتەدا نزیکەی سێ سەت هەزار سوریانی و دوو سەت هەزار ئێزدی کوژراون. تەنانەت دوای دامەزراندنی دەوڵەتی عێراقیش کوشتنی سوریانیەکان هەر بەردەوام بووە، ئەوەتا لە حەوتی مانگی ئابی ١٩٣٣ کوشتاری سمێل دژ بە سوریانیەکان بەڕێوەچوو، کە تێیدا هەزاران کەس بە خت و خۆڕایی تێچوون و کوژران. هەروەها لە ١٦-٩-١٩٦٩ هێزێکی سوپای عێراق بە فەرماندەیی ملازم عەبدولکەریم جەحێشی هێرشیان کردە سەر گوندی سۆریا (صۆریا) لە نزیک زاخۆ، بە بیانۆی ئەوەی کە خەڵکی گوندەکە مینێکیان لە سەر ڕێ دانابوو و لە ژێر زیلێکی سەربازی تەقیوەتەوە، ئەو هێزەی سوپای عێراق دەستیان لە ژن و منداڵ نەپاراست، بەو هۆیەوە ٣٨ کەس کوژران و ٢٢ کەسی دیکەش بریندار بوون.

مێـژوو گەواهـی دەدات کە هەمیشـە داگیرکـار بـۆ مـانەوەی خـۆی، هەوڵـی تـوانەوەی نەتەوەی ژێـر دەسـتی خـۆی داوە و تـا بـۆی کرابـێ ڕەشـەکوژی دژێـژە پێـداوە، لەهەنگـاوی یەکەمـدا هەوڵـی داوە دیـن و زمـانی خـۆی بسـەپێنێ و شـوێنەواری دێـرین بسـڕێتەوە. ئەو داگیرکـارانەی ئەو کارەیـان نەکردبـێ، لە دوایـین وێسـتگەدا، ناچـار بـوونە کە نیشـتمانە داگیرکـراوەکە جێبهـێڵن و بـڕۆن. بـۆ نمـوونە کاتێـک عەرەب لە پەنـای دینـی ئیسـلامەوە هـات، هەوڵـی سـەپاندنی دیـن و زمـانی خـۆی دا، بـۆیە تـوانی خـاکی نەتەوەکـانی دیـکە داگیربکـات، نەتەوەکـان بتـوێنێتەوە و بمێنێـتەوە. هەروەهـا سـەرەتا کە تـورک هێـرش و پەلاماڕەکـانی بـۆ سـەر ڕۆژهەڵاتـی ناوەڕاسـت دەسـتپێکرد، سـەرکەوتوو نەبـوو، بـۆیە بە ناچـاری موسـڵمانبوونی خۆیـان ڕاگەیانـد، بەو هـۆیەوە بـارگە و بنەیـان لە ڕۆژهەڵاتـی نـاڤین داکوتـا. چـوار سـەت سـاڵ دواتـر ئینجـا هەوڵیانـدا کە زمـانی خۆیـان بە سـەر کـورد و نەتەوەکـانی دیکەدا بسەپێنن.

هەردوو نەتەوەی کلـدان و کـورد دوو کۆسـپی گەورەی بەردەم پـاوانخوازی و فراوانخـوازی تـورک بـوون، یەکەم واتە کلـدان لە بەرانـبەر هێرشـەکانی عەرەبـدا پارێزگـاریی لە دینـی خـۆی کردبـوو، بەشـێکی زۆری دووەمیشـیان واتە کـورد دینـی دێرینیـان وەلانـابوو، دینـی ئیسـلامیان پەسـند کردبـوو، بەڵام پارێزگاریـیـان لە زمـانی خۆیانـدا کردبـوو،

بـــۆیە کـــار بـــۆ ســـڕینەوە و قڕکردنـــی ئەو دوو نەتەوەیە دەکـرا. بەو هـۆیەوە لە هەنگـاوی یەکەمـدا هەوڵـی قڕکردنـی غەیـــرە موســـڵمان درا، ئەرمەن، کلـــدان و کـــوردانی ئێـــزدی کـرانە ئامـانج و خوێنیـان حەڵاڵ کـرا، تـا ڕادەیەکـی زۆر لەو هەنگاوەیانـــدا ســـەرکەوتوو بـــوون، لە هەنگـــاوی دووەمـــدا زمـــانی کوردیـــان قەدەغە کـــرد و نکۆڵیـــان لە هەبـــوونی نەتەوەی کـــورد کـــرد، بەڵام بەو شـــێوەیەی کە داڕێژرابـــوو، بۆیـــان بەڕێوەنەچـــوو، نەیـــانتوانی زمـــانی کـــوردی وێـــران بـکەن و کـورد بتـوێننەوە. هەر بـۆیە ئێسـتا کێشـەی کـورد لە نێـــو ســـنووری تورکیـــادا وەک کێشـــەیەکی گەورەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و جیهان بێچارەسەر ماوەتەوە.

خەباتی هاوبەش دژ بە داگیرکاری

هەر کاتێ نیشتمانی هاوبەشی کورد و کلدان داگیرکرابێ، هەردوو نەتەوەکە لە پێناو ئازادی و ڕزگاریدا هاوشانی یەکدی تێکۆشاون، لەم ڕێیەشدا بە هەزاران مرۆڤی کورد و کلدان گیانی خۆیان پێشکەش بە ئازادی خەڵک و ڕزگاریی نیشتمان کردووە.

گومانی تێدانییە کە هاتنی عەرەبی ئیسلام گۆرزێکی گەورەی لە هەردوو نەتەوە دا، بەشێکی زۆری کورد و کلدان بەهۆی گۆڕینی دینەکەیانەوە لە بۆتەی نەتەوەی عەرەبدا توانەوە و ناسنامەی عەرەبیان هەڵگرت. بەو هۆیەشەوە ژمارەی کورد و کلدان لە زێد و نیشتمانی خۆیاندا لە کورتی دا.

ڕاستییەکەیشی لە زەمانی دەستەڵاتی عوسمانلیەکان، دیسانەوە هەر لە خۆراوە بیانۆ بە ئەرمەنی، سوریانی و ئێزدی دەگیرا و فەرمانی قرکردنیان دەردەچوو، سوپای عوسمانلی ئەو فەرمانەی جێبەجێ دەکرد و ڕەشەکوژیان دژ بەوانە دریژە پێدەدا.

لە دوای یەکەمین جەنگی جیهان و ڕووخاندنی دەوڵەتی عوسمانلی، هەردوو نەتەوەی کورد و کلدان لە پێکهێنانی دەوڵەتی سەربەخۆ بێبەش کران، بەو هۆیەوە هەردوو نەتەوەکە لەو دەوڵەتانەی کە بەریتانیا و فەرەنسا دروستیان کردبوون، واتە لە تورکیا، سوریا و عێراق

دووچـــاری پڕۆســـەی توانـــدنەوە و نکـــۆڵیکردن بـــوونەوە. ئیـدی خەبـاتی هـاوبەش بـۆ هەردوو نەتەوەکە وەک ئەرکـی لە پێشـینە خـۆی نوانـد. بـۆیە کاتێـک خەڵکـی هەرێمـی کوردســـتان (ویلایەتـــی موســـڵی پێشـــوو) دژ بە زۆرداری فەرمانڕەوایـانی عەرەب لە بەغـداد دەسـتیان بەخەبـات کـرد و پـــارتی دیمـــوکراتی کوردســـتان، لە یـــازدەی ئەیلـــوولی ١٩٦١شۆرشـــی هەڵگیرســـاند، نەک تەنیـــا کـــورد، بەڵکـــو بە هەزاران ســـوریانی پەیوەنـــدییان بە شۆڕشـــەوە کـــرد و چەکـــی بەرگـــری و بەرخۆدانیـــان لە شـــان کـــرد. لەم پێوەنـــدەدا دەکـــرێ ئامـــاژە بە 'مارگریـت جـــۆرج' بکەیـــن. ئەو کـــچە ســـوریانییەی کە شـــــــانازی ڕچەکشـێنی پێبـڕاو و وەک یەکەمـــــین ژن لە کوردســـــــتان، چەکـــــــــــی پێشـــــمەرگایەتی لە شـان کـرد بەشـداری لە خەبـــــــات و تێکۆشـــــان کـــــرد. بەهـــۆی ئـــازایەتی،

بـــوێری و نەترســـییەکەیەوە هەر زوو ناوبـــانگی دەرکـــرد. وای لێهـــات کە وێنەکـــانی مارگرێـــت بە نیشـــانەی بـــوێری و ئـــازایەتی بـــۆ هانـــدانی لاوانـــی کوردەکـــان لەنێـــو کـــۆمەڵانی خەڵکـــدا بـــەڵاو بکـــرێتەوە، بەڵام لە شـــەوی ٢٦ی کـــانوونی دووەمـــی ١٩٦٩ لە گونـــدی قەڵاقـــومری لە بۆســـەیەکدا بە شـــێوەیەکی گومانـــاوی کـــوژرا. ئیـــدی لەو کـــاتەوە تـــا ئێســـتا ناوبـــانگی مارگرێـــت مێـــدیا و بڵاوکراوەکـــان جێنـــاهێڵێ و هەر ناوەنـــاوە باســـی لێـــوە دەکـــرێ. هەروەهـــا دەیـــان و ســـەدان بنەمـــاڵەی کریســـتیان هـــانی ڕۆڵەکـــانی خۆیـــان دا تـــا شانبەشـــانی کـــورد بەشـــداری لە شـــۆرش بـــکەن و دژ بە زۆرداری و ســـتەمی فەرمانڕەوایـــانی بەغـــداد تێبکۆشـــن. لەم بـــوارەدا کەمـــتەرخەم نەبـــوون و چەنـــدانیان گیـــانی خۆیـــان پێشکەش کرد.

نســـکۆی شۆرشـــی ئەیلـــوول کـــاریگەری نەرێنـــی لەســـەر خەڵکـــی کوردســـتان بە کـــورد و کلـــدانەوە دانـــا و بیریـــان لە هەڵگیرســـاندنەوەی شـــۆرش کـــردەوە. ڕاستییەکەیشـــی دوای هەڵگیرســـانەوەی شـــۆڕش لە ســـاڵی ١٩٧٦، دیســـانەوە کـــورد و کلـــدان هاوشـــانی یەکتـــر دژ بە ڕژێمـــی بەعســـی ڕەگەزپەرســـت بـــۆ خەبـــات تێهەڵچـــوونەوە. هەنـــدێک لە کلـــدانییەکان کە پێشـــتر بەشـــداری کـــۆڕی خەباتیـــان کردبـــوو، دووبـــارە تێهەڵچـــوونەوە، هەروەهـــا هەنـــدێکی دیـــکە پەیوەنـــدییان بە حـــزبە کوردســـتانییەکانەوە کـــرد، کەچـــی هەنـــدێکی دیـــکە، حزبـــی تـــایبەت بە خۆیـــان دروســـت کـــرد،

بەتـــایبەتیش بـــزووتنەوەی دیمـــوکراتی ئاشـــووری کە لە دوازدەی نیســـانی ١٩٧٩ لە لایەن ژمـــارەیەک فیڕخـــوازی زانکـــۆ کە هـــی بەغـــداد و کەرکـــوک و دهـــۆک بـــوون، دامەزرا. ئامـــانجی ئەو بـــزووتنەوەیە ئەوەبـــوو کە هەبـــوونی نەتەوەی ئاشـــووری بســـەڵمێندرێ و لە دەســـتووردا هەبـــوونی نەتەوەیـــی بچەســـپێ و مافەکانیـــان بـــۆ مســـۆگەر بکـــرێ، مخـــابن ڕژێمـــی بەعـــس ژمـــارەیەک ســـەرکردەی ئەو بـــزووتنەوەیەی لە ســـێدارەدا، ئەوانـــیش یوســـف تۆمـــا، یـــوبرت بنیـــامین و یۆخەنـــا جەجـــۆ بـــوون. دوای ئەوە، بـــزووتنەوەکە برێـــاری دا کە بەشـــداری لە شۆرشـــی چەکداریـــدا بکـــات، بـــۆ ئەو مەبەســـتە ڕوویـــان لە چیاکـــان کـــرد و شـــان بەشـــانی حزبەکـــانی دیـــکەی کوردســـتان دژ بە ڕژێمی بەعس دەستیان بە خەبات و تێکۆشان کرد.

یەکێـــــک لەو شـــــەهیدانەی بـــــزووتنەی دیمـــــوکراتی ئاشـــــووری، جەمیـــل مەتێـــیە، هەرچەنـــدە کە لە شـــاری بەغـــداد لە دایـــک ببـــوو، بەڵام لە ســـاڵی ١٩٨٢ ڕووی لە چیاکـــــــانی کوردســـــتان کـــــرد و چەکـــــی بەرخـــۆدانی دژی ڕژێمـــی بەعـــس کـــردە شـــان. **جەمیـــل مەتـــێ** ســـەرکردەیەکی سیاســـی و ســـەربازی لێهـــاتوو بـــوو، ســـەرکردایەتی چەنـــدین چـــالاکی شۆڕشـــگێڕی دژ بە

مۆڵگەکانی ڕژێمی بەعس کرد، مخابن لە ١٢ی شوباتی ١٩٨٤ لە کاتی بەرگریکردن لە دانیشتوانی گوندی هیجرکێ لە سمێل گیانی بەخشی و گەیشتە کاروانی گەشموردانی گەل و نەتەوەکەی.

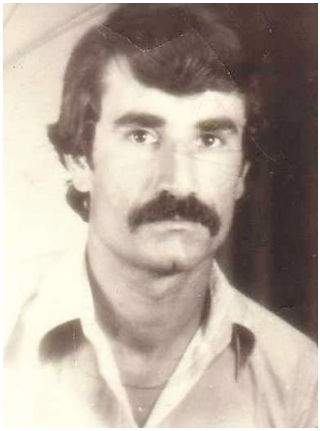

لە لایەکی دیکەوە، کاتێک باسی خەباتی هاوبەشی کورد و کلدان دەکرێ، ناکرێ شەهید سۆران (عەبدولمەسیح پۆڵص بەڵندەر) لەبیر بکەین. شەهید سۆران پێشمەرگەی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستان بوو، دەستێکی ناپاک لە ١٤-٨-١٩٨٨ بۆ ڕژێمی بەعس خۆیٰنی ئەو تێکۆشەری ڕژاند. دواتر رۆژی ٢٨-١٠-١٩٨٨ هێزێکی ڕژێم هەڵی کوتایە سەر ماڵی ئەو تێکۆشەرە و حەوت کەس لە ئەندامانی خێزانەکەی بێسەروشوێن کرد.

لە لایەکی دیکەوە ژمارەیەکی یەکجار زۆری کریستیانەکانی کوردستان و عێراق لە نێو حزبی شیوعی عێراقدا، دژ بە ڕژێمی بەعس دریژەیان بە خەبات دا و چیاکانی کوردستانیان ئاوەدان کردەوە. لەو ڕێیەشدا سەدان کەسی تێکۆشەر گیانی خۆیان پێشکەش بە گەل و نیشتمان کرد.

لە پارچەکانی دیکەی کوردستانیش، کریستیانەکان ڕێکخراوی تایبەت بە خۆیان دامەزراندوە و هاوشانی کوردانی ئازادیخواز دژ بە داگیرکاران تێدەکۆشن، بۆ نموونە، حزبی ئازادی میزوپۆتامیا، حزبێکی کریستیانەکانە و شانبەشانی پەکەکە دژ بە ڕژێمی تورک دڕێژە بە خەبات دەدات. هەروەها ژمارەیەک حزبی کریستیانەکان لە ڕۆژئاوای کوردستان دامەزراون و دڕێژە بە تێکۆشانی خۆیان دەدەن، لەوانەش پارتی یەکێتی سریان (حزب الاتحاد السرياني) کە ساڵی ٢٠٠٥ دامەزراوە؛ پارتی دیموکراتی ئاشووری (حزب الآشووری الديمقراطي)، هەروەها لە باشووری کوردستانیش جگە لەبزووتنەوەی ئاشووری کە بەشداری لە خەباتی چەکداری دژ بە ڕژێمی بەعس کردبوو، حزبی بێت نەهرێنی دیموکراتی (حزب بيت نهرين الديمقراطي)، ئەنجوومەنی گەلی کلدانی سریانی ئاشووری (المجلس الشعبي الكلداني السرياني الآشوري)، ڕێکخراوی کلد و ئاشووری، حزبی یەکێتیی دیموکراتیی کلدانی، رابیتەی کلدانی هەن.

کریستیانەکانی کوردستان، پێنج نوێنەری کۆتایان لە پەلەمانی هەرێمی کوردستاندا هەیە، ئەمە لەگەڵ خەبات و پێگە و ڕەسەنایەتی کریستیانەکاندا نایەتەوە، بۆیە بۆ قەرەبووکردنەوەی ئەو ستەمە، باشترە کە پۆستی جێگری سەرۆکی هەرێم بۆ کریستیانەکان تەرخان بکرێ.

هەروەها سەبارەت بە ڕەوشی ئێشتای ڕۆژئاوای کوردستان (باکووری سوریا)، **سولەیمان یوسف یوسف**، کە بۆ خۆی ئاشووریی سوریایە، بڕوانامەی لە فەلسەفە و زانستی کۆمەڵناسیدا هەیە، چالاکوانێکی سیاسییە، تۆژەرێکی ناسراوە و بایەخ بە دۆزی کەمەنەتەوەکان دەدات، سەبارەت بە خەباتی هاوبەشی کورد و سوریان دەڵێ[30]: (بە حوکمی دیرۆک و جوگرافیا، ئاشووری و کورد تێکەڵ بوونە، فەرهەنگ، کولتوور و دابونەریتی هەر یەکەیان کاریگەری لەوی دیکە کردووە، تا ئەو ڕادەیەی کە لە هەندێک ناوچەدا سەخت و دژوارە کە مرۆڤی کورد و ئاشووری لەیەکدی جیا بکرێتەوە. لەسەر بنەمای ئەو هاوبەشییەدا خێزان و خێڵی هاوبەش لە نێوان ئەو دوو نەتەوەیەدا دەرکەوتوون، هەروەها زۆر لە ئاشوورییەکان لە ڕیزەکانی بزووتنەوەی کوردایەتی لە عێراق و تورکیا بەشداریان لە خەبات کردوە. تەنانەت ئەو ناکۆکییە چەکداریەی کە لە زەمانی عوسمانیدا بەناوی دینەوە لە نێوان هەردوو نەتەوەدا ڕوویدا، ڕێگر نەبووە لە خەباتی هاوبەشی هەردوو نەتەوەکە) هەر ئەم نووسەرە سەبارەت بە ڕەوشی ڕۆژئاوای کوردستان دەڵێ: (پێویستە ئەرکی لە پێشینە ئەوە بێت کە پرۆسەی

[30] https://elaph.com/Web/AsdaElaph/2009/10/493711.html

گـۆڕانی دیمـوکراتی لە ولاتـدا بهێنـرێتە کـایەوە و سـوریا بکـرێتە نیشـتمانێکی ڕاسـتەقینە بـۆ هەمـوو خەڵـکەکەی بەبـێ جیاکـاری، هەروەکـو مـارتین لـۆثەر کینـگ گـوتی: ئـێمە دەبێـت فێـر بـین چـۆن پـێکەوە بـژین، ئەگەرنـا هەموومـان دەمرین. ئایا فێر دەبین؟ دەترسم فێر نەبین)

سەنگایی دەنگی 'گ' لە زمانی دێرینەدا

ئەوەی ئاشکرایە کە دەنگی 'گ' لە نێو زمانی سۆمەری و ئەکەیدا بەرچاو بووە. بۆ نموونە سۆمەریەکان بە خوایان گوتووە دینگر dingir [هەروەک زۆر جاری دیکە ئاماژەمان پێداوە کە وشەی دین لە زمانی ئاڤێستایی و لە دینی زەردەشتی و ئێزی (ئێزدی)دا هەر دین بووە، دواتر عەرەب ئەو وشەیەیان وەرگرتووە] هەروەها ناوی خوای زانست گەستوو(gestú) بووە و ناوی خوای پیشەسازییش گاشام(gašam) بووە، کورگال (Kurgal) واتە چیای گەورە یان کیوی پیرۆزە. هەروەها داستانی گلگامێش (Gilgamesh) کە شاکارێکی وێژەیی کەمویٚنەیە و ماوەتەوە و دوو پیتی 'گ'ی تێدایە. لەلایەکی دیکەوە پاشای شاری 'لەگش'ی سۆمەری ناوی گۆدیا بووە. ئەمانە و سەدان ناو و وشەی دیکە کە دەنگی 'گ'یان تێدا هەیە؛ بەو هۆیەوە بانگەشەی عەرەب سەبارەت بە هاوڕەچەڵەکی خۆیان و سۆمەر ئاپاچ دەبێتەوە. لەلایەکی دیکەشەوە بەشێوەی جلوبەرگی ئەو پەیکەر و ڕندراوانەی کە جێماون، خۆیا دەبێ کە سۆمێریەکان هیچ پێوەندییەکان بە عەرەبەوە نیە، بەڵکو شێوازی جلوبەرگ، بەتایبەتیش ئەو پەڕۆیەی وەک میزەر و دەسرۆک لەسەریان پێچراوە بە تەواوی لە عەرەب دووریان دەکاتەوە، هەروەها بەهۆی هەبوونی

دەنگی پیتەکانی 'گ، پ، ۆ، ێ' زیاتر بە لای کورد و کلدانەدا دەشکێتەوە، هەرچەندە کە پیتەکانی 'گ' و'پ' لە زمانی ئەکەدیشدا هەبوون.
لەلایەکی دیکەوە ئەو تۆژینەوە و لێکۆڵینەوانەی سەبارەت بە سیماناسی (جەستە و قیافە)ی سۆمەریەکان کراوە، دەردەکەوێ کە لووتی سۆمەرییەکان هاوشێوەی لووتی کورد درێژ، ڕاست، گەورە و بەرزە بووە، بەو هۆیەوە بە هیچ شێوەیەک لە لووتی عەرەب ناچێ. هەروەها ماوەی نێوان لووت و لێوی سەرەوە زۆرە و گەردەنیان درێژ نەبووە. ئەم ڕووخسارانەش کت و مت لە مرۆڤی کوردا هەن. هەندێک پێیانوایە کە ڕێژەی بەژنی مرۆڤی سۆمەری لە نێوان ١٦٥ سم بووە(لەوانەیە ئەمە ڕاست نەبێ، چوونکە ناکرێ پەیکەر و وێنە ئەندازەی باڵا وەک خۆی پێشان بدات- نووسەر)، ئەمەش لەگەڵ خەڵکی ئێستای شارەکانی کەرکوک و ناسریەدا دێتەوە کە بە باڵایان هێندە بەرز نییە. هەر بە گوێرەی لێکدانەوە و هەڵسەنگاندنەکانەوە ڕەنگی پێستی سۆمەرییەکان ڕەش نەبووە، هەروەها زۆریش سپی نەبووە، واتە گەنم ڕەنگی کاڵ بوونە، چاوی مرۆڤی سۆمەری گەورە و برۆکانیان تێکەڵاو یان زۆر لەیەکدییەوە نزیک بوونە، بەو هۆیەشەوە هەموو بانگەشەی تورک سەبارەت بەوەی کە ڕەچەڵەکی سۆمەرییان هەیە، هەڵدەتەکێنێ و تورک لە

خـــۆراوە دەیـــانەوێ خۆیـــان بە ڕۆژهەڵاتـــی نـــاڤینەوە گرێبـــدەن. ئەوەی پشتڕاســـت کـــراوەتەوە و ســـەڵمێنراوە کە نەژادی تـــورک، چاویـــان بـــادامی و بـــاریکە، هەروەهـــا مـــاوەی نێـــوان برۆکانیـــان یەکجـــار زۆرە. واتە بە هـــیچ شـــێوەیەک لە ڕووی ســـیما و جەســـتەوە، مرۆڤـــی تـــورک و سۆمەری لەیەکدی ناچن.

ئەوەی ئاشـــکرایە کە خـــاڵی هاوبەشـــی نێـــوان کـــورد و ســـۆمەر و کلـــدان لە دەنگـــی پیتەکانـــدا خـــۆی پێشـــان دەدا، هەر بەو دەنگانەیشـــەوە خۆیـــان لە عەرەب جیـــا دەکەنەوە. لە لایەکـــی دیـــکەوە بە ســـیما و جەســـتەی هاوشـــێوە لە تورک هاوێر دەبێ و یەک ناگرێتەوە.

هنـــری پـــاوک فرانکفـــۆرت[31] (Henri-Paul Francfort) ڕۆژهەڵاتنـــاس و دێرینەناســـی فەرەنســـی ســـەبارەت بە ســـۆمەریەکانەوە نووســـیویەتی: "ئەوان لە چیاکـــانی ئێـــران (زاگـــرۆس)ەوە بەرەو باشـــووری نێـــوان دوو ڕووبـــار هـــاتوون" دیـــارە هەمووشـــمان دەزانـــین کە لە دێـــرینەوە زاگـــرۆس لانـــکەی مرۆڤـــی کـــورد بـــووە. ســـەرباری ئەوانەشـــەوە، بەهـــۆی ئەوەی کە زمـــانی ســـۆمەری زمـــانێکی پێلکـــاو (الصـــاق) agglutinative بـــووە (واتە جێنـــاو بە فرمانەکـــانەوە دەلکـــێ)، ئیـــدی مێژوونـــووس و زمانناســـان لەو بـــاوەڕەدان کە زمـــانی ســـۆمەری لە هەمـــوو زمانەکـــانی

[31] - 13 - الدكتور احمد ارحيم هبو، بلاد مابين النهرين (العراق)، دار الحكمة اليمانية، صنعاء، الجمهورية اليمنية، الطبعة الاولى ١٩٩٦، ص ٥٣.

دیـکەی نـاوچەکە جیـاوازترە و بـۆ گروپەکـانی نـاونراو بە سـامی و ئـاری و حـامی نـاگەڕێتەوە و تـاک خێزانـی بـووە؛ لەوانەیە لە داهـــاتوودا بەهـــۆی خوێنـــدنەوەی زیـــاتری نووســـراوەکانی ســـەر دەپە قوڕینەکـــانەوە ڕاســـتی دیـــکە دەربـــکەوێ، بەڵام وێـــڕای ئەوانەشـــەوە وشـــەگەلێکی ســـۆمەری هەتـا ئێسـتا کتومـت وەک خۆیـان لە نێـو زمـانی کوردیدا جێوارن و کایە دەکەن.

زمانی کوردی و سوریانی

زمانی سوریانی(لعنہ ھەتمہ لێشانا سوریایا)ڕەگ و ڕیشەی بۆ زمانی ئارامی دەگەڕێتەوە، لە هەزارەی یەکەمی پێش لە دایک بوونی عیسا مەسیح، زمانی ئارامی لە ناوچەیەکی بەرفراوانـدا کە بە داس بارور(هلال الخصیب) ناودێرە، فەرمی بووە، داس بارور بەو هەرێمە دەگوترێ کە بە ئاوی ڕووبارەکانی دیجلە، فورات و هایاردین(**ئێستا بووە بە: ڕووباری ئوردەن**) تێراو دەکرا. هەرێمەکە لە ڕۆژئاوا بە دەریای سپی ناوەڕاست، لە باکوور بە بیابانی سوریە و لەلایەکی دیکەشەوە بە نیوەدوورگەی عەرەبی و کەنداوی میدی دەگات و بەشەکانی دیکەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەگرێتەوە. بە کوردیەکەی وڵاتانی ئێستای ئیسرائیل، لوبنان، ئوردون، سوریە، عێراق و بە شێکی تورکیەی ئێستا دەگرێتەوە.

بە کورتی زمانی سوریانی نوێ لەگەڵ زمانی ئارامی دێرین و لەگەڵ ئەو زمانەیشی کە لە سەردەمی ئیمپراتۆریەتی ئاشووری قسەی پێدەکرا، جیاوازی هەیە. لە میژووودا تۆمار کراوە کە ساڵی ٤٨٩ی زایینی، ژمارەیەکی زۆری کریستیانی سوریانی زمان کە لە ڕۆژهەڵاتی ئیمپراتۆریەتی ڕۆمدا دەژیان، بە هۆی جیاوازی بۆچوون و ململانێی لەگەل کریستیانە یۆنانی زمانەکانەوە، دووچاری ئازار و ڕاونان بوونەوە، بۆیە

پەنایان بۆ ئیمپراتۆریەتی ساسانی بردوە و لەوێش باوەشیان بۆ کراوەتەوە. جیاوازی بیروباوەڕ و شیکردنەوە و شرۆڤەی جیاواز بۆ دینی مەسیحی، زمانی سوریانی بۆ دوو زاراوەی ڕۆژهەڵاتی و ڕۆژئاوایی دابەش کرد، بەڵام هەر وەک زمانێکی یەکگرتوو مایەوە، وێڕای هەبوونی وشەی جیاواز، کەچی تا ئەندازەیەکی زۆر ئاخێوەرانی هەردوو زاراوەکە بە باشی لەیەکتر تێدەگەن. ئیدی لەوە بەدواوە زمانی پەهلەوی کاریگەری خۆی لە سەر زمانی سوریانی دانا، دواتریش واتە دوای ڕووخانی ئیمپراتۆریەتی ساسانی و سەپاندنی دەستەڵاتی عەرەب و پاشانیش هاتنی تورکەکان وشەگەلێکی زۆری سەلجوقی و تورکی عوسمانلی خۆیان دەنێو زمانی سوریانی پەستا، بەو هۆیەوە گۆڕانی بە سەردا هات و وشەگەلێکی دێرینی لە دەستدا.

ڕۆژهەڵاتناسان لەو باوەڕەدان کە لە ساڵی ١٣٢ پ.ز میرنشینی ئۆسرۆین(Osroene) لە ئێدیسا (ڕوها / ئورفا) دامەزرا، ئیدی لەوێوە سوریانی پەرەی سەند. نزیکەی ٨٠ نووسراوی دێرینی سوریانی لەم ناوچەیەدا دۆزراونەتەوە کە بۆ سەدەکانی یەکەم تا سێیەمی زاینی دەگەڕێنەوە. کۆنترین بەردنووسی سوریانی بۆ ساڵی ٦ی زایینی و کۆنترین نووسراوی سەر پێستیش بۆ ساڵی ٢٤٣ی زایینی دەگەڕێتەوە. هەموو ئەم بەڵگە سەرەتاییانەش، بۆ زمانی سوریانی وەک زمانێکی فەرمی

یـــان زاراوەیەکـــی زمـــانی ئـــارامی لێکـــدەدرێنەوە. زمـــانی ســـــوریانی بەســـــەر دوو لقـــــدا دابەشـــــکراوە: زاراوەی ڕۆژاوایـــی کە لە لایەن کلێســـای ئۆرتۆدۆکســـی ســـوریانی لە میزۆپۆتامیـــای بـــاکوور و ڕۆژئـــاوای ســـوریا ســـوودی لێـــوەردەگیرا، بەڵام زاراوەی ڕۆژهەڵاتـــی لەلایەن کلێســـای ڕۆژهەڵات و لە نـــاو ئیمپراتـــۆریەتی ساســـانیدا ڕەواجـــی هەبوو، فەرمی بوو.

ســـەبارەت بە زمـــانی ســـوریانی، ئیقلیمـــیس یوســـف داود موســـڵی کە بـــۆ خـــۆی مەترانـــی دیمەشـــق بـــووە، دەڵـــێ[32]: "ئەم زمـــانە لە دێرینـــدا هەر زمـــانی ئـــارامی بـــووە، زانایـــانی یەهـــودی پێیـــانگوتوە ئـــارامی یـــان ســـریانی، لە ســـەدەی نۆیـــدا پێیـــدەگوترێ عیبرانـــی، بەڵام فەرەنســـیەکان پێیـــدەڵێن کلـــدانی بەهـــۆی ئەوەی کە کلـــدان نەتەوەیەکـــی نـــاوداری خـــاکی بابـــل و عێـــراق بـــووە، هەروەهـــا عەرەب پێیـــانگوتووە نەبەتـــی، کە هەندێک جیاوازی لەگەڵ زمانی سریانی ئێستادا هەیە"

زمـــانی ســـوریانی و کـــوردی، مێـــژینەی دوور و درێژیـــان هەیە، دوو زمـــانی کەونـــاری ڕۆژهەڵاتـــی ناوەڕاســـتن. لە زەمـــانی دێرینـــدا، واتە چەنـــدین هەزار ســـاڵ پـــێش زایـــین، نەتەوەی ســـۆمەر و ئەکەد لە هاوســـێیەتی یەکتـــردا ژیـــاون، پەیونـــدی دۆســـتایەتیان هەبـــووە، تـــێکەڵاوی یەکتریـــان کـــردووە و هـــونەری کەشـــتیوانیی هاوبەشـــیان هەبـــووە.

[32]- اقليمس يوسف داود الموصلي، اللمعة الشهية في اللغة السريانية، طبع في الموصل في دير الآباء الدومينيكيين ١٨٧٩، ص١٠.

ئێستا وشەگەلێکی زۆری سۆمەری و ئەکەدی لە نێو هەردوو زمانی کوردی و سوریانیدا ماونەتەوە.
ڕاستییەکەی هەردوو زمانەکە لە میزۆپۆتامیا و زاگرۆسەوە لەدایک بوونە و وەسەر پێ کەوتوونە. لایەنی کەم لە ماوەی چوار هەزار ساڵی رابردوو، ڕێڤینگ و هاوکاروانی یەک ڕێ بوونە. پێش پەیدابوونی ئیسلام، هەردوو زمانی سوریانی و پەهلەوی، دوو زمانی بەهێزی ناوچەی ڕۆژهەڵاتی ناڤین بوون و لە ئیمپراتۆریەتی ساسانیدا فەرمی بوون. هەتا ئێستا لێکدانەوەی زۆر بۆ وشەی سوریانی کراوە. هەندێکی وەک جەلیل ئیخوانی زەنجانی، پێیانوایە کە سوریانی ڕاستە، سوریانی واتای وڵاتی هەتاو دەدات! هەندێکی دیکە پێیانوایە کە سوریان وشەیەکی میدییە واتای خۆرستان(وڵاتی ڕۆژ) و بەشی ناوەڕاست دەدات. هەرسێ وشەی سەر، سوریان و سۆمەر بەیەکەوە دەبەستنەوە. سەر واتای سەروو، سوریان واتای ناوەڕاست و سۆمەر(سۆمێر) واتای خواروو، یان کەناری ڕووبار و زێ دەدات. وێڕای هەموو ئەوانەشەوە ئاسورا لە زمانی ئاڤێستاییدا بە واتای پەنجە و چەنگ بەکار هاتووە.
فوئاد یوسف قەزانجی، نووسەر، مامۆستای زانکۆ و ئەندامی یەکێتیی میژوونووسانی عەرەب سەبارەت بە

زمانی ئارامی نووسیویەتی[33] :(زمانی ئارامی وەکوو زمانێکی دێرینی ڕۆژهەڵاتی ناڤین، لە ناوچەی داس بارور، بەتایبەتیش لە سووریا و فەلەستین، هەر لە سەدەی حەوتەمی پێش زاینەوە بڵاو بۆتەوە. لە ئیمپراتۆریەتی ئاشوری، بابلی و فارسیدا وەکوو زمانی دیبلۆماسی بۆ پێوەندی لەگەڵ وڵاتانی دیکە ڕەفتاری لەگەڵدا کراوە، زمانی تێگەیشتن و بازرگانی بووە. هەروەها زمانی پێغەمبەر عیسا و دوازدە یاوەرەکەی بووە.)

زمانی سریانی(سوریانی) درێژکراوەی زمانی کلدۆ یان کلدانییە کە لە سەردەمی فەرمانڕەوایەتی کلدانییەکان/ بابلی نوێ (٦٢٣پ.ز.–٥٣٩ پ.ز) زمانی فەرمی بووە، بەڵام دواتر زاراوەی ڕوهایی بەسەر زاراوەکانی دیکەدا سەپێنرا و وەک زمانی سوریانی ناسرا. هەروەها زمانی کوردی کە درێژکراوەی زمانی پەهلەوی و ئاڤێستایی(میدی)یە، لە سەردەمی فەرمانڕوایەتی میدیا(٦٧٨پ.ز– ٥٤٩ پ.ز)، ئەشکانی(٢٤٧پ.ز- ٢٢٤ز) و ساسانی(٢٢٤ز- ٦٥٣ز)دا لە قەڵەمڕەوێکی بەرفراوانەدا فەرمی بووە، کە ئێستا سنووری وڵاتانی، سوریە، عێراق، ئێران، ئەرمەنستان، تورکیا، ئەفغانستان،

[33] - فواد يوسف قزانجي، اصول الثقافة السريانية في بلاد مابين النهرين، دار دجلة، بغداد ٢٠٢، ص١٤.

ئازەربایجان، تاجیکستان، ئۆزبەکستان و تورکمەنستان دەگرێتەوە.

ڕاستییەکەی زمانی سوریانی تا ئەمڕۆش زمانی کلاسیکی، وێژەیی و دینی کریستیانانە. سەردەمی زێڕینی ئەم زمانە بۆ سەتەی چوارەم تا شەشەمی زایینی بووە، بەتایبەتیش کاتێک پەرتووکی پیرۆزی ئینجیل(بیبل)ی پێ وەرگێردرا. بە هۆی چالاکی مژدەدەر و چالاکوانانی دینی کریستیانەوە، هۆکارێک بوو تا ئەم زمانە بەرەو خاکی ساسانی و هیندستان و چین بگوازرێتەوە و خوازیار بۆ خۆی پەیدا بکات.

زمانی سوریانی (دوو زاراوەی سورث و سوریۆیۆی هەیە)، هەروەها زمانی کوردیش دریژکراوەی میدیایە (چەند زاراوەیەکی هەیە. زمانزانان پێیانوایە کە زمانی ئێستای کوردی ئاوێتەیەکە لە زمانی دانیشتوانی دێرینی ناوچەکە، بەتایبەتیش زمانی میدی، میتانی، ماننا و گوتی، هەروەها ڕاستەوخۆ کاریگەری زمانی سۆمەری و ئەکەدی دێرینیشی پێوە دیارە، ئەمەش یان بەهۆی هاوسێیەتی بووە یان بەهۆی ئەوەی نەوەکانی ئەوان لە زەمانی ئیمپراتۆریەتی میدیادا ئایینی زەردەشتیان وەرگرتووە و پێکەوە ژیاون، ئیدی یەکبوونێکی میژووکرد دروست بووە. هەرچەندە کە کاریگەری و نیشانەکانی زمانی سۆمەری و میتانی و سوریانی

بەسەر زمانی کوردییەوە دیارە، کەچی دیسانیشەوە بە لکێکی زمانی هیند و ئورۆپایی پێوانەی بۆ کراوە.
لەلایەکی دیکەشەوە فەرمانڕەوایەتی میدیا و بابلی نوێ(کلدان) هاوزەمان و هاوکار بوونە. بەو هۆیەوە ئاوێتەبوون و ئاڵۆگۆڕی وشەڕەوتێکی ئاسایی و مێژووکردی خۆی وەرگرتووە.
لەم نەخشەیەدا فەرمانڕەوایەتی میدیا بە ڕەنگی زەرد و فەرمانڕەوایەتی کلدانی بە ڕەنگی سەوز پێشاندراون، بەڵام بەشێکی ئاسوریا لەنێو فەرمانڕەوایەتی میدیادا بووە.

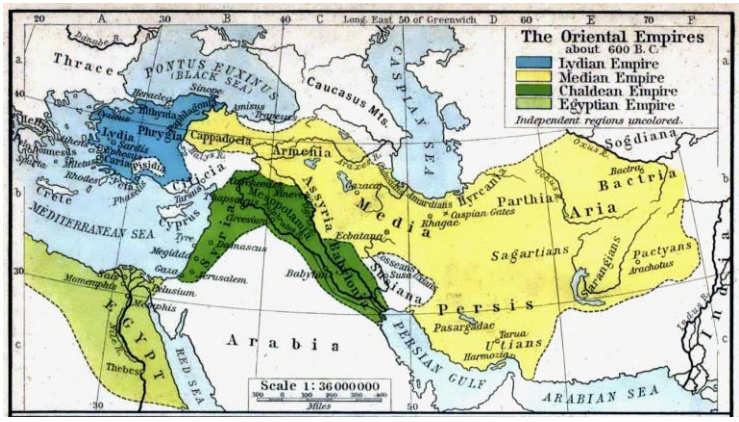

زمانی ئارامی لە ئیمپراتۆریەتی ئاشووریدا زمانی فەرمی بووە، هەروەها زمانی میدی لە قەڵەمڕەوی ئیمپراتۆریەتی میدی، ئەشکانی و ساسانیدا فەرمی بووە.

هەنـــدێک خـــاک و هەرێمـــی هـــاوبەش لە نێـــو ئەو ئیمپراتۆریـــانەدا هەبـــوون. بەتـــایبەتیش ســـنووری ئەو ولاتـــانەی کە ئێســـتا بە ســـوریە، عێـــراق، ئێـــران، تورکیـــا و ئەرمەنســـتان ناســـراون. دیـــارە هەتـــا ئێســـتاش نەتەوەی کورد و کلدان لەنێو سنووری ئەو ولاتانەدا دەژین.

نەک هەردوو زمـــانەکە، بەڵکـــو بـــاپیرانی هەردوو نەتەوەی کـــورد و کلـــدان بـــۆ ڕووخانـــدنی ئیمپراتـــۆریەتی ئاشـــووری هاوپەیمـــان و هاوخەبـــات بـــوون. واتە کلـــدانی و میـــدیەکان یەکیـــان گـــرت و پـــێکەوە پەلامـــاری پێتەختـــی ئاشـــووریەکانیان دا و شـــارەکەیان لەدەســـتی ئەوان دەرهێنا.

هەمـــوو ئەوانەی بە زمـــانی ســـوریانی دەئـــاخڤن، نەوەی کلـــدانیەکانن. ڕۆژهەڵاتناســـێکی وەک **ئەدیـــن بـــیڤەن** پێیـــوایە کە کلـــــدانیەکان نەوەی ئارامیەکـــــانن. بەڵام پـــــتەوی پەیوەنـــدی ڕەچەڵەکـــی نێـــوان کلـــدانی و ئـــارامی وای کـــردووە کە لێکـــۆڵەران ڕاســـتوێژانە بنووســـن کە کلـــدانی و ئـــارامی یەک چـــاوگ و ســـەرچاوەیان هەیە و لەیەکـــدی جیـــا نـــاکرێنەوە. هەروەهـــا پێوەنـــدی نێـــوان کـــورد و کلـــدان ئەوەنـــدە پـــتەو بـــووە کە وای کـــردووە ڕۆژهەڵاتناســـێکی وەکـــو **پیـــتەر لـــرخ** بڵـــێ: کوردەکـــان، کلـــدانی ئاریـــایین. واتە پێوەنـــدی نێـــوان هەردوو نەتەوەی کـــورد و کلـــدان ڕەگـــی قوڵی دیرۆکی هەیە و بە ئاسانی هاوێر ناکرێ.

مامۆستا سۆران حەمەڕەش نووسیویەتی[34]: "لە ڕاستیدا زمانی کوردی زمانێکی هیندۆئوروپیە و ئەو بابەتە بابەتێکی زانستیە و لەسەر بنەمای لێکدانەوە و بە پاڵپشتی بەڵگەی زمانەوانی ئەنجام دراوە، بەڵام دەستنیشانکردنی ڕەگەزی ئاری بۆ کورد، تیۆریەکی بێ بنەما و نازانستیە و بە درێژایی مێژوو و لە سەرەتای سەرهەڵدانی ئەو تیۆرییەوە، زیاتر بۆ مەبەستی سیاسی بەکارهاتووە و لە حاڵەتی کورددا، فارسەکان سوودیان لێ وەرگرتووە بۆ سەپاندنی فەرهەنگی خۆیان و پێدانی ڕەوایی مێژوویی بە واڵتێکی جوگرافی هاوفەرهەنگ کە فارس تێیدا باڵا دەست بێت. لە ئەنجامی ئەم تیۆریە بێ مانایەدا ئەمڕۆ کورد سڵ دەکاتەوە لەوەی کە بڵێت من ئاری نیم و زۆر کورد شانازی بە ئاری بوونی خۆیان دەکەن، ئەم تیۆریە هەمیشە بۆ دەستەمۆکردنی کورد و توانەوەی لە ناو فەرهەنگی بە ناو ئێرانیدا بەکارهاتووە"

سەبارەت بە زمانی ئارامی جۆرج ڕۆ لە پەڕتووکی عێراقی دێرینەدا نووسیویەتی: (ئارامیەکان زمانی خۆیان لە سەرجەم ڕۆژهەڵات و نیشتمانی ئاشوور، لەجێی سۆمێری و عیبری و ئەکەدیدا سەپاند، نەستووریەکانی ئێستا زمانەکەیان سوریانییە.)[35]

---

[34] - سۆران حەمەڕەش، ئایا کورد ئاریین؟/http://www.historyofkurd.com

[35] - جورج رو، العراق القديم، ص ٣٧١- ٣٧٢)

ڕاستییەکەی زمانی سوریانی لە سەدەکانی دەستپێکی زایینیدا، زمانی زانستی زۆرێک لە ناوچەکانی ئێران تا ڕۆم بووە.
دەگوترێ کە خەتی کوفی، لقێکی خەتی ئەستەرنجیلی بووە کە جۆرێک خەتی سوریانییە. هەروەها دوای ئاواکردنی شاری کوفە، پوختەی ئەو خەتە لەوێ بە خەتی کوفی ناسرا، کە دواتر موسڵمانەکان بۆ نووسینەوەی قورئان و نووسینی سەر مزگەوتەکان سوودیان لێوەرگرت.
لە دیرۆکدا ناوی هەردوو نەتەوەی سۆمێری(سۆمەری) و کلدۆ وەک دوو نەتەوەی دێرینی میزۆپۆتامیا تۆمار کراون؛ زمانی ئەو دوو نەتەوەیە بۆ نەوەکانی دوای خۆیانەوە ماوەتەوە. زمانی سۆمێری کاریگەری یەکجار زۆری لەسەر زمانی ئەکەدی و کلدۆ داناوە، هەروەها ئەو دوو زمانە وشەیان لەیەکتر وەرگرتووە و ئاڵوگۆڕیان کردوون. هەروەها وشەگەلێکی هاوبەش لەنێوان زمانی سۆمێری و کوردیدا ئاماژەیان پێکراوە، بێگومان بەهەمان شێوەش وشەگەلێکی هاوبەشی زۆر لەنێوان زمانی کلدۆ و سوریانیدا هەن. لێرەدا ئاماژە بە چەند وشەیەکی نێوان سۆمێری و کوردی دەکەین[36].

[36] - خالص مسور، كلمات كردية في اللغة السومرية ..الأسباب والنتائج، الخميس 05 تشرين الثاني 2009، /www.welateme.net

سۆمێری	کوردی	سۆمێری	کوردی
بارا	برا	بابیرا	باپیرە
پادە	پڕ/ بادە	پیرینگ	پرینگ/پڵنگ
تەرونا	تەنوور	گال	گەورە
جی	جێ، جە	جیاسۆر	چیا سۆر
چەرخ	چەرخ	کەباب	کەباب
دار	دار	کاش	کش
دیوان	دیوان	مەلەوان	مەلەوان
زید	زاد/ خۆراک	گۆ، گۆت	گۆ، گۆت
سەرگال	سەرکار	باران	باران
شوبا	شوان	دەفتەر	دەفتەر
شوتوتو	هەڵاتوو	ئورسەگە	سەگی ملۆز
کالا	کال	گەل	گەل
کور	کێو	میش	میڕ/ مەشی
گوا	گا	گشتۆ	گشتی
گور	گور/ گوڵ	خۆڕ	خەرەند
گوسوم	قسەکردن	کود	کەت/ لەت
گیلم	قەلەم	گۆر	قۆر/ قووڵ
ماشە	ماشە	دوکانۆ	دووکان
مردی	مردی/مردوو	ئەگا	ئاغا
نپیسەر	نقیسەر	شەشا	شەش
نەبەشخوم	نەبش/نەقش	نگەر	نیگار/ نیگا

هەیکەل	هەیـــــــکەل/ پەیکەر	دەمشەخ	دەمشاخ / تیمساح
ئەپسن	گاسن	می	مێ
ئەرد	عەرد، هەرد	ئیشت	هەشت

هەروەهـــا وشـــەی هاوبەشـــی زۆر لە نێـــوان زمـــانی ئەکەدی و ســـوریانیدا هەیە؛ لەم بـــارەیەوە **مـــازن زرا** [37]دەنووســـێ: "لەم کـــــارەدا زیـــــاتر لە ١٥٠٠ وشـــــەی ئەکەدی – ئاشـــووریمان کـــۆ کـــردەوە کە لە گـــۆکردن و واتـــادا لەگەڵ وشـــەکانی زمـــانی ئـــارامی نوێ(ســـوریانی) وەکە یەکـــن". لێـــرەدا ئامـــاژە بە چەنـــد وشـــەیەک دەکەیـــن، بەڵام چـــونکە چەنـــدین فەرهەنـــگ ســـــەبارەت بە وشـــــەگەلی ئەکەدی و ســـوریانی نوســـراون، مـــن نـــامەوێ لێـــرەدا دووپـــات بکـــرێنەوە و شوێنی زۆر بگرن.

ئەکەدی	سوریانی	ئەکەدی	سوریانی
جاجق	جاجیک	موشطو	مشط
تەنورۆ	تەنورا	خاکامو	حەکیمۆ
مەرکانۆ	مەرجان	گیشرۆ	گیشرا (جسر)

هەروەهـــــا کاتێـــــک لە زمـــــانی ئەکەدی و کـــــوردی ورد دەبیـــنەوە، خۆیـــا دەبـــێ کە وشـــەی هـــاوبەش و لێکچـــوو لە

[37] - 1 مـازن زرا، قـاموس المفـردات الاكديـة –الآشـورية، طبـع فـي مكتـب النهران للطباعة والاعلان، اربيل- العراق ٢٠٢٠م، ص ٥.

نێـــوان ئەکەدی و کوردیـــدا هەن، بەڵام نازانـــدرێ ئەو وشـــانە لە بنەڕەتـــدا هـــی زمـــانی ئەکەدیـــن یـــان ئەکەدی لە سۆمەری وەریگرتوون.
زمانزانـــان لەســـەر ئەوە کـــۆکن کە زمـــانی ئەکەدی لەژێـــر کـــاریگەری زمـــانی ســـۆمەریدا بـــووە و زۆربەی وشـــەکانی خـــۆی لە زمـــانی ســـۆمەری وەرگرتـــووە. بەو هـــۆیەوە هەبـــوونی وشـــەی هـــاوبەش لە نێـــوان زمـــانی ئەکەدی و کـــوردی جێـــی سەرســـوڕمان نیـــیە. دووری نێـــوان زمـــانی ئەکەدی و کـــوردی لەگەڵ دووری نێـــوان زمـــانی ئەکەدی و عەرەبـــی یەک ئەنـــدازەیە. هەردوو زمـــانەکە وشـــەگەلێکیان لە زمـــــانی ئەکەدی وەرگرتـــــووە، بەڵام نازانـــــدرێ ئەو وشـــانەی کە کـــورد لە ئەکەدی وەریگرتـــوون، هەر هەمـــان ئەو وشـــانەن کە ئەکەدی لە ســـۆمەری وەریگرتـــوون، یـــان نا؟

لێـرەدا چەنـد وشـــەیەکی هـــاوبەش و لێکچـــووی ئەکەدی و کوردی بە نموونە دەهێنینەوە.

ئەکەدی	کوردی	ئەکەدی	کوردی
باوە	باکێش	پەقێلە	پاقلە
بەرانا	بەران	پەڕە	پەڕ
بەیارا	بەیار	بنیانو	بونیە
پەرکو	پەککەوتن	وەرو	وەرو

پەگور	پەیکەر	پانو	پەنـــی/ پـــانی ئەنیە/نێوچەوان
داکو	چاقو	زپتو	زفت
ڕەباسو	ڕەباس	شەباتو	شوبات
شال	شال	ئەشکوتە	شەمولە
شەپالو	شەپەشەپ	ئوکار	ئاقار
قەسبا	قەسپ	تەحتو	تەختە/ تەحتی
قەلو	قەلی	لیپۆ	تەپۆ/ تەپەحۆل
کیسو	کیسە	دەلالو	دەلال
کەسابو	کاسب	زنبلوز	زەنبیل/ زەمبیل
کەلەککو	کەڵەک	کوکوو	کێک
گوححو	ئوحـــــــو / کۆخە	کورکو	کـــــــورک / مریشکە کورک
گەسسو	گەچ	تەنورو	تەنور/ تەندور
مورو	مور، میڕوو	مەنگ	مەنگ
مەنجەل	مەنجەڵ	ئەتە	تە/ تۆ
نیپیشتو	پشتی	نەمرو	نەمر/ گەشاوە
ئەپو	کەپو	قەب	گەپ
ئەتیرە	تێر/ دارا	تێپلە	تەپەحۆل
ئەنا	نها/ نوها	گەپشو	قەبە، گەپە

سەبارەت بە زمانی سوریانی، جەلیل ئیخوان زەنجانی نووسیویەتی: تا چەند سەدە دوای میژووی کۆچی،

هێشتا زمانی سوریانی وەک زمانەکانی دیکە ڕەواجی هەبوو، پەرتووکی پێدەنووسراو، زمانی زانستی بووە و زاناکان ئەو زمانەیان زانیووە.
ڕاستییەکەی چۆن ئێستا زمانی فارسی خۆی لە زمانی عەرەبی نزیک کردۆتەوە و وشەگەلێکی لێوەرگرتووە، کاتی خۆیشی زمانی عەرەبی بەو شێوەیە خۆی لە زمانی سوریانی نزیک کردبۆوە و وەک زاراوەیەکی زمانی سوریانی پێوانە دەکرا. زمانی عەرەبی دەیان هەزار وشەی لە زمانی سوریانی وەگرتووە، هەندێکی پاراستووە و هەندێکی دیکەیشی ئارایشت کردووە. لەم بارەیەوە مەسعودی نووسیویەتی: زمانی عەرەبی نزیکایەتی زۆری لەگەڵ سوریانیدا هەیە.
سەبارەت بە زمانی سوریانی و عەرەبی، بەلعەمی نووسیویەتی: عەرەبەکان زمانی سوریانیان وەرگرتووە، هەروەها دەنگی پیتەکانیان لەیەکدیەوە نزیکن.
نزیکایەتی لە نێوان زمانی سوریانی و کوردیدا هەیە، لە هەندێک شوێندا سوریانیەکان بۆ پەروەستە و نزاکانیان سوود لە زمانی کوردی وەردەگرن. هەر لەم بارەیەوە تۆماس چەرمە نووسیویەتی: [38] " هەندێک سوریانی بە

[38] - Tomas Çerme, Süryani Halkı, Dil, Kültür Ve Tarihi Üzerine Düşünceler, 2016-05-09.
https://hyetert.org/2016/05/09/suryani-halki-dil-kultur-ve-tarihi-uzerine-dusunceler.

کـــوردی دەدوێـــن، بـــۆ نمـــوونە زمـــانی کەنیســـەی خەڵکـــی نیشـــتەجێی کەربـــوران (ســـەر بە شـــاری مـــاردین) کـــوردییە و نوێژی کەنیسەی سوریانیەکانی سێڤەرەک کوردین"

وشەی هاوبەش و لێکچوو

هیچ گومانی تێدا نییە کە هەردوو زمانی کوردی و سوریانی بەهۆی تێکەڵاوی و پێکەوەژیانی هەردوو نەتەوەی کورد و کلدان، وشەگەلێکیان لەیەکدی وەرگرتووە یان لە نێو خۆیاندا پەیڤی جۆراوجۆریان ئاڵوگۆر کردووە، کەچی هەتا ئێستا ساغ نەبۆتەوە کە ئەو وشانە یەک سەرچاوەیان هەبووە یان یەکێکیان لەوی دیکەی وەرگرتوون. لێرەدا هەندێک وشە بە نموونە دەهێنینەوە:

سوریانی	کوردی	سوریانی	کوردی
باخچە	باخچە	سمۆقێ	سماق
بازیرگان	بازرگان	بازار	بازاڕ/ باژاڕ
باطانیە	بەتانی	گەردانە	گەردانە
باگوردان	باگوردان	تەشیە	تەشی
بالاخانۆ	باڵەخانە	بالی	بەڵێ
بالیبێ	بالیف/بالگ	بەلکو	بەڵکو/بەلکی
باهار	بەهار	بوخچە	بوخچە
باوار	باوەڕ	بورجا	بورج
بتولتا	بتل(پاکیزە)	بەبا	بابە
بوختان	بوختان	بوختانکار	بوختانکەر
بیبار	بیبەر	بێیات	بەیات

بێبونا	بەیبون	بێیابان	بیابان
بێداغ	بەیداغ	بیچا	پێچ
بێربا	بەربا(بەرباد)	هوونار	هونەر
بەراز	بەراز	بەرتیلێ	بەرتیل
بەرانا	بەران	بیڕنۆت	برِنۆت
بەربوگ	بەربووک	برِووش	برِووش
بەسا	بەس	بیسکا	بسک
بەگزادا	بەگزادە	بغیرەت	بێغیرەت
بەل	بەڵام	بەلغام	بەڵغەم
بەلاش	بەلاش	بەندار	بەندەر
بەنا	بنیاتنان	برا	برا (کورِ)
پاشم	پەشیمان	پشتبەندا	پشتبەند
پرتەقال	پرتەقاڵ	گیزارِێ	گێزەر
پوشخە	پوخە	قۆرِە	گۆرِ
پووچ	پووچ	پوشتیوان	پشتیوان
پیس	پیس	پاییش	پاییز
پیشا	پیشە	پەلا	پلە
پێشواز	پێشواز	پێشکەش	پێشکەش
پێلابێ	پێلاڤ/ پێڵاو	پنجان	فنجان
پێوەند	پێوەند/ پەیوەند	پیادە	پیادە
پەروا	فەروە	پەرمان	فەرمان
پەستاک	پەستەک	پاپوچا	بابوج

پەقرەج	پەقرەج	چەقۆ	چەقۆ
پەقیر	فەقیر	پەریز	پاریز
پەنجارا	پەنجەرە	پانووس	فانۆس
تانوورا	تەنور/ تەندور	بیرا	بیر
تاوا	تاوە	تابوت	تابوت
تاوسا	تاووس	حیلانێ	حیلانێ
تفەنگ	تفەنگ	جاجم	جاجم
تووما	تۆمار	تخووب	تخووب
تووما	تەمبەڵ/ تەنبەڵ	تارازی	تەرازوو
تۆڵکە	تۆڵکە، تۆرکە	تەماتە	تەماتە
تیزاو	تیزاو/ تیزاب	تیمار	تیمار
تەخومو	تخوب / سنوور	ئەسپیندار	ئەسپیندار
تەرلان	تەڕلان	ئازادی	ئازادی
تەرئۆزی	تەرۆزی	خبران	خەبەردان
تەموز	تەموز	شەبات	شوبات
تەنگاوی	تەنگاو/ تەنگاف	تەنگناپاس	تەنگنەفەس
تەنورا	تەنوور	قیرا	کورە
جزیا	جزیە (سەرانە)	جەبرا	کابرا
جوانقە	جەوان/ لاو	قێرتالە	قەرتاڵە
جوزتا	جیز(گوێز)	جۆیا	جێوار
چارچێوا	چارچێوە	چاچاگا	چیچک
چاکوچ	چەکوچ	کالاکبانە	کەلەکوان

چنار	چنار/ چینار	کەپگیر	کەوگیر
چوونکی	چونکە/چونکی	کۆپال	گۆپاڵ
چۆل	چۆل	کوولانا	کۆڵان
چێرشۆ	چارشێو	چاتر	چەتر
چیمەن	چیمەن	کێر	کێر/ کیر
چەلتوک	چەلتوک	کامەنچە	کەمانچە
چەنگال	چەنگاڵ	کنار	کەنار
حاناکوتە	حەنەک	هانا	هانا
حایج	حایج	حەپسا	حەپس
حۆشا	حەوشە	هاواز	ئاواز
حێران	حەیران	هاما	هەما/هەمان
حیلا	حیلە(فێڵ)	سەرتەنا	سەرەتان
حیلتەنا	فیلەتەن	حەتم	ختم(مۆر)
حەردەلا	خەردەل	حەفا	خەفە (خنکاندن)
حەسر	حەسرەت	حەبش	حەپس
حەشیرا	حەسیر	حەشار	حەسار
حەلوا	حەلوا	هیاری	هاری/یاری
خانومان	خانومان	تووشت	تەشت
خزما	خزم	خەزنادار	خەزنەدار
خشک	حشک/ وشک	یاغی	یاخی
خوارن	خارن/خواردن	خۆشحال	خۆشحاڵ

خووراگ	خۆراک	خونچە	خونچە
خیارێ	خیار، ئاروو	باینجانێ	باینجان
خەمخواروتا	خەمخۆر	خەموو	خەمۆ
خەنجەر	خەنجەر	خەنداق	خەندەک
داربەدار	دەرکەبەدەرکە	دەرگا	دەرگە
داوا	داوا/ داوەت	دەربەند	دەربەند
دایندار	دیندار	دیکانا	دوکان
دژمن	دوژمن/ دژمن	دارچین	دارچین
دومایيک	دوماهیک	دۆشاب	دۆشاو
دوونیی	دونیا	دۆست	دۆست
دۆشەگ	دۆشەک	جۆلانێ	جۆللانە
دیکا	دیک/ دیکل	دینا	دین
دیلاوەر	دلاوەر	دەمدامی	دەمدەمی
دیوان	دیوان	دیوانخانا	دیوەخان
دەرد	دەرد/ ئێش	زیانا	زیان
دەرزی	دەرزی	هیوی	هیوا/ هیڤی
دەستا	دەستە	دەسگیرا	دەسگیر
دەسمال	دەسمال	داپتار	دەفتەر
دەمامک	دەمامک	کاردی	کاردی
ڕانـــــــک و چۆغێ	ڕانکوچۆغە	شەڕواڵ	شەروالّ
روحنیار	ڕوحانی	ڕوحا	ڕوح (گیان)

ڕووبار	ڕووبار	مەرەز	مەرەز
ڕووزنامە	ڕۆژنامە	ڕووبەند	ڕووبەند
ڕیشنا	ڕیشن(ڕێزدار)	ڕیشا	ڕیش، سەر
ڕەبەن	ڕەبەن	ژاژی	ژاژی
ڕەزبان	ڕەزوان	ڕەخت	ڕەخت
ڕەشم	ڕەسم(وێنە)	دیرا	دێر
ڕەندا	ڕند	ڕەشابی	ڕەشاو
زابیرا	زەمبیل	زبلا	زبڵ/ زبر
زاخوو	زاخۆ	زیلکا	چیلکە
زلزال	لرزان	زەل	لەرز
زندانا	زیندان	زەراوا	زەرافە
زۆر	زۆر	زووڕنا	زوڕنا
زیراک	زیرەک	زرزامین	ژێرزەمین
زیرینگر	زێڕینگر	زەریپ	زەریف
زیوانا	زیوان	زیوە	جیوە
زەرداو	زەرداو	خۆخا	خۆخ
زەگا	زەنگ	زامان	زەمان، دەم
زەنگول	زەنگوڵ	بۆران	باران
ساراپ	سەراپ/سەراب	سەربار	سەربار
ستوونا	ستوون	سەنتوور	سەنتوور
سندان	سندان	ساقا	ساق/ لاق
سوبزەوات	سەوزەوات	ساهەند	سەهەند

سەرپووش	سەرپۆش	عاجز	عاجز
سەرداو	ساڕداو	سەردار	سەردار
سەرکار	سەرکار	سەرکەردا	سەرکردە
سەرگردان	سەرگەردان	سەرخوش	سەرخۆش
سەرمەست	سەرمەست	سەرتیپ	سەرتیپ
سەهەم	سەهم / پشک	سازش	سازش
شاباش	شاباش	شووروا	شۆربا
شپەت	سپەت/ سیفەت	شابوون	سابوون
شلامە	سڵاو/ سەلام	بەڕیە	بەڕیا
شمشاد	شمشاد	شەربەت	شەربەت
شێتلە	شتڵ / نەمام	شپۆلە	شەپوشۆڕ
شیدانا	شێت	ئوستا	وەستا
شینا	شین	شیرین	شیرین
شەرمسار	شەرمەزار	شاش	شاش
شەقلە	شەقڵە / شەقرە	شێششێت	شەش
شەکرۆکە	شەکرۆکە	سێلقە	سلق / سڵق
شەلما	سەلام(سڵاو)	فیلا	فیل(پیل)
شەنگ	ژەنگ	جەنگال	جەنگەڵ
طەشت	تەشت	لەگەن	لەگەن
عەجەمستان	عەجەمستان	پەهلوان	پاڵەوان
قاپان	قەپان	قاراواش	قەرەواش
قاداغا	قەدەغە	قووماش	قوماش

قاشەنگ	قەشەنگ	ڕووزیگار	ڕۆژگار
قالامتراش	قەڵەمتراش	قوولۆو	قەڵەو
قنونا	قانون	کورا	کورە
قووتی	قوتی/ قۆدی	قازا	قاز
قووڕا	کوڕ	قازانج	قازانج
قیز	قیز/ کچ/ کیژ	قالوونا	قەلـــــــون/ قەننە
قەڕانابت	قەڕنابیت	قاشا	قەشە
کابانی	کابان	چادر	چادر
کار	کار/ ئیش	کەڕگە	کەڕک
کارتیخ	کارتیخ	خەنجەر	خەنجەر
کارخانە	کارخانە/ کارگە	کاراویز	کەرەوز
کاروان	کاروان	کورتانە	کورتان
کاهرابا	کارەبا	کاهریز	کارێز
کرویش	کەرۆیشک	کەروان	کاروان
کریار	کڕیار	کەرکەدان	کەرکەدەن
کش	کش	کەباب	کەباب
کلپەت	کولفەت	کەلاش	کلاش
کوچکا	کوچکە	کۆچاری	کۆچەر
کورتەک	کورتەک	چارۆگە	چارۆگە
کوورا/ کۆرا	کۆرە/ کوێر	کوتان	کوتان
کۆشکی	کۆشک/ کۆچک	چایدان	چادان

کیسا	کیسە	مەرا	میٚرک(ب)
کەرەوز	کەرەوز	سلقێ	سلٚق
کەندال	کەندالٚ	کەندالان	کەندەلٚان
کەوەر	کەوەر	خەوخە	خۆخ
گابانا	گاوان/گاڤان	گووشا	گۆشە
گندۆرا	گندۆرە	دەشتا	دەشت
گووشت	گۆشت	نال/ نەعلا	نالٚ
گۆبەرۆک	گۆبەرۆک	قایش	قایش
گۆرە	گەورە	گێلا	گیا/ گژوگیا
گێرۆێ	گۆرە/ گۆرەوی	شیکەر	شەکر
گەنداو	گەنداو/کەندەپیس	خومالا	خۆمالٚی
لاچین	لاچین	لەشخوور	لەشخۆر
لوخمە	لوقمە / پارو	زلۆخ	زللۆخ/بوری
لوولا	لوولە/ بۆڕی	لووکا	لۆکە/ پەمۆ
لەزەت	لەزەت/ چێژ	لیموون	لیمۆ
مارال	مەرال	مەرمار	مەڕمەڕ
ماستاوە	ماستاو	دەوێ	دۆ، دەو
ماشا	ماشە	مشار	مشار
منەرنر	نەڕەنەڕ	میٚرگاوار	میٚرگەوار
موتەرجومنا	موتەرجیم	حەربا	حەربە (نوکتیژ)
مورداشوور	مردەشۆر	مازوو	مازوو

مۆخا	مۆخ	نەرمە	نەرمە
مۆز	مۆز	پەطاطە	پەتـــــــاتە، کارتۆپل
میراو	میراو	ڕەزەوان	ڕەزەوان
میڕگازار	میڕگوزار	مەردا	مەرد/ میڕ
میس	مس/ مز	ملەت	میللەت
میۆا	میۆە/ میوە	موواللا	مەلا
مەخپوور	مەخفور/ مافور	مەگەر	مەگەر
مەزرایا	مەزرا	میّمون	مەیموون
مەشکا	مەشکە	مەستا	مەست
مەللا	مەلا (دانا)	مەیتا	مەیت
مەیدان	مەیدان	ڕەکاوێ	ڕکاوە
نازدار	نازدار	نەزان	نەزان
نازگ	نازک/ ناسک	ناخووش	ناخۆش
ناما	نامە	نیمونا	نموونە
نبینی	نڤین/ نوێن	نەجس	نەجس
نوختە	نوختە/ خاڵ	نۆراس	نورەس
نوکریا	نۆکەر(نامۆ)	نیشا	نیشانە
نومار	نەمر	نامەرد	نامەرد
نومام	نەمام	ناساز	ناساز
نۆبادار	نۆبەتدار	نادروست	نادروست
نۆتتا	نەوت/ نەفت	نرخ	نرخ/ بەها

نیاز	نیاز	نیزا	نێزە
نیریا	نێری	نارنج	نارنج
نیسانۆ	نیسان	لگنو	لەگەن
نەرگیز	نێرگز	سوبزە	سەوزە
نەفشا	نەفس	نەکل	نکۆڵیکردن
نەموسا	ناموس	نورا	نور، تیشک
هشیار	هشیار/هۆشیار	وێران	وێران
هەرزاکار	هەرزەکار	هاریسا	هەریسە
هەرگاز	هەرگیز	هەقیات	هەقایەت
هەگبا	هەگبە	هونارباند	هونەرمەند
و (وە)	و (ئو)	هەلەک	هیلاک
ئاخوڕ	ئاخوڕ	ئاختا	یەختە
ئازار	ئازار	ڕەشما	ڕێشمە
ێرش	هێرش	یوونجە	وێنجە
ئومبار	ئەمبار(عەمبار)	ئەرداویل	هەردەوێل
ئیختیار	ئیختیار (پیر)	ئێل	ئێل(عێل)
ئینسا	ئینسان	ئەسیرو	ئەسیر
ئەجرا	جیرە(مەزد)	بەهت	فهێت/شەرم
ئەردا	ئەرد/ عەرد	بەدخو	بەدخوو
ئەرداشێر	ئەردەشێر	ئەرزان	هەرزان
ئەشکارا	ئاشکرا	بابا	بابەک
یەکانا	یەکانە/ تەکانە	کاژاوا	کەژاوە

ئەلـــــــبەت/ ئەلبێتا	هەڵبەت	ئەپسون	ئەپسون/ ئەفسووس
ئەمیر/ میر	میر	ئاماج	ئامانج

ئێســـتا کاتێـــک لەو وشـــە هـــاوبەش، لێکچـــوو و نزیکـــانەی نێـــوان زمـــانی ســـوریانی و کـــوردی ورد دەبیـــنەوە، زۆر بە ئاســـانی ڕیشـــەی هەنـــدێکیان لە نێـــو زمـــانی ســـوریانی و هەنـــدێکی دیکەشـــیان لە نێـــو کوردیـــدا دەدۆزرێـــنەوە، بەڵام هەنـــدێک وشـــەی دیـــکە هاوبەشـــن و نـــاتوانرێ سەرڕاســـت بکـــرێتەوە کە ئایـــا یەکێکیـــان وەریگرتـــووە یـــان لە بنەڕەتـــدا هاوبەشـــە. بـــۆ نمـــوونە ئەگەر بەدوای وشـــەی 'مەشـــکە' دا بـــڕۆین، دەبینـــین لە ئاڤێســـتا، واتە لە زمـــانی میـــدی مەشـــکە و لە زمـــانی ئەکەدی مەشـــکوو، هەروەهـــا لە ئـــارامی مەشـــکا بـــووە. ئێســـتاش لە ســـوریانی مەشـــکا و لە کـــوردی مەشـــکەیە، ئیـــدی ناشـــزاندرێ وەرگیـــراوە یـــان هەر لە دەســـتپێکدا هـــاوبەش بـــووە. هەروەهـــا وشـــەی 'ســـەتان' کە هاوواتـــای شـــەیتانە، ئێســـتا کلـــدانەکان لە جیـــاتی وشـــەی شـــەیتان بەکـــاری دەهێـــنن، کەچـــی لە زەمـــانی ساســـانییەکان و لە زمانی پەهلەویدا هەر سەتان بووە.

لەم پێوەنـــدەدا ئیقلیمـــیس یوســـف داود موســـڵی دەڵـــێ[39]: "ئێســـتا نەتەوەیەک نەمـــاوە بە زمـــانی ســـریانی پـــاراو قســـە

[39] - اقليمس يوسف داود الموصلي، اللمعة الشهية في اللغة السريانية، طبع في الموصل في دير الآباء الدومينيكيين ١٨٧٩، ص ١٣.

بکـــات، جـــگە لەوەی کە هەتـــا ئێســـتا لە جزیـــرە و لە کوردســـتان و زۆرێـــک لە وڵاتـــانی دیـــکە خەڵـــکەکە زمـــانی ســـریانیان پاراســـتووە، بەڵام ئەم زمـــانە ســـریانییە پڕاوپـــڕ بووە لە وشەی عەجەمی"

لەم پێوەنـــدەدا، ئەو ڕاســـتییەی کە کەس نـــاتوانێ نکـــۆڵی لێبکـــات، ئەوەیە کە تێکەڵاوبـــوون و پێوەنـــدی نێـــوان دوو نەتەوە، چ بەهـــۆی پـــێکەوە ژیـــان یـــان بە هـــۆی کـــۆچکردن و شـــوێن گـــۆڕینەوە بـــێ، یـــان بە هـــۆی دیـــن گـــۆڕینەوە ڕووبـــدات، ئیـــدی ئەو کەســـانە وشـــەگەلێکی زمـــانی خۆیـــان لەگەڵ خۆیانـــدا بـــۆ نـــاو زمـــانی نەتەوەکەی دیـــکە دەبەن و دەیچەسپێنن.

گۆڕانی پیتی هەندێک وشە

گـــۆڕینی پیتێـــک بە پیتێکـــی دیـــکە، یـــان داچەکـــین و چەمـــانەوەی پیـــت و فڕێـــدانی پیتێـــک لە نێـــو زاراوەی زمانەکـان، بەتـایبەتیش لە نێـو زاراوەکـانی زمـانی کوردیـدا هێنـدە بەرچـاوە کە کەس نـاتوانێ نکـۆڵی لـێ بکـات. بـۆ نمـــوونە لە زاراوەی ســـۆرانی دەگـــوترێ بەخـــتەوەر، بەڵام لە کرمـــانجی دەبـــێ بە بەختـــاوەر؛ لە ســـۆرانی دەگـــوترێ لە کـوێ بـوو؟ لە کرمـانجی دەبـێ بە 'ل کـو بـوو؟'. واتە 'کـوێ' دەبـــێ بە 'کـــو'؛ لە ســـۆرانی دەگـــوترێ وڵات، لە کرمـــانجی دەبـــێ بە وەلات، واتە پیتـــی'ە'ی بـــۆ زیـــاد دەکـــرێ؛ یـــان قرتانـدنی پیتـی کۆتـایی وشـە، لە سـۆرانی و کردکـی 'ئـارد'، لە کرمـــانجی و بـــادینی دەبـــێ بە 'ئـــار'. ئێســـتا کاتێـــک لە بەراوردکردنـــی وشـــەگەلێکی هاوشـــێوە و لێکچـــوو لە نێـــو زمـانی کـوردی و سـوریانیدا ورد دەبینـەوە، هەمـان بـابەتی گـــۆرینی پیتێـــک بە پیتێکـــی دیـــکە و داچەکینـــی پیـــت خـــۆی پێشان دەدا.

یەکەم: زۆربەی ئەو وشـــــانەی لە زمـــــانی ســـــوریانی کۆتاییـــان بە پیتـــی ' ا ' هـــاتووە، لە زمـــانی کـــوردی کۆتاییـان بە 'ە ' هـاتووە. دەتـوانین دەیـان وشـە بەنمـوونە بهێنینەوە، وەک:
پیشا.. پیشە

پەنجارا .. پەنجەرە
تاوا .. تاوە
دەستا .. دەستە
سەرکردا .. سەرکردە
قاشا .. قەشە
کوچکا .. کوچک
کۆرا .. کۆرە / کوێر
کیسا .. کیسە
گندۆرا .. گندۆرە / کاڵەک
گووشا .. گۆشە
لوولا .. لوولە
ماشا.. ماشە
میّوا .. میّوە
ناما .. نامە
نیّزا .. نیّزە
هاریسا .. هەریسە
هەگبا .. هەگبە

دووەم: گۆڕینی پیتی ' ا ' ی ناوەڕاست بۆ ' ە'، بۆ نموونە:

باهار .. بەهار
باوار .. باوەڕ
بیبار .. بیبەر
بەندار .. بەندەر
پەستاک .. پەستەک

دەمدامی .. دەمدەمی
زیراک .. زیرەک
ساهەند .. سەهەند
قاشەنگ .. قەشەنگ
کۆچار .. کۆچەر
کەرکادەن .. کەرکەدەن
مەڕمارِ .. مەڕمەڕِ
هەرزاکار .. هەرزەکار
ئەردا .. ئەرد / عەرد
ئەرداشێر .. ئەردەشێر
سێیەم: نەمان و بزربوونی پیتی کۆتایی، بۆ نموونە:
بسکا .. بسک
بورجا .. بورج
بەرانا .. بەران
بەسا .. بەس
بیرا .. بیر
تاووسا .. تاووس
تەنوورا .. تەنوور
حەپسا .. حەپس
حەردەلا .. خەردەل
خزما .. خزم
خۆخا .. خۆخ
دیکا .. دیک / کەلەشێر

دینا .. دین
دەستگیرا .. دەستگیر
دەشتا .. دەشت
ریشا .. ڕیش
ڕیشنا .. ڕیشن
زبلا .. زبل
زیانا .. زیان
زیندانا .. زیندان
ستوونا .. ستوون
شینا .. شین
مۆخا .. مۆخ
مەستا .. مەست
مەیتا .. مەیت

چـــوارەم: بزربـــوونی پیـــت، بەتـــایبەتیش پیتـــی 'ی' یـــان 'و' ی ناو وشە، بۆ نموونە:

بازیرگان .. بازرگان
پوشتیوان .. پشتیوان
چایدان .. چادان
دیلاوەر .. دلاوەر
رۆزیگار .. رۆزگار
مەللا .. مەلا
نیموونا .. نموونە
هیاری .. هاری

نێر و مێ لە زمانی سریانی و کوردی دا

هەرچەندە کە لە زاراوەی سۆرانیدا، جێناو و کردەی نێر و مێ زۆر وە دەگمەن کەوتووە، بەڵام لە زاراوەکانی دیکەی وەکوو کردکی، کرمانجی و بادینی، هەروەها لە هۆرامیشدا زۆر بەرچاوە.

هەڵبەت جێناوی نێر و مێ لە زمانی سریانیدا هەیە، بۆیە بە پێویستی دەزانم لە دەستپێکدا بەراوردێک لە نێوان جێناوەکاندا بکەین.

بۆ تاکی نێر	سریانی	کوردی
کەسی یەکەم	ئانا	ئەمن، من، ئەز، می
کەسی دووەم	ئەهات	ئەتو، تۆ، تە، تی
کەسی سێیەم	ئاوە	ئەو، وی، ئۆ، ئەی
بۆ تاکی مێ	**سریانی**	**کوردی**
کەسی یەکەم	ئانا	ئەمن، من، ئەز
کەسی دووەم	ئایەت	ئەتو، تۆ، تە
کەسی سێیەم	**ئایە**	ئەو، وێ، ئا، **ئایە(ز)**
بۆ کۆی نێر و مێ	**سریانی**	**کوردی**
کەسی یەکەم	ئەخنی	ئێمە، ئەمە، مە، ما
کەسی دووەم	ئەختۆخۆم، ئەختۆخن	ئێوە، ئەنگۆ، هوین، شما(ز)
کەسی سێیەم	ئانی	ئەوان، وان، ئێ(ز)

با سەیری ئەم ڕستانەش بکەین:

ڕەگەز	سریانی	کردکی/زازاکی	سۆرانی
تاکی نێر	ئاوە زلێ	ئۆ شیۆ	ئەو تێپەڕی
تاکی مێ	ئایە زلە	ئایە شیا	ئەو تێپەڕی

تاکی نێر لە دۆخە جیاوازەکانی کاردا:

سریانی	کردکی/ زازاکی	سۆرانی
سیروان کبێ ئیخالە ئاخل	سیروان دۆ نان بوەرۆ.	سیروان دەیەوێ نان بخوا
سیروان ئیخالە بیخالێلێ	سیروان نان وەنۆ	سیروان نان دەخوا
سیروان ئیخالە ئیخلێ	سیروانی نان وەرد	سیروانی نانی خوارد
سیروان ئیخالە ئیخیلێلێ	سیروانی نان وەردۆ	سیروانی نانی خواردووە
سیروان ئیخالە ئیخلوالێ	سیروانی نان وەردبی	سیروانی نانی خواردبوو

تاکی مێ لە دۆخە جیاوازەکانی کاردا:

سریانی	کردکی/ زازاکی	سۆرانی
زەلال کبە ئیخالە ئەخلە	زەلالە دۆ نان بوەرا	زەلال دەیەوێ نان بخوا

زەلال ئیخـــــــاله بیخالێله	زەلاله نان وەنا	زەلال نـــــــانی دەخوا
زەلال ئیخـــــــاله ئیخله	زەلاله نان وەرد	زەلال نـــــــانی خوارد
زەلال ئیخـــــــاله ئیخلتێله	زەلاله نان وەردۆ	زەلال نـــــــانی خواردووه
زەلال ئیخـــــــاله ئیخلواله	زەلاله نـــــــان وەردبی	زەلال نـــــــانی خوارد بوو

هەروەهـــا ئەگەر ئەو ڕســـتانەی کە پێشـــتر ئاماژەمـــان پێکـــردن، لەگەڵ هۆرامیـــدا بەراوردیـــان بکەیـــن بەم شـــێوەیە دەردەکەون.

یەکەم بۆ تاکی نێر:

سیروان موازۆ نان بوەرۆ.
سیروان نان موەرۆ(مەوەرۆ).
سیروان نانش وارد.
سیروان نانش واردەن.
سیروان نانش واردەبێ.

دووەم: بۆ تاکی مێ:

زەلاله موازۆ نان بوەرۆنه.
زەلاله نان مەوەرو.
زەلاله نانش وارد.
زەلاله نانش واردەن.
زەلاله نانش واردەبێ

کاتێک سەیری کردەی نێر و مێ لە زمانی سریانی و کوردی دەکەین، بەتایبەتیش لە زاراوەی کردکی و هۆرامیدا، دەبینین کە زۆر لەیەکدی دەچن، ئەوەی بەرچاوە لە دوای کردەکە لە زمانی سوریانی بۆ نێر، پیتی 'ێ' و لە زاراوەی کردکی و هۆرامی پیتی 'ۆ' زیاد دەکرێ، هەروەها لە زمانی سوریانی لە دوای کردەکە بۆ مێ پیتی 'ە' و لە زاراوەی کردکی پیتی 'ا' زیاد دەکرێ، بەڵام لە عەرەبیدا لە پێشەوەی کردە(فعل)کە بۆ نێر 'یـ' (یفعل) و بۆ مێ 'تـ' (تفعل) زیاد دەکرێ.

لە لایەکی دیکەوە، دەبینرێ کە نیشانەی مێ بە وێنەی 'ە' لە زاراوەی کردکی و هۆرامی لە کۆتایی ناوی مێ زیاد دەکرێ. وەکوو: زەلال بووە بە زەلالە.

لە ڕستەکانی کۆی نێر و مێ:

١- ئێمە سێومان خوارد.

٢- ئێوە سێوتان خوارد.

٣- ئەوان سێویان خوارد.

ئێستا کە زاراوەی کردکی و زمانی سوریانی بەراورد دەکەین، لە کۆتایی کردەکاندا تەنیا (ە) دەردەکەوێ.

کردکی/ زازاکی	سوریانی
ما سایە وەردێنە.	ئەخنی ئەخلخوە خەبوشە.
شما سایە وەردێنە.	ئەختون ئەخلیتونوە خەبوشە.
ئینان سایە وەردێنە.	ئانی ئەخلیوە خەبوشە.

دەنگ و شێوەی پیتەکان

سۆمێری و ئەکەدی، کلدان و میدیەکان لە هاوسێیەتی یەکدیدا ژیاون و پێوەندی نێوانیان پتەو بووە، بەو هۆیەشەوە لە هەموو بوارەکانی ژیاندا کاریان لە یەکدی کردووە، بەتایبەتیش لە بواری ژیاری و داهێنانی هێما و پیت نووسیندا.

بەگوێرەی بۆچوونی مێژوونووسان، سۆمەری و ئەکەدی دوو نەتەوەی جیاواز بوون، هەروەها هەردوو زمانی سۆمەری و ئەکەدی بەردەوام لە ململانێیدا بوون، بەڵام سەرەنجام زمانی ئەکەدی وەک زاراوەیەکی سۆمێری گەشەی کرد و خۆی نواند.

عەبدولمونعیم مەحجوب [40]پێیوایە کە "کێبەرکێی زمانی ئارامی لە سەدەی هەشتەمی پێش زایین لەگەڵ زمانی ئەکەدی دەستی پێکرد، بەهۆی ئەوەی کە پیتەکانی ئابێی ئارامی بە بەراورد بەوانی دیکە، بۆ نووسینی وشەکان سادەتر و گرنگتر بوون، ئیدی زۆر بە ئاسانی توانی ئەکەدی دابپۆشێ، هەر بە هۆی سادەیی و لەباربوونیشیەوە، توانی جێی خۆی لە نێو یۆنانی و ئێرانیەکانیشدا بکاتەوە. هەرچەندە لە ئامێزی دەستەڵاتێکی سیاسی سەری هەڵنەدا بوو تا هێزی

[40] - عبدالمنعم المحجوب، ما قابل اللغة، الجزور السومرية للغة العربية وللغات الافروآسوية، الطبعة الاولى ٢٠٠٨، ص ٦٩.

کردەیـــــی و بڵاوبـــــوونەوەی پـــــێ ببەخشـــــێ بەڵام دیسانیشـــەوە تـــوانی شـــوێن پێـــی خـــۆی لە ڕۆژهەڵاتـــی ناوەڕاستدا بکاتەوە"

لێرەدا پیتەکانی ئابێی ئارامی پێشان دەدەین.

کوردی نوێ	ئارامی دێرین	کوردی نوێ	ئارامی دێرین
ا	𐡀	ل	𐡋
ب	𐡁	م	𐡌
ج	𐡂	ن	𐡍
د	𐡃	س	𐡎
هـ	𐡄	ع	𐡏
و	𐡅	ف	𐡐
ز	𐡆	ص	𐡑
ح	𐡇	ق	𐡒
ت، ط	𐡈	ر	𐡓
ی	𐡉	ش	𐡔
ک	𐡊	ت	𐡕

دیـــارە لەو کـــاتەدا ئـــابێی میـــدیەکانیش هەبـــووە، هەنـــدێک پێیـــانوایە کە لە داڕشـــتنی هێمـــا و وێـــنەی پیتەکـــان لاســـایی ئـــارامی کـــراوەتەوە، بەڵام کاتێـــک لە وێـــنەی پیتەکـــانی ئـــابێی

ئاڤێستایی ورد دەبینەوە، جیاوازی نێوان ئەو دوو ئابێیە بە ئاشکرا بەدەر دەکەوێ.

ڕاستییەکەی کلدانیەکانەدا هاوزەمان و هاوچەرخی میدیەکان بوون، هەروەها لە سەردەمەکانی دواتریشدا لە نێو قەڵەمڕەوی هەخامەنشی، ئەشکانی و ساسانیدا ژیاون، بەو هۆیەوە کاریگەرییان لەسەر یەکدی هەبووە. لە سەردەمی پەڕەسەندی دینی کریستیان (مەسیحی)دا کلدانەکانیش ئابێی تایبەت بە خۆیان دروست کرد کە جیاوازی لەگەڵ ئابێی ئارامیدا هەبوو. ئێستا بەراوردێک لە نێوان وێنەی پیتەکانی ئابێی کلدانی و ئابێی ئاڤێستایی دەخەینەڕوو:

پیتی کلدانی	پیتی ئاڤێستایی	ئابێی نوێی کوردی
	𐬀	ئ
𐡀	𐬁	ا
𐡁	𐬀	ب
	𐬃	پ
𐡕	𐬄	ت
𐡂	𐬅	ج
	𐬆	چ
𐡄	𐬇	ح
	𐬈	خ

د	ـو	ﺩ
ر	ـا	ﺫ
ڕ	ـاا	
ز	ـز	ﺯ
ژ	ـه	
س	ـس	ﺳ
ش	ـش	ﺷ
ع		ﻋ
غ	ـغ	
ف	ـف	ﻓ
ڤ	ـڤ	
ق	ـق	ﻗ
ک	ـو	ﻛ ﮐ
گ	ـگ	ﮔ
ل	ـل	ﻟ
ڵ	ـڵ	
م	ـم	ﻣ
ن	ـن	ﻧ
ھ	ـھ	ﻫ
ە	ـە	
و	ـو	ﻭ

	››	وو
	ڃ	ۆ
ـه	د	ی
	ـه	ێ
ـص		ص

دکتـۆر عـامیر سـولەیمان سـەبارەت بە ئـابێی سـوریانی لە لاپەڕە ٨٩ ی پەڕتـووکی (اللغـة الاکدیـة)دا دەنووسـێ: دوای ئەوەی سـوریان بـۆ دوو دەسـتەی نەسـتوری و یەعقـوبی دابەشـبوون، ئیـدی ئـابێیەکەش بـۆ ئەکەدی و سەرتۆ (مارۆنی و یەعقوبی) دابەش بوون.

ڕاسـتییەکەی زمـانی پەهـلەوی و سـوریانی لە ئیمپراتـۆریەتی ساسـانیدا فەرمـی بـوون، ئێسـتا بەراوردێـک لە نێـوان پیتەکـانی ئـابێی سـوریانی و پەهـلەوی ساسـانیدا دەکەین:

پیتی سوریانی	پیتی ساسانی	ئابێی نوێی کوردی
ـه	ـه	ئ ، ا
ـ	ـ	ب
	ـه	پ
ـ ، ـ	ـه	ت
	ـ	ج
	ـه	چ

ح	ـحـ	ـحـ
خ	ـخـ	
د	ـد	ـد
ر	ـر	ـر
ڕ	ـڕ	
ز	ـز	ـز
ژ	ـژ	
س	ـسـ - ـس	ـس
ش	ـشـ	ـشـ
ع		ـعـ
غ	ـغـ	
ف	ـفـ	ـف
ق	ـقـ	ـق
ک	ـکـ	ـک
گ	ـگـ	ـگ
ل	ـلـ	ـل
م	ـمـ	ـم
ن	ـنـ	ـن
ھ	ـھـ ، ـہـ	ـھ

ه	ا	و
ـه	ـه	ی
ـص		ص
ـط		ط

ئێستا چوار شێوەی پیتی سوریانی هەن کە دەتوانین بەم شێوەیە پێشانیان بدەین.

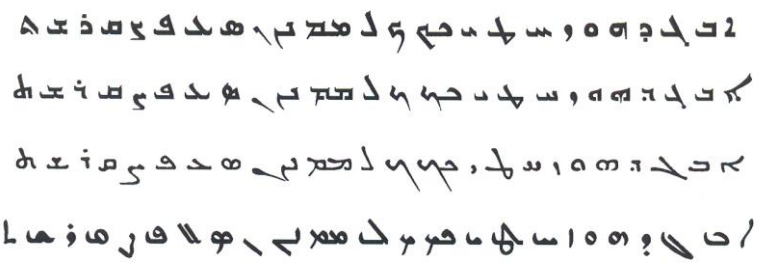

ڕێنووسی ئارامی، کلدانی و سوریانی لە ڕاستەوە دەست پێدەکات، هەروەها ڕێنووسی ئاڤێستایی، ئەشکانی و ساسانی ئەوانیش لە ڕاستەوە دەستپێدەکەن و بەرەو چەپ دەڕۆن.

ئابێی سوریانی لە ٢٢ پیت پێکهاتووە کە هەندێک هێما چەند دەنگی جیاوازییان هەیە، هەروەها ئابێی پەهلەوی ساسانیش لە بیست و دوو پیت پێکهاتووە، هەندێک لە پیتەکان چەند دەنگی جیاوازییان هەیە.

قـــورگی مرۆڤـــی کـــورد و کلـــدان تایبەتمەنـــدی هاوبەشـــیان هەیە. هەردوو جـــــــۆرەکە، واتە دەنـــــــگە قـــــــورس و ســـووکەکانیان بـــۆ گـــۆ دەکـــرێ. تەنـــانەت ئەگەر یەکێـــک لە دەنگەکـــان لە نێـــو زمانەکەشـــیاندا نەبـــێ، دیســـانەوە هەر دەتـــوانن دەربیبـــڕن و دەســـتیان بەســـەریدا دەشـــکێ. بـــۆ نمـــوونە مرۆڤـــی کـــورد و کلـــدان دەتـــوانن دەنگەکـــانی "پ، چ، ژ، ح، ع، غ، ق، گ، ڵ، ۆ، ێ" گـــــۆ بـــــکەن، بەڵام مرۆڤـــــی عەرەب نـــاتوانێ دەنگەکـــانی "پ، چ، ژ، گ، ۆ، ێ" گـــۆ بکـــات، هەروەهـــا فـــارس و ئورۆپییەکـــانیش نـــاتوانن دەنگەکـــانی "ح، ع، غ، ق" گـــۆ بـــکەن. کەواتە لەم نێوەنـــدەدا مرۆڤـــی کـــورد و کلـــدان تایبەتمەنـــد و باڵادەســـتن، لە یەکـــدی دەچـــن و هاوشێوەن.

ئاکام

سەرەنجام دەتوانین ئاکامی شرۆڤە و بەدواداچوونەکان لە پێوەند بە نەتەوەی کورد و کلدان، هەروەها لە پێوەند بە زمانی کوردی و زمانی سوریانی، لەم چەند خاڵەدا چر بکەینەوە:

1 - باپیرانی هەردوو نەتەوەی کورد و کلدان لە مرۆڤە سەرەتاییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستن، واتە مرۆڤی ڕەسەنی میزۆپتامیا و زاگرۆسن، لە شوێنی دیکەوە نەهاتوون، هەروەها هەردوو زمانەکەش لە میزۆپۆتامیا و زاگرۆسدا ڕسکاون و گەشەیان کردووە و کاریگەرییان لە یەکدی کردووە.

2 - هەردوو نەتەوەکە میژووی هاوبەشیان دژ بە داگیرکاری هەیە.

3 - هەردوو نەتەوەی کورد و کلدان لە زێد و نیشتماندا هاوبەشن؛ لە هەموو ئەو شوێنانەی کە کوردی تێیدا دەژین، کلدانیش هەن، یان لە هەموو ئەو شوێنانەی کە کلدان تێیدا دەژین، کوردیش هەن. واتە بە کردەوە تێکەڵاوبوون و پێکەوەژیان هەبووە و تا ئێستاش هەر بەردەوامە. لە هەندێک شوێندا ناتوانرێ لە یەکدی جیابکرێنەوە.

4- لە قۆناغە جیاوازەکانی مێژووەدا، پڕۆسەی توانەوە، ئاوێتەبوون و یەکبوون لە نێوان هەردوو نەتەوەدا بەڕێوەچووە. بە هۆکاری پێکەوە ژیانی و فەرمانڕەوایەتی بووبێ یان بە هۆی گۆڕینی دینەوە، جاری وا هەبووە مرۆڤی کورد بووە بە کلدان و جاری واش هەبووە کە مرۆڤی کلدان بووە بە کورد.

5- لەژێر ڕۆشنایی خوێندنەوەی زانستی ئانترۆپۆلۆژی و سیماناسیدا، مرۆڤی هەردوو نەتەوەی کورد و کلدان لەیەکدی دەچن و هاوشێوەن.

6- هەردوو نەتەوەکە کولتووری هاوبەشیان هەیە، بەتایبەتیش لە شێوازی جلوبەرگ، ئاوازی گۆرانییەکان و جۆرەکانی هەڵپەڕکێدا.

7- بەشێک لە ڕۆژهەڵاتناس و مێژوونووسان دەڵێن کە هەردوو نەتەوەکە یەک نەژادیان هەیە.

8- هەردوو زمانی کوردی و سوریانی هاوڕێ و ڕێگینگی یەک کاروان بوونە، بەو هۆیەشەوە وشەگەلی هاوبەشیان هەیە. ناشزاندرێ کامەیان لەوی دیکەی وەریگرتووە.

9- لە زەمانی فەرمانڕەوایەتی ساسانیدا هەردوو زمانەکە فەرمی بوون، بۆ نووسین بەکاردەهێنران و وێنەی پیتەکانیش نزیک و هاوشێوەن.

10- پیتەکـــــــــانی "پ، گ، چ، ژ، ۆ، ێ" لەهەردوو زمـــانەکەدا هەن، بەڵام عەرەب ئەو دەنگـــانەی نیـــیە و ناتوانێ گۆیان بکات.

11- ئـــامرازی نێـــر و مـــێ لە هەردوو زمـــانی کـــوردی و ســـوریانی لە دواوەی کـــردەکە بەدیـــار دەکەون.

سەرچاوەکان

1 - www.zowaa.org
2 - أ. د. أحمد مجيد حميد الجبوري، مفردات بابلية في اللهجة العراقية الدارجة، جامعة بابل.
3 - احمد سوسة، تاريخ حضارة وادي الرافدين في ضوء مشاريع الري الزراعية والمكتشفات الاثارية والمصادر التاريخية، ج1, دار الحرية للطباعة، بغداد.
4 - ادون بڤن، ارض النهرين، ترجمة: الاب انستاس ماری الكرملي، مطبعة المعارف- بغداد، ١٩٦١.
5 - ادي شير، تاريخ كلدو و آثور، المطبعة الكاثوليكية للاباء اليسوعيين في بيروت سنة ١٩١٢.
6 - اقليميس يوسف داود الموصلي، اللمعة الشهية في اللغة السريانية، طبع في الموصل في دير الآباء الدومييكيين ١٨٧٩.
7 - جليل اخوان زنجانی، پژوهش واژەهای سریانی در زبان فارسی، چاپخانه بهمن، تهران ١٣٦٩ هجری شمسی.
8 - جورج رو، العراق القديم.
9 - خالص مسور، كلمات كردية في اللغة السومرية..لأسباب والنتائج، الخميس 05 تشرين الثاني 2009، www.welateme.net/
10 - د.علي فهمي خشيم، الاكدية العربية، الناشر: مركز الحضارة العربية، الطبعة العربية الاولى: القاهرة ٢٠٠٥.
11 - د.فەرهاد پیربال، کورد لە دیدی ڕۆژهەلاتناسەکانەوە، دەزگای چاپ و بلاوکردنەوەی ئاراس، هەولێر ٢٠٠٦، لاپەڕە ١٠٣.

12- د.هاوژین صلێوە، ئاوێتەبوونی زمانی کوردی و سریانی لە کۆیە (شیعر بە نموونە)، چاپی یەکەم، ساڵی ٢٠١٨.
13- دکتر مهرداد بهار، از اسطوره تا تاریخ. چاپ هفتم، پائیز ١٣٧٦ هجری شمسی.
14- الدکتور احمد ارحیم هبو، بلاد مابین النهرین (العراق)، دار الحکمة الیمانیة، صنعاء، الجمهوریة الیمنیة، الطبعة الاولی ١٩٩٦.
15- دکتور عامر سلیمان، اللغة الاکدیة(البابلیة-الآشوریة)، دارالکتب للطباعة و النشر، موصل،١٩٩١م.
16- دکتور محمد فتحي الشاعر، الاکراد في عهد عمادالدین زنکي، جامعة المنوفیة، دار العاریف ١٩٩١، مصر.
17- سعید حیاتی، آشنایی با دستور زبان ها و واژەنامەهای سریانی، آرامی و آشوری، تهران ١٣٩٤.
18- سمیر عبده، السریانیة- العربیة الجذور و الامتداد، منشورات دار علاءالدین الطبعة الثانیة، سوریة، دمشق ٢٠٠٢.
19- سۆران حەمەڕەش، ئایا کورد ئارییە؟، چاپخانەی YPS-Publishing، لەندەن ٢٠١٣.
20- عامر حنا فتوحي، الکلدیون/ الکلدان منذ بدء الزمان، الطبعة الثانیة ٢٠٠٤. www.amerfatuhiart.com
21- عبدالمنعم المحجوب، ما قابل اللغة، الجزور السومریة للغة العربیة وللغات الافروآسویة، الطبعة الاولی ٢٠٠٨، تانیت.
22- الفریق الرکن الدکتور عبدالعزیز المفتي، ولایة الموصل والحقوق الکردیة بعد الحرب العالمیة الأولی.

23- فـواد يوسـف قزانجـي، اصـول الثقافـة السـريانية فـي بلاد مابين النهرين، دار دجلة، بغداد.
24- فـوزى رشـيد، قواعـد اللغـة السـومرية، دار الصـفحات للدراسـات و النشـر، سـورية-دمشـق، الاصـدار الاول ٢٠٠٩م.
25- كريستنسـن، آرتـور. ايـران در زمـان ساسـانيان (ترجمـه رشـيد ياسـمى)، تهـران: مؤسسـه انتشـارات نگاه، ١٣٨٧.
26- ل. ديـلا پـورت، بـلاد مـابين النهـرين، ترجمـة: محـرم كمـال، الطبعـة الثانيـة، الهيئـة المصـرية العامـة للكتـاب ١٩٩٧.
27- مـاركۆ پولـو، سـفرهای مـاركوپولو، تـرجمه: رامـين گلبانـگ، انتشـارات كوشـش، تهـران، چـاپ اول، زمسـتان ١٣٦٣ هجری شمسی.
28- مـازن زرا، قـاموس المفـردات الاكديـة –الآشـورية، طبـع فـي مكتـب النهـران للطباعـة والاعـلان، اربيـل- العـراق ٢٠٢٠م.
29- المطـران يعقـوب اوجـين منـا، قـاموس كلـداني – عربي، منشورات مركز بابل- بيروت ١٩٧٥.
30- ن.و.پيگولوسـكايا، تـاريخ ايـران، تـرجمه: كـريم كشاوەرز، پيام، تهران ١٣٥٣ خ.
31- نينـوس مقـدس نيـا، خـود آمـوز زبـان آشـورى، اول تير ١٣٨٧ خورشيدى، www.brasheet.com

سەرچاوەی دیکە

1- Henry Field, Contributions to the anthropolpgy of Iran, Anthropological series Field museum of Natural History Volume 29, Number 2, December 15, 1939.
2- Henry Field, The anthropology of Iraq, Chicago 1940.
3- https://www.jewishencyclopedia.com
4- Sores Welat Demir, Auf Der Suche Nach Spuren Der Heimatliebe / In Search Of Traces Of Homeland. Jan 2001
5- Sydney Nettleton Fisher,The Middle East: A History, 1959.
6- Tomas Çerme, Süryani Halkı,Dil, Kültür Ve Tarihi Üzerine Düşün-celer, 2016-05-09.
7- William K. Loftus: *Travels in Chaldea and Susiana.* Robert Carter & Brothers, New York,1857.
8- William Z. Ripley, The Races of Europé, printed in Great Britain by butler and Tanner Ltd., Frome and London, 1899.

بەرهەمە چاپکراوەکانم

ناوی بەرهەم	جۆری بەرهەم	ساڵی چاپ
١- پەیامی دەشتێو	هۆنراوە	1980
٢- گەڵاڕیزان لە کۆچێکی خەماویدا	هۆنراوە	1987
٣- دوازدە مۆری ملوانکەیەک	هۆنراوە	1988
٤- جەرگەبەز لە دوای مەرگـــــــــــــی دێوەرەیەک	هۆنراوە	1989
٥- ڕۆژێکی هاوین	چیرۆک	1989
٦- ڕێگەکان یەکدەگرنەوە، بەڵام...	سیاسی	1990
٧- ئەستێرەی داڕێژراوە	چیرۆک	1991
٨- بۆ وەنەوشە	هۆنراوە	1993
٩- بەرەو رزگاری و سەرخۆبوون	سیاسی	1995
١٠- خوێندنەوەی ١٠ ساڵەی ڕزگاری	سیاسی	2003
١١- نۆژەن	ڕۆمان	2005
١٢- مەموندی و بۆچوونەکانی سەبارەت بە پەیدابوونی	مێژوویی	2012
١٣- یەکگرتن و هەڵوەشانەوە	مێژوویی	2016
١٤- کۆمێک وشەی کوردی	بەدواداچوون	2019
١٥- خواندنا کوردی بۆ ئاستا ئێکێ	فێرکاری	2020
١٦- سروپێک پەیڤی ڕفێندراو	بەدواداچوون	2020
١٧- سیپارۆکەی زمانەوانی	زمانەوانی	2020
١٨- پەهلەوی لەنێوان کوردی و فارسیدا	لێکۆڵینەوە	2021
١٩- زمـــــانی پەهـــــلەوی لە تەرازووی بەراوردکاریدا	لێکۆڵینەوە	2021
٢٠- سیپارۆکەی بنەچەزانی	زمانەوانی	2021
٢١- پێوەندی نێوان کورد و کلدان	لێکۆڵینەوە	2022

ڕێکار ئەحمەد

پەیوەندی نێوان کورد و کلدان

2022